นามบัญญัติเช่นนี้ แม้จะแบ่งย่อยได้หลายประเภท แต่สามารถกล่าวอย่างกว้างได้ 2 ประเภทคือ นามบัญญัติที่มนุษย์บัญญัติขึ้นโดยมีสภาวธรรมรองรับนามบัญญัตินั้นอยู่จริง เช่น นามบัญญัติคำว่า "จิต" นั้นก็เป็นนามหรือชื่อที่มีสภาวธรรมอย่างหนึ่ง ที่มนุษย์สมมุติเรียกสภาวธรรมนั้นว่า "จิต" ซึ่งมีอยู่จริงรองรับนามบัญญัตินั้น พุทธปรัชญาเรียกนามบัญญัติชนิดนี้ว่า **วิชชมานบัญญัติ** ส่วนนามบัญญัติอีกประเภทคือ นามบัญญัติที่มนุษย์บัญญัติขึ้นโดยไม่มีสภาวธรรมจริงมารองรับนามที่กล่าวถึงนั้น เช่น นามบัญญัติว่า "มนุษย์" เป็นนามบัญญัติที่ไม่มีสภาวธรรมที่เรียกว่ามนุษย์อยู่อย่างแท้จริง เพราะเมื่อแยกองค์ประกอบของสิ่งที่เรียกว่ามนุษย์ตามทัศนะของพุทธปรัชญาออกแล้วก็พบเพียงการมาประชุมรวมกันของ**ขันธ์ 5** คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ โดยไม่ปรากฏสภาวธรรมอันเรียกว่ามนุษย์แต่อย่างใด พุทธปรัชญาเรียกนามบัญญัติประเภทนี้ว่า **อวิชชมานบัญญัติ**

แม้ว่าพุทธปรัชญาจะไม่ได้ให้ค่าสูงสุดแก่สมมุติสัจจะ เพราะการรู้สิ่งต่าง ๆ เพียงแค่ในระดับสมมุติสัจจะนั้น ไม่เป็นความรู้ที่แสดงให้เห็นถึงสภาวะของสิ่งต่างๆ ที่สิ่งเหล่านั้นเป็นอยู่ หรือเป็นไป เช่น ไม่สามารถบ่งชี้ถึงความไม่มีตัวตนของสมมุติสัจจะได้ เป็นต้น แต่สมมุติสัจจะในทางพุทธปรัชญาก็มีความสำคัญต่อวิถีที่ไปสู่เป้าหมายสูงสุดของพุทธปรัชญามาก เพราะสมมุติสัจจะเหล่านั้น มนุษย์สามารถใช้เป็นเครื่องมือหรืออุปกรณ์ที่ทำให้มนุษย์ได้หยั่งรู้เป้าหมายสูงสุดอันเป็นความเป็นจริงในระดับปรมัตถสัจจะได้ด้วยตนเอง และทำให้เห็นถึงวิถีทางที่จะไปสู่เป้าหมายนั้นขึ้นในใจตน เพราะหากไม่มีสมมุติสัจจะภายนอกให้มนุษย์ได้รับรู้เช่นนั้นแล้ว ก็ยากที่มนุษย์จะไปถึงเป้าหมายสูงสุดอันเป็นปรมัตถสัจจะได้ คือ เป็นการหยั่งรู้ปรมัตถสัจจะโดยผ่านสมมุติสัจจะนั่นเอง

3.4.1.2 ปรมัตถสัจจะ : คือความจริงโดยปรมัตถ์ เป็นความเป็นจริงตามความหมายแท้ขั้นสุดท้ายที่ตรงตามสภาวะ และเท่าที่พอจะกล่าวถึงได้ หรือพอจะยังพูดให้เข้าใจกันได้ เพื่อสำหรับให้เกิดความรู้ความเข้าใจเท่าทันความเป็นจริงของสิ่งทั้งหลาย คือ รู้จักสิ่งเหล่านั้นตามที่มันเป็น[82]

ปรมัตถสัจจะในพุทธปรัชญามี 4 ประการคือ รูป จิต เจตสิก นิพพาน ซึ่งปรมัตถสัจจะทั้ง 4 ประการนี้มีอยู่จริงโดยตัวเองมิได้เกิดจากมนุษย์เป็นผู้กำหนดสร้าง แต่เป็นความจริง

---

[82] พระธรรมปิฎก, **พุทธธรรม**, (กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2541), หน้า 54.

โดยสภาวธรรมของตัวเอง มนุษย์เพียงแต่รับรู้ตัวสภาวะแห่งความเป็นจริงนั้น และนำมาสื่อสารโดยผ่านภาษาอันเป็นสมมุติสัจจะ[53]

ปรมัตถสัจจะในพุทธปรัชญาทั้ง 4 ประการนั้น รูป จิต เจตสิก คือปรมัตถสัจจะที่เป็นสังขตธรรมคือ เป็นสภาวธรรมฝ่ายที่เป็นมีคุณสมบัติเป็นไปตามกฎแห่งไตรลักษณ์ ที่มีการเกิดขึ้นปรากฏ เมื่อดำรงอยู่ย่อมมีความผันแปร และมีความดับไปเป็นธรรมดา มีแต่เพียงนิพพานเท่านั้นที่เป็นปรมัตถสัจจะที่เป็นอสังขตธรรมคือมีคุณสมบัติที่ไม่มีการเกิดขึ้นปรากฏ เมื่อดำรงอยู่ไม่มีความผันแปร และไม่มีการดับไป และนิพพานในฐานะปรมัตถสัจจะนี้เองคือเป้าหมายสูงสุดของพุทธปรัชญาอันจะกล่าวตามลำดับดังนี้

นอกจากนั้นแล้วปรมัตถสัจจะดังกล่าวออกเป็น 2 ประเภท คือ ฝ่ายสภาวธรรมที่เรียกว่า **รูป** หรือรูปธรรม และฝ่ายสภาวธรรมที่เป็นนามธรรมหรือ **นาม** ได้แก่ จิต เจตสิก นิพพาน กล่าวตามลำดับดังนี้

1. รูปธรรม[54] : หรือ รูป ในทางพุทธปรัชญาคือ สภาวะที่มีอยู่จริงโดยรูปธรรมสามารถจัดจำแนกได้หลายรูปแบบ แต่รูปแบบที่นิยมคือ การจำแนกตามรูปแบบสมุทเทสนัย ในรูปแบบ**มหาภูตรูป 4** และ**อุปาทายรูป 24** รวมเป็น 28 รูป

มหาภูตรูป 4 คือ รูปที่เป็นพื้นฐานหรือเป็นหลัก 4 ประเภท ที่รูปทุกชนิดจะต้องมีจะขาดอย่างหนึ่งอย่างใดไปมิได้ แม้ว่าสัดส่วนของมหาภูตรูป 4 ในรูปแต่ละประเภทจะไม่เท่ากันก็ตาม โดยมหาภูตรูป 4 นั้น ได้แก่

ปฐวี : คือธาตุดิน

อาโป : คือธาตุน้ำ

วาโย : คือธาตุลม

เตโช : คือธาตุไฟ

อุปาทายรูป 24 คือรูปที่ต้องอาศัยมหาภูตรูป 4 จึงเป็นรูปอันไม่สามารถดำรงอยู่ได้อย่างเป็นอิสระ มีอยู่ด้วยกัน 24 รูป (ประเภท) ตัวอย่างเช่น ความเบาของรูป (รูปสฺส) ความอ่อนโยนของรูป (รูปสฺสมุทิตา) ความเจริญหรือความขยายตัวของรูป (รูปสฺสอุปจย) เป็นต้น

---

[53] ควรเน้นย้ำในที่นี้ด้วยว่า ปรมัตถสัจจะทั้งหมดที่กล่าวถึงนี้ เรากล่าวถึงตัวของสภาวะปรมัตถ์นั้นๆ โดยตรง ไม่ใช่ภาษาที่ใช้เรียกปรมัตถ์นั้น ๆ เช่น เมื่อกล่าวถึง "จิต" ก็เป็นการกล่าวถึงที่ตัวสภาวะของจิตมิใช่ตัวของคำว่า "จิต" แต่อย่างใด.

[54] สรุปความจาก นันทพร วรกุล, **"การศึกษาเรื่องรูปในพุทธศาสนา"**, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 2533, หน้า 59 - 100.

คุณสมบัติของรูปดังกล่าว ตามทัศนะของพุทธปรัชญา เป็นสิ่งที่มีอยู่จริงอย่างเป็นอิสระจากจิตมนุษย์ หรือกล่าวได้ว่ามีอยู่จริงอย่างเป็น**ภววิสัย** (objective)[65] โดยสรรพสิ่งต่าง ๆ เป็นการประชุมรวมกันของธาตุพื้นฐานดังกล่าว และหากเป็นรูปของสัตว์ที่มีชีวิตก็จะเพิ่มองค์ประกอบฝ่ายนามธรรมคือ**จิต**อันเป็นปรมัตถสัจจะอีกประเภทหนึ่งเข้าร่วมด้วย ตัวอย่างเช่น มนุษย์มีองค์ประกอบคือขันธ์ 5 นั้น รูปขันธ์คือองค์ประกอบในส่วนที่จัดอยู่ในประเภทของรูป ส่วนเวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ เป็นองค์ประกอบฝ่ายนามธรรมที่ไม่ใช่รูปแต่ก็เป็นองค์ประกอบที่ทำให้รูปมีชีวิต เป็นต้น

แนวคิดเรื่องรูปในพุทธปรัชญาจึงสามารถเทียบได้ใกล้เคียงกับ **สสาร** (matter) ในปรัชญาสสารนิยมของปรัชญาตะวันตก

อย่างไรก็ตามแม้ว่า พุทธปรัชญาจะยอมรับความมีอยู่จริงของรูปดังกล่าวในฐานะข้อเท็จจริงที่ดำรงอยู่ภายนอกจิตของมนุษย์เช่นเดียวกับปรัชญาสสารนิยมก็ตาม แต่ก็มีขอบเขตที่ต่างกับปรัชญาสสารนิยม เพราะสสารในทัศนะของปรัชญาสสารนิยม โดยเฉพาะอย่างยิ่งตามแนวคิดของปรัชญาสัจนิยมและวิทยาศาสตร์นั้น สสารที่มีอยู่จริงต้องดำรงอยู่ในกาละ เทศะ ที่สามารถรับรู้ได้ด้วยประสาทสัมผัสทั้ง 5 ตามปกติที่มนุษย์ทุกคนมีอยู่เท่านั้น[66] แต่**รูป**เป็นจำนวนมากตามทัศนะของพุทธปรัชญา คือ รูปที่ไม่สามารถรู้ได้ด้วยประสาทสัมผัสตามปกติ เช่น เขาพระสุเมรุที่มีความสูง 84,000 โยชน์ และสวรรค์ชั้นดาวดึงส์[67] นั้นเป็นการรับรู้ในเชิงประจักษ์ที่นอกเหนือประสาทสัมผัสทั้ง 5 ที่มนุษย์ทุกคนมีเพราะต้องรู้โดยการใช้อภิญญา 5 และเป็นการประจักษ์ได้เฉพาะผู้ที่มีอภิญญา 5 เท่านั้น[68]

---

[65] คำว่า **objective** มีคำบัญญัติในภาษาไทย คือ **"วัตถุวิสัย" "ปรวิสัย" "ปรนัย"** และ **"ภววิสัย"** ในวิทยานิพนธ์นี้หากเป็นการใช้ในบริบทของพุทธปรัชญาจะใช้ว่า **"ภววิสัย"** เพราะมีความหมายที่เหมาะสมกว่าคำว่า "วัตถุวิสัย" เนื่องจากภาวะ **"ภววิสัย"** (objective) จำนวนหนึ่งของพุทธปรัชญา มีลักษณะหรือคุณสมบัติที่ไม่ได้อยู่ในสถานะของ**วัตถุ**หรือ**สสาร**ที่กินเนื้อที่ และมีน้ำหนัก เช่น ชีวิตในชั้นอรูปพรหม ซึ่งปราศจากรูปมีเพียงแต่จิตเท่านั้น แต่ก็มีความเป็นจริงเชิง **"ภววิสัย"** (objective) เช่นกัน เป็นต้น แต่หากเป็นการใช้คำ **objective** ในบริบทของปรัชญาตะวันตกในวิทยานิพนธ์นี้จะใช้คำว่า**"วัตถุวิสัย"**.

[66] ดูรายละเอียดในหัวข้อ 3.2.3 ความเป็นจริงตามแนวคิดวิทยาศาสตร์.

[67] พญาลิไท, **ไตรภูมิกถา**, (กรุงเทพฯ : คณะทำงานโครงการวรรณกรรมอาเซี่ยน คณะกรรมการประสานงานฝ่ายไทยว่าด้วยวัฒนธรรมและสนเทศของอาเซี่ยน, 2530), หน้า 374, 300 – 326.

[68] ดูรายละเอียดเพิ่มเติมในหัวข้อ 4.2.4, บทที่ 4 ความสัมพันธ์ของจักรวาลวิทยาเชิงวัตถุวิสัยที่มีต่อญาณวิทยา.

ประการสำคัญคือ การรับรู้รูปในทัศนะพุทธปรัชญามีจุดเน้นย้ำ และเป้าหมายที่ให้มนุษย์รู้ถึงสภาวะที่แท้จริงของรูปว่าเป็นสิ่งที่มีภาวะแห่งความเปลี่ยนแปลงในตัวมันเอง มีความแตกดับได้ จึงไม่ควรยึดติดในรูป[89] ซึ่งความเข้าใจความเป็นจริงของรูปว่าเป็นไปอย่างไรเช่นนี้ยังสัมพันธ์กับเป้าหมาย และวิถีของพุทธปรัชญาด้วย ดังจะได้กล่าวอย่างชัดเจนต่อไป

2. นามธรรม : ปรมัตถสัจจะ ฝ่ายนามธรรมของพุทธปรัชญา ได้แก่ จิต เจตสิก นิพพาน กล่าวตามลำดับดังนี้

จิต : ในพุทธปรัชญามีความหมายว่า *"ธรรมชาติที่รู้อารมณ์ สภาพที่นึกคิด, ความคิด, ใจ"*[90] กล่าวขยายความได้ว่า จิตเป็นสภาวนามธรรมที่ไม่ใช่สสาร เป็นสภาวะที่มีธรรมชาติในการรับรู้อารมณ์ในลักษณะของการเห็น ได้ยิน ได้กลิ่น รู้รส รู้สัมผัส และรู้คิด ซึ่งจิตรับรู้สรรพสิ่งต่างๆ ทั้งจากโลกภายนอกและในตัวจิตเอง โดยผ่านอายตนะภายในซึ่งเป็นแดนรับรู้ กระทบกับอารมณ์ อันเป็นอายตนะภายนอกซึ่งเป็นสิ่งที่ถูกรู้ ก็จะเกิดความรู้จำเพาะด้านของอายตนะแต่ละอย่างๆ ขึ้น เช่น ตากระทบรูป เกิดความรู้ที่เรียกว่าการเห็น หูกระทบเสียง เกิดความรู้ที่เรียกว่าการได้ยิน ซึ่งนอกจากพุทธปรัชญาจะยอมรับถึงการมีผัสสะรับรู้โลกภายนอกครบทั้ง 5 อย่างเช่นเดียวกับญาณวิทยาฝ่ายประจักษนิยมในปรัชญาตะวันตกแล้ว การประจักษ์ในพุทธปรัชญายังเพิ่มการประจักษ์ทางใจเข้าไปด้วยอีกประเภทคือ ธรรมารมณ์ เป็นการมีประสบการณ์โดยตรงต่อเรื่องภายในจิตของตนเอง[91] โดยมีข้อบ่งชี้ว่าธรรมชาติของอายตนะดังกล่าวพุทธปรัชญาถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของขันธ์ 5 อันเป็นองค์ประกอบของมนุษย์ คือ อายตนะ 5 คู่แรก ได้แก่ จักขุ – รูป โสต – สัททะ ฆานะ – คันธะ ชิวหา – รส กาย – โผฏฐัพพะ นั้นจัดอยู่ในรูปขันธ์หรือความเป็นจริงฝ่ายรูปธรรม ส่วนอายตนะภายในที่ 6 คือ มโนหรือใจจัดอยู่ในวิญญาณขันธ์ และอายตนะภายนอกที่ 6 คือ ธรรมารมณ์ อยู่ในขันธ์ที่ 4 คือ นามขันธ์ 3 (เวทนา สัญญา สังขาร)[92] เพราะฉะนั้นจึงย่อมเป็นหลักฐานบ่งชี้ว่าอายตนะดังกล่าวที่จิตใช้รับรู้โลก และโลกที่ถูกจิตรับรู้นั้น ก็ล้วนมีสภาวะอันไม่เที่ยงด้วยกันทั้งสิ้น

---

[89] มันทพร วรกุล, **การศึกษาเรื่องรูปในพุทธศาสนา**, หน้า 113, 114.

[90] พระธรรมปิฎก, **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, (กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2540), หน้า 36., โดยคำว่า "อารมณ์" ในพุทธปรัชญามีความหมายต่างจากภาษาไทย คือหมายถึงสิ่งที่จิตรับรู้โดยผ่านประสาทสัมผัสทั้ง 5 และการรับรู้ทางใจโดยตรง.

[91] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า 36.

[92] สรุปความจาก **เรื่องเดียวกัน**, หน้า 34 – 39.

นอกจากนั้นพุทธปรัชญายังอธิบายการทำงานของจิตในลักษณะที่สอดคล้องกับหลักไตรลักษณ์ด้วยว่า จิตมีลักษณะที่เกิด ดับอยู่ตลอดเวลาต่อเนื่องกันไป โดยเรียกจิตที่เกิดดับแต่ละจิตว่า "ดวง" และอาการที่จิตแต่ละดวงเกิดดับ ในแต่ละครั้งว่า "*ขณะจิตหนึ่ง*"[93]

พุทธปรัชญาได้จำแนกประเภทของจิตไว้หลายรูปแบบ แต่ในวิทยานิพนธ์นี้จะจำแนกประเภทของจิตที่สัมพันธ์กับรูปแบบอันปรากฏชัดเจนในจิตรกรรมฝาผนังที่ใช้ในการศึกษา คือ การแบ่งจิตตาม**ภูมิเภทนัย** ซึ่งแบ่งแยกประเภทของจิตโดยภูมิมี 4 ภูมิ ได้แก่ กามภูมิ รูปภูมิ อรูปภูมิ โลกุตตรภูมิ[94]

กามาวจรจิต : คือจิตที่เกาะเกี่ยวอยู่ในกามอันหมายถึงสิ่งที่น่ารัก น่าใคร่ ที่ล่อใจให้เกิดความโลภ โกรธ หลง และยังหมายถึง จิตที่อยู่ในกามภูมิ 11 ภูมิ คือ อบายภูมิ 4 (สัตว์นรก เปรต อสูรกาย เดรัจฉาน) มนุษยภูมิ 1 และเทวภูมิ 6 (คือภูมิอันเป็นที่อยู่ของเทวดาทั้ง 6 ชั้นตั้งแต่ จาตุมหาราชิกาภูมิ – ปรนิมมิตวัสวัตตีภูมิ)

รูปาวจรจิต : เป็นจิตที่อยู่ระดับสูงกว่ากามาวจรจิต หมายถึงจิตที่เข้าถึงอารมณ์ของรูปญาณ หรือหมายถึงจิตที่รักพอใจในรูปญาณหรือรูปภูมิ หรือจิตที่อยู่ในรูปภูมิ

อรูปาวรจิต : หมายถึงจิตที่เกาะเกี่ยวกับอรูปญาณ หรืออรูปภูมิ กล่าวคือ จิตที่พอใจอยู่ในอรูปญาณหรืออรูปภูมิ เมื่อไปเกิดเป็นอรูปพรหมก็ด้วยผลกรรมนั้น หรือจิตที่อยู่ในอรูปภูมิ

โลกุตตรจิต : หมายถึงจิตที่อยู่เหนือโลก เป็นจิตที่ไม่เกาะเกี่ยวอยู่กับโลกทั้ง 3 คือ กามภูมิ รูปภูมิ อรูปภูมิ พุทธปรัชญาได้จำแนกผู้มีภาวะจิตเป็นโลกุตตรจิตไว้ 4 ประเภท คือ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี พระอรหันต์

เจตสิก : หมายถึงธรรมที่ประกอบกับจิต, อาการหรือคุณสมบัติต่าง ๆ ของจิต เช่น ความโลภ ความโกรธ ความหลง ศรัทธา เมตตา สติ ปัญญา เป็นต้น[95] กล่าวขยายความได้ว่า เจตสิก คือ สภาวธรรมอย่างหนึ่งอันเป็นนามธรรมที่เกิดขึ้น และเป็นไปตามอำนาจการปรุงแต่งของเหตุปัจจัยเพื่อทำหน้าที่ประกอบจิตหรือปรุงแต่งจิตให้มีลักษณะเป็นไปตามเจตสิกที่เข้าปรุงแต่งนั้น คือ จิตเป็นธรรมชาติรู้อารมณ์ และเจตสิกเป็นธรรมชาติที่ปรุงแต่งจิตให้รู้อารมณ์เป็นไปต่างๆ ตามลักษณะของเจตสิกนั้นๆ เจตสิกจึงเป็นธรรมชาติที่เกิดพร้อมกับจิต ดับพร้อมกับจิตมีอารมณ์เป็นอันเดียวกับจิต อาศัยวัตถุอันเดียวกับจิต แม้เจตสิกจะเป็นธรรมชาติที่ปรุงแต่งจิตก็ตาม แต่ก็นับว่าจิตย่อมเป็นใหญ่ หรือเป็นประธานเพื่อให้เจตสิกได้ปรุงแต่งหรือให้เจตสิกได้

---

[93] ลัลนา อัศวรุ่งนิรันดร์, **การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่อง"สัจจะ"ในพุทธปรัชญาฝ่ายเถรวาท**, หน้า 53.

[94] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า 59 – 60.

[95] พระธรรมปิฎก, **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า 40.

อิงอาศัย เจตสิกจะเกิดขึ้นโดยปราศจากจิตไม่ได้ ในทำนองเดียวกันจิตจะเกิดขึ้นรับอารมณ์โดยปราศจากเจตสิกเข้าประกอบก็ไม่ได้เช่นกัน ฉะนั้นทั้งจิต และเจตสิกจึงเป็นธรรมชาติที่อิงอาศัยกัน[96]

พุทธปรัชญาได้แบ่งประเภทของเจตสิกออกเป็น 3 กลุ่มใหญ่ คือ เจตสิกที่เข้าประกอบจิตได้ทั้งฝ่ายดี (กุศล) และฝ่ายไม่ดี (อกุศล) ซึ่งเรียกว่า **อัญญสมานาเจตสิก**, เจตสิกฝ่ายชั่วเมื่อประกอบเข้ากับจิตแล้วย่อมทำให้จิตเศร้าหมอง เร่าร้อน มีสภาพเป็นอกุศลจิต เรียกว่า **อกุศลเจตสิก**, และเจตสิกฝ่ายที่ดีงาม เมื่อประกอบเข้ากับจิตแล้วย่อมทำให้จิตผ่องใส ไม่เศร้าหมอง เร่าร้อน เว้นจากบาปธรรมทุจริตกรรมต่าง ๆ เรียกว่า **โสภณเจตสิก**

โดยที่เจตสิกมีธรรมชาติเป็นสภาวะที่ประกอบร่วม และอิงอาศัยอยู่กับจิตจึงย่อมมีธรรมชาติอันไม่เที่ยง มีความผันแปรไปตามกฎไตรลักษณ์เช่นเดียวกับจิตด้วยเช่นกัน

นิพพาน[97] : ปรมัตถสัจจะฝ่ายนามธรรมลำดับสุดท้ายในพุทธปรัชญาคือนิพพาน มีความหมายอย่างกว้างคือ ภาวะแห่งการดับกิเลสและกองทุกข์[98] หลุดพ้นจากเครื่องร้อยรัดอันได้แก่อวิชชาต่างๆ เป็นภาวะที่ว่างจากทุกข์โดยสิ้นเชิง และเป็นภาวะแห่งความสุขสูงสุด ถึงแม้ว่าคุณสมบัติของนิพพาน ไม่ได้มีอยู่อย่างเป็นวัตถุวิสัยสถิตอยู่ ณ ตำแหน่งใดในจักรวาล ดังความอุปมาที่ปรากฏใน**มิลินทปัญหา**ที่พระนาคเสนตรัสแก่พระยามิลินท์ว่า "...*อันว่าโอกาสเป็นที่ตั้งแห่งนิพพานนี้ จะได้มีเหมือนสิ่งอื่นทั้งหลายได้ นิพพานนี้ไซร พระโยคาวจรเจ้าพิจารณาไปเห็นซึ่งอุทยวกะ คือที่เกิดและที่ดับแห่งสังขารแล้ว จึ่งเห็นได้แจ้ง มหาราชขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ ธรรมดาว่าอัคคีจะบังเกิดขึ้นโดยมีที่อยู่ปรากฏก็หามิได้ เมื่อบุคคลต้องการจะเอาไม้แม่ไฟมาสีเข้าก็บังเกิดเพลิงขึ้น "ยถา" มีครุวนาฉันใด พระโยคาวจรเจ้าที่ตั้งใจปรารถนาพระนิพพานนั้นพิจารณาซึ่งอุทยวกะคือที่เกิดที่ดับแห่งสังขารธรรมแล้ว พระโยคาวจรนั้นก็กระทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน ดุจเอาแม่ไม้มาสีไฟกันเข้าแล้วได้ไฟฉะนั้น...*"[99] ซึ่งก็สอดคล้องกับการกล่าวถึงนิพพานในสภาวะของบุคคลผู้เข้าถึงนิพพานที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ดังความว่า "... *ความไม่หวั่นไหวย่อมมีแก่บุคคลผู้อันตัณหาและทิฐิอาศัย ย่อมไม่มีแก่ผู้อันตัณหาและทิฐิไม่อาศัย เมื่อความหวั่นไหวไม่มี ย่อมมีปัสสัทธิ ก็ย่อมไม่มีความยินดี เมื่อไม่มีความยินดี ก็ย่อมไม่มีการจุติ และอุปปัติ* ***โลกนี้โลกหน้าก็ไม่มี ระหว่างโลกทั้งสองก็***

---

[96] ลัดนา อัศวรุ่งนิรันดร์, **การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่อง"สัจจะ"ในพุทธปรัชญาฝ่ายเถรวาท**, หน้า 64.

[97] ดูรายละเอียดเพิ่มเติมในเรื่องเดียวกัน หน้า 86 – 96., และพระธรรมปิฎก, **พุทธธรรม**, หน้า 229 - 297.

[98] พระธรรมปิฎก, **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า 103.

[99] **มิลินทปัญหา ฉบับพิศดาร**, (พระนคร : ศิลปาบรรณาคาร, 2500), หน้า 961-962.

ไม่มี..."[100] ความดังกล่าวนอกจากแสดงให้เห็นว่าภาวะของนิพพานนั้นไม่สถิตอยู่ ณ ที่ใดในจักรวาลแล้ว ยังแสดงถึงความหมายของนิพพาน ว่าเป็นสภาวะที่ไม่มีเหตุปัจจัยปรุงแต่ง ไม่มีการเกิดขึ้น ไม่มีการดับปรากฏ ย่อมเป็นธรรมที่ไม่เกิดจากเหตุปัจจัย จึงย่อมจัดว่าพระนิพพานอยู่ใน**อสังขตธรรม**[101] ซึ่งต่างจากปรมัตถสัจจะประเภทอื่นอันได้แก่ รูป จิต เจตสิก ที่ล้วนมีสภาวะไม่เที่ยง มีความผันแปร มีการเกิดขึ้น และดับไปปรากฏ จึงจัดว่า "*เป็นธรรมที่ถูกปัจจัยปรุงแต่งขึ้นจึงเรียกว่า**สังขตธรรม***"[102]

ในฐานะที่นิพพาน คือ สภาวะที่มนุษย์สามารถรับรู้เมื่อได้ปฏิบัติตามขั้นตอนของพุทธปรัชญา และสามารถรู้ได้ด้วยใจตน จึงทำให้นิพพานในฐานะสิ่งที่ถูกรู้ไม่สามารถแยกออกไปอย่างเป็นอิสระจากตัวผู้รู้ความเป็นจริงนั้นได้เช่นกัน

แม้นิพพานจะอยู่ในปรมัตถสัจจะแต่ก็มีความสัมพันธ์กับสมมุติสัจจะ เพราะการที่มนุษย์จะบรรลุสู่เป้าหมายสูงสุดคือนิพพานเช่นนั้นได้ การไปถึงนิพพานอันเป็นปรมัตถ์นั้น ก็ล้วนต้องผ่านการเรียนรู้ในรูปแบบต่างๆ เช่น ภาษา และข้อเท็จจริงภายนอกอันเป็นสมมุติสัจจะที่ทำให้มนุษย์เล็งเห็นถึงเป้าหมาย และมีวิถีที่ไปสู่เป้าหมายเช่นนั้นได้

นอกจากนั้นแล้ว นิพพานยังเป็นปรมัตถสัจจะเพียงอย่างเดียวที่มีภาวะเป็น**อสังขต-ธรรม**คือไม่มีความเปลี่ยนแปลง เพราะปรมัตถสัจจะอื่นคือ รูป จิต และเจตสิก นั้นล้วนเป็น**สังขตธรรม**ที่มีความเปลี่ยนแปลงในตัวเอง รวมทั้งยังมีความหมายในฐานะเป็นเป้าหมายอันประเสริฐสูงสุดของพุทธปรัชญา และมีความสัมพันธ์กับวิถีทางที่พุทธปรัชญาให้คุณค่า ในการที่มนุษย์จะพึงปฏิบัติเพื่อไปให้ถึงเป้าหมายสูงสุดนั้น จึงย่อมเกี่ยวข้องโดยตรงต่อทัศนะเรื่องการมองธรรมชาติของความเป็นจริงทั้งปวงว่าเป็นไปอย่างไร ซึ่งก็คือเป็นไปตามกฎ แห่งไตรลักษณ์และปฏิจจสมุปบาท ดังจะกล่าวในลำดับถัดไปดังนี้

3.4.2 ธรรมชาติของความเป็นจริงเป็นไปอย่างไร

พุทธปรัชญากล่าวถึงความเป็นไปของความเป็นจริง ในรูปแบบของกฎธรรมชาติที่เรียกว่าไตรลักษณ์ และปฏิจจสมุปบาท ธรรมทั้งสองล้วนเป็นกฎอันเดียวกัน แต่แสดงคนละแง่เพื่อมองเห็นความจริงอย่างเดียวกัน คือ ไตรลักษณ์มุ่งแสดงลักษณะของสิ่งทั้งหลาย ที่ปรากฏให้เห็นว่าเป็นเช่นนั้น ในเมื่อสิ่งเหล่านั้นเป็นไปโดยอาการที่สัมพันธ์เนื่องอาศัยเป็นเหตุปัจจัยสืบต่อแก่กันตามหลักปฏิจจสมุปบาท ส่วนหลักปฏิจจสมุปบาท มุ่งแสดงถึงอาการของสิ่งทั้งหลายว่ามี

---

[100] ขุ.อุ. 25/161/177., เน้นอักษร**ตัวหนา**โดยผู้วิจัย.

[101] **พระธรรมปิฎก, พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์,** หน้า 331.

[102] **เรื่องเดียวกัน,** หน้า 259.

ความสัมพันธ์เนื่องอาศัยเป็นเหตุปัจจัยสืบต่อกันเป็นกระแสจนมองเห็นลักษณะได้ว่าเป็นไปตามไตรลักษณ์ โดยเราจะกล่าวถึงไตรลักษณ์ก่อน

3.4.2.1 ไตรลักษณ์[103] : เรียกอีกอย่างว่า **สามัญลักษณะ** แปลว่า ลักษณะที่ทั่วไปหรือเสมอเหมือนกันแก่สิ่งทั้งปวง ลักษณะอันเป็นองค์ประกอบของไตรลักษณ์มี 3 ประการ คือ

1. อนิจจตา : ความไม่เที่ยง ความไม่คงทน ความไม่ยั่งยืน ภาวะที่เกิดขึ้นแล้วเสื่อมไป

2. ทุกขตา : เป็นทุกข์ ภาวะที่ถูกบีบคั้น ด้วยการเกิดขึ้นและสลายตัว ภาวะที่กดดัน ฝืนและขัดแย้งในตัว เพราะปัจจัยที่ปรุงแต่งให้มีสภาพเป็นอย่างนั้นเปลี่ยนแปลงไป จะทำให้คงอยู่ในสภาพนั้นไม่ได้ ภาวะที่ไม่สมบูรณ์ มีความพร่องอยู่ในตัว ไม่ให้ความสมอยากอย่างแท้จริงหรือพึงพอใจเต็มที่แก่ผู้อยากด้วยตัณหา และก่อให้เกิดทุกข์แก่ผู้เข้าไปอยากเข้าไปยึดด้วยตัณหา อุปาทาน

3. อนัตตา : ความเป็นอนัตตา คือความไม่ใช่ตัวตน ความไม่มีตัวตนที่แท้จริงของมันเอง สิ่งทั้งหลายทั้งปวงมีอยู่ในรูปกระแสที่ประกอบด้วยปัจจัยอันสัมพันธ์กันตามเหตุปัจจัยที่อาศัย มีการเกิด ดับสืบไปตลอดเวลา เป็นภาวะที่ไม่เที่ยง จึงไม่มีอัตตาหรือตัวตนใดๆ (อนัตตา) ตัวอย่างเช่น มนุษย์เมื่อแยกส่วนประกอบออกแล้วก็จะพบเพียงขันธ์ 5 ที่มีภาวะอันไม่เที่ยง คือทั้งรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ล้วนไม่มีตัวตนอันเป็นของเราอย่างแท้จริง มีความผันแปรอยู่ตลอดเวลาทั้งสิ้น[104]

ปรมัตถสัจจะทั้งปวง (ยกเว้นนิพพาน) อันได้แก่สรรพสิ่งต่าง ๆ ทั้งรูป และนาม อันเป็นสังขตธรรมที่เราได้กล่าวไปทั้งหมดนั้น ล้วนอยู่ภายใต้กฎแห่งไตรลักษณ์ทั้งสิ้น เพราะสิ่งทั้งปวงเหล่านั้นมีคุณสมบัติเป็น**สังขตลักษณะ** คือเป็นสภาวะอันมีปัจจัยทั้งหลายมาร่วมกันแต่งสรรขึ้น โดยมีพื้นฐาน 3 ประการคือ 1. มีความเกิดขึ้นปรากฏ 2. มีความแตกดับหรือความสลายปรากฏ 3. เมื่อดำรงอยู่มีความผันแปรปรากฏ จะมีก็เพียงนิพพานเท่านั้นที่อยู่พ้นเงื่อนไขดังกล่าว เพราะมีสภาวะเป็น**อสังขตลักษณะ**คือมิได้เป็นสภาวะที่ปัจจัยทั้งหลายมาร่วมกันทำขึ้นแต่งขึ้น มีลักษณะพื้นฐาน 3 ประการ คือ 1. ไม่ปรากฏความเกิด 2.ไม่ปรากฏความสลาย 3. เมื่อดำรงอยู่ไม่ปรากฏความผันแปร[105] เพราะนิพพานคือ การพ้นไปจากภาวะอันไม่เที่ยง และเป็นทุกข์

---

[103] สรุปความจาก, พระธรรมปิฎก, **พุทธธรรม**, หน้า 30, 67 – 70.

[104] สรุปความจาก ส.ข. 17/127-129/82-84.

[105] พระธรรมปิฎก, **พุทธธรรม**, หน้า 70/1-70/2.

ไร้ตัวตน เป็นอนัตตา สอดคล้องกับความว่า "... *สังขารทั้งปวงที่ปัจจัยปรุงแต่ง ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา และบัญญัติ คือ พระนิพพาน เป็นอนัตตา...*"[106]

3.4.2.2 **ปฏิจจสมุปบาท**[107] : คือหลักธรรมสำคัญยิ่งของพุทธปรัชญา เป็นธรรมอันแสดงกระบวนการเกิด และดับของทุกข์ มีความมุ่งหมายเพื่อแสดงความเกิด ดับของทุกข์ที่มีความสัมพันธ์สืบเนื่องอิงอาศัยกันอันเนื่องในทุกข์โดยสัมพันธ์สืบเนื่องเป็นวัฏจักรอันหาจุดกำเนิด และจุดสิ้นสุดไม่ได้ วงจรหรือองค์ประกอบของปฏิจจสมุปบาทมีดังนี้

"*.....*

เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร
เพราะสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ
เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย จึงมีนามรูป
เพราะนามรูปเป็นปัจจัย จึงมีสฬายตนะ
เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย จึงมีผัสสะ
เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา
เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงมีตัณหา
เพราะตัณหาเป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน
เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ
เพราะภพเป็นปัจจัย จึงมีชาติ
เพราะชาติเป็นปัจจัย จึงมีชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส
เป็นอันว่ากองทุกข์ทั้งมวลนั่นย่อมเกิด ด้วยประการฉะนี้ ฯ"[108]

เมื่อเหตุปัจจัยเหล่านั้นดับลง ทุกข์ก็ย่อมดับลงโดยสัมพันธ์กันดังนี้

"*.....*

เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ
เพราะวิญญาณดับ นามรูปจึงดับ
เพราะนามรูปดับ สฬายตนะจึงดับ
เพราะสฬายตนะดับ ผัสสะจึงดับ

---

[106] วินย. 8/826/224.

[107] สรุปความจาก พระธรรมปิฎก, **พุทธธรรม**, หน้า 79 – 119.

[108] วินย. 4/1/1.

เพราะผัสสะดับ เวทนาจึงดับ
เพราะเวทนาดับ ตัณหาจึงดับ
เพราะตัณหาดับ อุปาทานจึงดับ
เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ
เพราะภพดับ ชาติจึงดับ
เพราะชาติดับ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส จึงดับ
เป็นอันว่ากองทุกข์ทั้งมวลนั่นย่อมดับ ด้วยประการฉะนี้ ฯ
....."[109]

เมื่อมนุษย์เข้าถึงกระบวนการวัฏจักรแห่งการเกิดทุกข์เช่นนี้ ย่อมปราศจากอุปทาน สามารถกระทำตนให้มีวิถีแห่งการพ้นทุกข์ ซึ่งมนุษย์จะหยั่งรู้ความเป็นจริงเช่นนี้ได้ก็ด้วยใจของตนเอง โดยมิได้มีความเป็นจริงเช่นนั้นสถิตอยู่ในข้อเท็จจริงภายนอกตนแต่อย่างใด ข้อเท็จจริงภายนอกมีฐานะเป็นสิ่งที่ทำให้จิตได้หยั่งรู้ถึงความเป็นจริงดังกล่าวได้ในใจตน ดังที่พระพุทธองค์ก็ได้ทรง *"ตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง"* เพราะฉะนั้นความรู้เช่นนี้ของพุทธปรัชญาจึงเป็นความรู้เชิง**จิตวิสัย** (subjective)[110] และเป็น**ความเป็นจริงเชิงมโนคติ** (conceptual reality) และเมื่อเป็นดังนี้ในแง่ของความสัมพันธ์ระหว่างความจริงกับผู้รู้ความจริงอันเป็นสภาวธรรมนั้น จึงย่อมไม่สามารถแยกออกจากตัวผู้รู้ความจริงได้โดยอิสระ

หลักธรรมสำคัญเนื่องในปฏิจจสมุปบาทที่ต้องกล่าวถึงคือ หลักเรื่อง **"กรรม"**[111] ในฐานะเป็นหลักธรรมแกนสำคัญที่ทำให้ปฏิจจสมุปบาทดำเนินไปตามวงจร ปฏิจจสมุปบาทในแง่ของความเป็นไปในชีวิตเป็นเรื่องของการแสดงออก และเกี่ยวข้องกับความรับผิดชอบของมนุษย์

---

[109] **เรื่องเดียวกัน.**

[110] คำว่า **subjective** มีคำบัญญัติในภาษาไทย สองคำคือ **"จิตวิสัย" "อัตวิสัย"** และ**"อัตนัย"** ในวิทยานิพนธ์นี้หากเป็นการใช้ในบริบทของพุทธปรัชญาจะใช้ว่า **"จิตวิสัย"** เพราะมีความหมายที่เหมาะสมกว่าคำว่า "อัตวิสัย" เนื่องจากภาวะความเป็นจริงเชิง **"จิตวิสัย"**(subjective)ของพุทธปรัชญา ในบริบทที่เรากล่าวถึงมีลักษณะทางญาณวิทยาที่เป็นการหยั่งรู้ความเป็นจริงอันเป็นมโนคติได้ด้วย**จิต**ของตนเอง แต่หากเป็นการใช้คำดังกล่าวในบริบทของปรัชญาตะวันตกในวิทยานิพนธ์นี้ จะใช้คำว่า **"อัตวิสัย"** เนื่องจากคำว่า **"อัตวิสัย"** ในบริบทของการศึกษานี้ มีความเหมาะสมเพราะมีความหมายว่า ความเป็นจริงคือคุณสมบัติที่ขึ้นอยู่กับการรับรู้เฉพาะตนของมนุษย์ไม่ได้เป็นอิสระจากตัวของมนุษย์.

[111] ดูรายละเอียดใน **พระธรรมปิฎก, พุทธธรรม,** หน้า 151 – 222.

โดยตรง คือ ส่วนที่เรียกว่ากรรม เมื่อพิจารณาในแง่นี้ก็อาจเอากรรมขึ้นเป็นจุดเน้น และบทตั้ง แล้วเอาส่วนประกอบอื่นของปฏิจจสมุปบาทเป็นตัวประกอบสืบสาวเรื่องราว โดยกรรมในฐานะกฎแห่งกรรมของพุทธปรัชญามีหลักกล่าวว่า สิ่งอันเป็นสังขตธรรมทั้งปวงอันได้แก่สรรพสิ่งทั้งรูปและนามล้วนดำเนินไปตามธรรมดาแห่งเหตุปัจจัย มีระเบียบที่แน่นอน สรรพสิ่งล้วนเป็นไปตามนั้น กฎแห่งกรรมในฐานะกฎธรรมชาติพุทธปรัชญาเรียกว่า "นิยาม" มี 5 ประเภทคือ

1. **อุตุนิยาม** : กฎธรรมชาติฝ่ายวัตถุ เช่น เรื่องลมฟ้าอากาศ
2. **พีชนิยาม** : กฎธรรมชาติเกี่ยวกับการสืบพันธุ์ หรือพันธุกรรม
3. **จิตนิยาม** : กฎธรรมชาติเกี่ยวกับการทำงานของจิต
4. **กรรมนิยาม** : กฎธรรมชาติเกี่ยวกับพฤติกรรมของมนุษย์คือ กระบวนการก่อการกระทำ และการให้ผลของกรรม
5. **ธรรมนิยาม** : กฎธรรมชาติที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ และอาการที่เป็นเหตุเป็นผลแก่กันของสิ่งทั้งหลาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่เรียกว่าความเป็นไปตามธรรมดา เช่นว่าสิ่งทั้งหลายมีความเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไปเป็นธรรมดา โดยกล่าวได้ว่าธรรมนิยามนี้เป็นกฎธรรมชาติที่มีความครอบคลุมกฎทั้งสี่ข้อที่เรากล่าวไปแล้ว คือ เป็นกฎที่แสดงถึงความเกี่ยวพันกันของสาเหตุและผลทั้งสิ้น เพียงแต่กฎสี่ข้อแรกนั้นได้แยกย่อยต่างกันไปในรายละเอียดเท่านั้น คือ อุตุนิยาม และพีชนิยามเป็นกฎที่สามารถสังเกตได้ด้วยประสาทสัมผัส แต่จิตนิยามและกรรมนิยามไม่สามารถสังเกตได้ด้วยประสาทสัมผัส

ในฐานะของมนุษย์กฎข้อที่ 4 คือ กรรมนิยามเป็นกฎสำคัญที่สุดเพราะเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับมนุษย์โดยตรง และโดยความหมายของคำว่า "กรรม" ในทางพุทธปรัชญามีความหมายเฉพาะเจาะจงว่าคือ การกระทำด้วยเจตนา หรือการกระทำที่เป็นไปด้วยความจงใจ[112] โดยการกระทำในที่นี้เน้นไปที่การกระทำของมนุษย์โดยตรง แม้ว่าพุทธปรัชญาจะแบ่งแยกกรรมออกหลายประเภท ทั้งกายกรรม วจีกรรม มโนกรรม แต่ก็ได้เน้นย้ำให้ความสำคัญกับมโนกรรมที่สุด เพราะกรรมอื่นทั้งหลายจะเกิดขึ้นได้ก็ล้วนมีที่มาจากใจที่คิดก่อนทั้งสิ้น[113]

หลักกรรมในฐานะเป็นกฎแห่งกรรมอันเป็นหนึ่งในกฎธรรมชาติของพุทธปรัชญา มีกฎสำคัญที่เชื่อว่า การกระทำแต่ละอย่างของมนุษย์ล้วนมีผลแห่งกรรมนั้นเสมอ และผลแห่งกรรมนั้นย่อมปรากฏเมื่อถึงเวลาอันเหมาะสมตามกาลเวลา และความหนักเบาของกรรม[114]

---

[112] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า 157.

[113] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า 161.

[114] ดูรายละเอียดใน **เรื่องเดียวกัน**, หน้า 219 – 222.

กรรมนิยามนี้มีความสำคัญมากกับมนุษย์ และสัตว์โลกต่างๆในจักรวาลแบบไตรภูมิ ในฐานะกรรมคือรากฐานที่เป็นสิ่งกำหนดภพภูมิ และรูปกายของสัตว์โลกต่างๆ เพราะภพภูมิ รูปกายของมนุษย์และสัตว์โลกทั้งหลายล้วนสัมพันธ์กับการทำกรรม และการให้ผลของกรรมโดยตรง

3.4.3 วิถีที่สอดคล้องกับธรรมชาติของความเป็นจริง : อริยสัจ 4

วิถีที่สอดคล้องกับธรรมชาติของความเป็นจริงในทัศนะของพุทธปรัชญา คือการมีวิถีปฏิบัติตามหลักอริยสัจ 4 โดย**อริยสัจ 4**[115] คือธรรมหมวดใหญ่ของพุทธปรัชญา มีความสำคัญในฐานะที่เมื่อมนุษย์เข้าใจถึงความเป็นจริงของธรรมชาติทั้งปวงว่ามีความเป็นไปตามกฎแห่งไตรลักษณ์ และดำเนินไปตามปฏิจจสมุปบาทเช่นนั้นแล้ว จึงย่อมไปให้พ้นจากวงจรดังกล่าวโดยมีนิพพานกำหนดเป็นเป้าหมายสูงสุด และอริยสัจ 4 มีความสัมพันธ์ในฐานะเป็นวิถีปฏิบัติของมนุษย์ที่นำไปสู่เป้าหมายสูงสุด โดยอริยสัจ 4 มีองค์ประกอบดังนี้

3.4.3.1. ทุกข์ : ในความหมายของพุทธปรัชญามีความหมายที่กว้างและลึกกว่าความหมายสามัญในภาษาไทย เพราะมีความหมายครอบคลุมถึงสภาวะหรือสภาพที่ทนอยู่ได้ยากสภาพที่คงทนอยู่ไม่ได้ เพราะถูกบีบคั้นด้วยความเกิดขึ้น และดับสลาย เนื่องจากต้องเป็นไปตามเหตุปัจจัย เช่น การเป็นไปตามชรา มรณะ เป็นต้น

3.4.3.2. สมุทัย : คือเหตุเกิดแห่งทุกข์ หรือสาเหตุให้เกิดทุกข์ ได้แก่ ความอยากที่ถือเอาตัวเป็นที่ตั้ง เมื่อสืบสาวได้แล้วก็ต้องทำการละหรือกำจัดเสีย หากปราศจากอวิชชาและตัณหาไม่ตกอยู่ใต้อิทธิพลของกิเลส มนุษย์ย่อมเห็นถึงสาเหตุแห่งทุกข์ด้วยปัญญาที่เข้าใจสภาวะและรู้เหตุปัจจัยของสิ่งทั้งหลายตามที่เป็นจริง

3.4.3.3. นิโรธ : คือความดับทุกข์ หรือภาวะหมดปัญหาที่แสดงให้เห็นว่า ทุกข์ที่บีบคั้นนั้นสามารถดับได้ ทั้งนี้เพราะสาเหตุของปัญหาหรือทุกข์สามารถกำจัดได้ เมื่อกำจัดที่สาเหตุแห่งทุกข์แล้ว ทุกข์ย่อมพลอยดับสิ้นไปด้วย ภาวะไร้ทุกข์ย่อมเกิดขึ้นมาเอง

3.4.3.4. มรรค : คือหนทางดับทุกข์ เป็นวิถีปฏิบัติ เพื่อกำจัดสาเหตุแห่งปัญหาหรือวิถีที่นำไปสู่เป้าหมาย เมื่อมนุษย์ตระหนักรู้ทุกข์และสาเหตุแห่งทุกข์ได้ครบถ้วนตามสภาวะที่เป็นจริง และเล็งเห็นจุดหมายอันหมดทุกข์นั้น จึงย่อมปฏิบัติเพื่อบรรลุจุดหมายนั้น โดยต้องปฏิบัติตามแนวทางอันถูกต้อง ซึ่งมีรายละเอียดเรียกว่ามรรคมีองค์ 8 ซึ่งมีองค์ประกอบของธรรมย่อยในมรรค 8 อย่างคือ

1. **สัมมาทิฏฐิ** : เห็นชอบ
2. **สัมมาสังกัปปะ** : ดำริชอบ
5. **สัมมาอาชีวะ** : เลี้ยงชีพชอบ
6. **สัมมาวายามะ** : เพียรชอบ

---

[115] สรุปความจาก **เรื่องเดียวกัน**, หน้า 893 – 924.

3. **สัมมาวาจา** : เจรจาชอบ 7. **สัมมาสติ** : ระลึกชอบ

4. **สัมมากัมมันตะ** : ทำการชอบ 8. **สัมมาสมาธิ** : ตั้งจิตมั่นชอบ

เนื้อหาของอริยสัจ 4 ทั้งหมดมีความหมายที่ลงรอยเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับปฏิจจสมุปบาท[116] กล่าวคือ ปฏิจจสมุปบาทก็เป็นเนื้อหาสำคัญของอริยสัจ 4 และอริยสัจ 4 ก็มีความหมายครอบคลุมปฏิจจสมุปบาท ต่างกันเพียงแต่เป็นการแสดงความจริงในรูปแบบที่ต่างกันด้วยวัตถุประสงค์คนละอย่าง คือ ปฏิจจสมุปบาทแสดงความจริงตามกระบวนการของมันเองตามที่เป็นไปโดยธรรมชาติล้วน ๆ ส่วนอริยสัจ 4 เป็นหลักความจริงในรูปแบบที่เสนอตัวต่อปัญญาของมนุษย์ในการที่จะสืบสวนค้นคว้าและทำให้เกิดผลในทางปฏิบัติ กล่าวคือ ในอริยสัจ 4 คือเริ่มต้นให้มนุษย์ตระหนักรู้ในทุกข์ก่อนเป็นอันดับแรก(ทุกข์) รู้ว่าทุกข์ที่ตนเองตระหนักรู้นั้นมีสาเหตุจากอะไร(สมุทัย) ในลำดับต่อไปคือ มีเป้าหมายประเสริฐอันดับทุกข์นั้นอย่างสิ้นเชิง(นิโรธ) และเป้าหมายเช่นนั้นก็จะเป็นตัวกำหนดวิถีในการบรรลุเป้าหมายดังกล่าว(มรรค) ซึ่งหลักที่ให้มนุษย์ปฏิบัติในรูปแบบที่จะไปให้ถึงเป้าหมายเช่นนี้ ไม่ได้ระบุเป็นขั้นตอนชัดเจนในรูปแบบดังที่ปรากฏในอริยสัจ 4

แนวคิดความเป็นจริงของพุทธปรัชญาที่กล่าวมานั้น ทำให้สามารถกำหนดกรอบของมโนทัศน์เรื่องความเป็นจริงในทัศนะของพุทธปรัชญาได้ว่า ทัศนะทางปรัชญา พุทธปรัชญามีแนวคิดว่าสรรพสิ่งในจักรวาลนั้นมีอยู่จริงอย่างเป็นภววิสัย โดยยอมรับความมีอยู่ของสรรพสิ่งดังกล่าวทั้งในส่วนที่เป็นความเป็นจริงอันเป็นภววิสัยที่ไม่มีรูป และวัตถุหรือสสารซึ่งเรียกว่า "รูป"แต่สสารหรือรูปในทัศนะของพุทธปรัชญานั้นก็ไม่ได้จำกัดขอบเขตเพียงแค่สสาร หรือรูปที่รับรู้ได้ด้วยประสาท สัมผัสทั้ง 5 หากแต่ยังครอบคลุมถึงรูปที่ไม่สามารถรู้ได้ด้วยประสาทสัมผัสทั้ง 5 เช่น รูปที่ปรากฏในสวรรค์ นรก และความเป็นจริง เชิงภววิสัยจำนวนหนึ่งของพุทธปรัชญาก็เป็นภาวะที่แม้ว่าจะปราศจากรูปแต่ก็มีอยู่จริงอย่างเป็นภววิสัย เช่น จิตในชั้นอรูปพรหมเป็นต้น เป็นต้น ฉะนั้น ความเป็นจริงเชิงภววิสัยเช่นนี้จึงย่อมเป็นความจริงเชิงภววิสัยที่มีขอบเขตต่างจากแนวคิดปรัชญาสสารนิยมที่ยอมรับความมีอยู่จริงของสสาร และความจริงเชิงวัตถุวิสัยในระดับที่สามารถรู้ได้ในประสบการณ์ด้วยประสาทสัมผัสทั้ง 5 เท่านั้น ทั้งยังต่างจากปรัชญาสสารนิยมในด้านที่ พุทธปรัชญายอมรับความมีอยู่จริงอย่างเป็นอิสระของจิตจากสสารหรือรูปอีกด้วย

แม้ว่าพุทธปรัชญาจะมีทัศนะคล้ายคลึงกับปรัชญาจิตนิยม ที่เห็นว่าจิตมีความสำคัญกว่าสสาร หรือวัตถุ แต่เมื่อพิจารณาครอบคลุมถึงแนวคิดหลักทั้งระบบจะพบว่าแตกต่างกันมาก โดย

---

[116] ดูรายละเอียดใน **เรื่องเดียวกัน**, หน้า 897 – 901.

พุทธปรัชญาเห็นว่ารูปหรือสสารที่ปรากฏในโลกกายภาพนั้นคือ สิ่งที่มีอยู่จริงโดยตัวของมันเองอย่างเป็นปรมัตถ์ ไม่ได้มีสภาพเป็นเพียงสิ่งปรากฏ (appearance) ที่ต้องอาศัยหรืออ้างอิงสภาวะอื่นใดเป็นต้นแบบ ซึ่งต่างจากสสารในแนวคิดปรัชญาจิตนิยม ดังเช่นแนวคิดของเพลโต เป็นต้น

ในด้านญาณวิทยาพุทธปรัชญาก็มีความแตกต่างจากญาณวิทยาฝ่ายเหตุผลนิยมที่เชื่อว่ามนุษย์สามารถรู้ความจริงได้ด้วยเหตุผลโดยไม่ต้องพึ่งพาประสบการณ์จากโลกภายนอกเลย แต่สำหรับพุทธปรัชญา ประสบการณ์จากโลกภายนอกที่มนุษย์รับรู้โดยการมีผัสสะจากข้อเท็จจริงของโลกภายนอกนั้นเป็นข้อมูลที่มีความสำคัญสูงมากในการที่จะทำให้จิตหยั่งรู้ทุกข์ได้ในใจตน และแม้ว่าพุทธปรัชญาจะยอมรับความรู้เชิงประจักษ์แต่ก็มีสาระหลายประการต่างจากปรัชญา ฝ่ายประจักษนิยมในสมัยใหม่มาก คือ ประสบการณ์ที่พุทธปรัชญายอมรับ และใช้ในการรับรู้โลกภายนอกนั้นไม่ได้จำกัดอยู่เพียงประสาทสัมผัสทั้ง 5(ในพุทธปรัชญายังเพิ่มใจอีกประเภทหนึ่งไว้ด้วย) ที่มนุษย์ทุกคนมีแต่ยังหมายรวมถึงความรู้เชิงประจักษ์ได้เฉพาะตน เช่น การรับรู้นรก สวรรค์ เทวดา และสัตว์นรกในความหมายเชิงภววิสัยด้วยอภิญญา 5 ซึ่งเป็นการรับรู้หรือประจักษ์ได้เฉพาะบุคคลเท่านั้น

แม้ว่าพุทธปรัชญาจะยอมรับความมีอยู่จริงของโลกกายภาพภายนอก ทั้งรูปและนามว่ามีอยู่จริงอย่างเป็นภววิสัย เป็นอิสระจากจิตของมนุษย์ และมนุษย์สามารถรู้ความจริงเช่นนั้นได้ดังกล่าวไปแล้ว แต่ความเป็นจริง ความรู้ที่พุทธปรัชญาเน้นย้ำ และให้คุณค่าที่สุดก็คือรู้ถึงความเป็นจริงตามสภาวธรรมของสรรพสิ่งดังกล่าวว่ามีธรรมชาติที่เป็นไปอย่างไร ซึ่งก็คือเป็นไปตามกฎแห่งไตรลักษณ์ และปฏิจจสมุปบาท มนุษย์จะรู้ความเป็นจริงแห่งสภาวธรรมในระดับนี้ว่าธรรมดังกล่าวมีความเป็นจริงได้ก็โดยการหยั่งรู้ได้ด้วยใจตนเท่านั้น โดยไม่มีความเป็นจริงเช่นนี้ ฝังอยู่ในตัวข้อเท็จจริงภายนอก เพราะฉะนั้นจึงย่อมทำให้ความเป็นจริงตามนัยยะเช่นนี้ของพุทธปรัชญามีลักษณะเป็น**ความเป็นจริงเชิงมโนคติ**(conceptual reality)และเมื่อเป็นการหยั่งรู้ความจริงด้วยใจตนเองเช่นนี้จึงย่อมทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างความจริงที่ถูกรู้ และผู้รู้ความเป็นจริงย่อมมีความสัมพันธ์กันโดยที่ไม่สามารถแยกออกจากกันได้อย่างเป็นอิสระ และเป็นการความเป็นจริงเฉพาะตนที่จิตบุคคลผู้นั้นจะต้องประจักษ์แจ้งเอง จึงย่อมทำให้ความรู้ในระดับที่กล่าวถึงนี้เป็นความรู้เชิง**จิตวิสัย** (subjective) ซึ่งแตกต่างกันโดยสิ้นเชิงกับความรู้ในทัศนะของปรัชญาฝ่ายประจักษนิยมสมัยใหม่ของตะวันตกที่ตัวของความรู้มีลักษณะเป็น**วัตถุวิสัย** (objective) ที่ดำรงอยู่ภายนอกสามารถแยกออกได้อย่างเป็นอิสระเด็ดขาดจากตัวของผู้รู้ความเป็นจริง

พุทธปรัชญากำหนดเป้าหมายสูงสุดของการรู้ความจริงอยู่ที่การดับทุกข์ได้ และทุกข์ที่เน้นย้ำเป็นศูนย์กลางก็คือทุกข์ของมนุษย์ซึ่งความรู้ในไตรลักษณ์ รวมทั้งปฏิจจสมุปบาทก็บ่งชี้ชัดเจนและเน้นย้ำไปที่การรู้ความเป็นจริงในส่วนที่จำเป็นต่อการดับทุกข์ได้

แนวคิดดังกล่าวจึงย่อมเป็นตัวกำหนดวิถีที่สอดคล้องกับการรู้ความเป็นจริง และปฏิบัติตนเพื่อสอดคล้องกับธรรมชาติของความเป็นจริงเช่นนั้น โดยมีเป้าหมายเพื่อให้พ้นทุกข์ คือ การรู้และปฏิบัติตามอริยสัจ 4 ในฐานะเป็นวิถีที่นำไปสู่เป้าหมายดังกล่าวได้ เพราะเป็นความจริงและการรู้ความเป็นจริงที่นำไปสู่การดับทุกข์ได้ในที่สุด

บทที่ 4
แนวคิดเรื่องความเป็นจริง
ในงานจิตรกรรมฝาผนังสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

เนื้อหาในบทนี้ครอบคลุมประเด็นต่าง ๆ ของแนวคิดเรื่องความเป็นจริงที่ปรากฏในจิตรกรรมฝาผนังสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ซึ่งเป็นจิตรกรรมที่มีรูปแบบศิลปะแบบประเพณีนิยม โดยเริ่มต้นเนื้อหาตั้งแต่ความหมายของคำว่าจิตรกรรมแนวคิดเรื่องความเป็นจริงด้านจักรวาลวิทยา (cosmology) และมนุษย์ รวมทั้งวิเคราะห์แนวคิดดังกล่าวว่าตั้งอยู่บนพื้นฐานของแนวคิดใด มีความสัมพันธ์ร่วมกันหรือไม่ อย่างไร โดยจะศึกษาตามลำดับดังนี้

4.1 ความหมายของคำว่า "จิตรกรรม"

คำว่า **"จิตรกรรม"** ที่ใช้ในภาษาไทยในความหมายว่า การวาดภาพ ภาพเขียนนั้นไม่ใช่ความหมายที่เพิ่งเกิดขึ้นใหม่ ดังปรากฏหลักฐานลายลักษณ์อักษรว่าในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น มีการใช้คำว่า **"จิตรกรรม"** ในความหมายว่า การวาดภาพหรือภาพเขียนอยู่ก่อนแล้ว เช่น ใน **โคลงดั้นเรื่องการปฏิสังขรณ์ วัดพระเชตุพน** พระนิพนธ์**กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส**ได้บรรยายเหตุการณ์ปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม กรุงเทพฯ ในสมัย**พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว** รัชกาลที่ 3 ไว้ว่า

"พึงพิศจิตรกรรมถกล ผนังวาด ไว้แฮ" [1]

หรือ

"รังสฤษฎ์จิตรกรรมไว้ ประกาศหล้าแหล่งเฉลอม" [2]

นอกจากพบใช้ในภาษาร้อยกรองแล้ว ในภาษาร้อยแก้วหรือความเรียงก็พบใช้คำว่า **"จิตรกรรม"** ด้วย เช่น ในพระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 เมื่อครั้งเสด็จพระราชดำเนินพระราชทานผ้าพระกฐิน ณ วัดทองนพคุณ กรุงเทพฯ เมื่อ พ.ศ. 2403 ได้กล่าวถึงจิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถ ปรากฏคำว่า**"จิตรกรรม"**ด้วย ความว่า

---

[1] กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส, โคลงดั้นเรื่องการปฏิสังขรณ์ วัดพระเชตุพน, **ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน**, (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง, 2544), หน้า 361.

[2] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า 373.

"...ตรงที่เสด็จประทับแลตรงพระพักตร์พระพุทธปฏิมาในส่วนเบื้องซ้าย ห้องนั้นเขียนเป็นรูปลับแลสร้าง และมีจิตรกรรมสำแดงเรื่องมหาเวสสันดรชาดกกัณฑ์ทศพร..."[81]

การให้ความหมายของคำว่า **"จิตรกรรม"** ดังกล่าวตั้งอยู่บนพื้นฐานความหมายของคำว่า **"จิตรกรรม"** ตามรูปศัพท์ที่มาจากคำในภาษาสันสกฤตว่า **"จิตฺร"** (ในภาษาบาลีคำดังกล่าวเขียนว่า**จิตฺต**) ในคำนามมีความหมายว่า มีลวดลายหลากหลาย ภาพเขียน[4] กับคำในภาษาบาลีว่า **"กมฺม"** ซึ่งมีความหมายว่าการกระทำ[5] **จิตฺร + กมฺม** จึงเป็นที่มาของคำว่า **"จิตรกรรม"** อันมีความหมายว่า การวาดภาพ การเขียนภาพ และภาพเขียน

คำว่า **"จิตรกรรม"** ในฐานะความหมายว่า การเขียนภาพ และภาพเขียนเช่นนี้เป็น**ความหมายหลัก**ของคำว่า **"จิตรกรรม"** ที่รับรู้ ยอมรับและได้รับการขยายความกันสืบมาโดยสามัญในปัจจุบันด้วย กล่าวคือ คำว่า **"จิตรกรรม"** มีความหมายว่า *"ศิลปะประเภทหนึ่งในทัศนศิลป์ เกี่ยวกับการเขียนภาพ วาดภาพ ซึ่งเป็นวิชาพื้นฐานของวิชาช่างศิลปะประเภทต่าง ๆ การเขียนภาพแสดงออกโดยการใช้เส้น สี แสง เงา ผิว รูปแบบ และองค์ประกอบ เป็นภาพที่ถ่ายทอดจากความรู้สึกนึกคิดและศรัทธาของช่างเขียนออกมาเป็นรูปธรรม จิตรกรรมเกิดจากการเขียนดินสอ หมึก สีน้ำ สีฝุ่น สีน้ำมัน เขียนด้วยเส้นทอง เส้นเงิน หรือปิดทองคำเปลว ในการเขียนอาจเขียนด้วยสีเดียวที่เรียกว่า "เอกรงค์" หรือหลายสีที่เรียกว่า "พหุรงค์" เขียนเป็นลายเส้นหรือระบายสีลงบนวัสดุต่าง ๆ เช่น กระดาษ ผ้า ไม้ งา เงิน ทอง กระจก กระเบื้อง เครื่องปั้นดินเผา หินหรือผนังปูน"*[6]

จากความหมายของคำว่า **"จิตรกรรม"** ตามที่รับรู้กันในปัจจุบันเช่นนั้น ความหมายหรือนิยามในลักษณะดังกล่าวจึงย่อมเป็นการสร้างหรือกำหนดกรอบของ**มโนทัศน์**(concept) คำว่า **"จิตรกรรม"** ไปพร้อมกันด้วยในตัว ซึ่งความหมายภายใต้กรอบมโนทัศน์เช่นนั้นก็ย่อมต้องเน้นความหมายหรือเชิดชูบางส่วนของความหมายให้โดดเด่นขึ้นมาเป็นพิเศษ ในขณะที่ความหมายอื่นๆที่มีอยู่ ย่อมถูกมองข้ามหรือลดความสำคัญลงไป

---

[81] พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, จิตรกรรมที่เขียนในพระอุโบสถวัดทองนพคุณ, **เมืองโบราณ**,(กรกฎาคม – กันยายน 2518), หน้า 88.

[4] **พจนานุกรมบาลี-ไทย-อังกฤษ ฉบับภูมิพโลภิกขุ เล่ม 3**, (กรุงเทพฯ : มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ, 2530), หน้า 1402.

[5] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า 1013.

[6] **พจนานุกรมศัพท์ศิลปกรรม อักษร ข – ฉ ฉบับราชบัณฑิตยสถาน**, (กรุงเทพ ฯ : ราชบัณฑิตยสถาน, 2530), หน้า 144.

การรับรู้ความหมายของคำว่า**"จิตรกรรม"**ตามความหมายในปัจจุบัน ภายใต้กรอบของมโนทัศน์ที่ถูกกำหนดขึ้นดังกล่าวจึงเป็นการรับรู้ และให้ความหมายที่**เน้นความสำคัญกับกระบวนการเชิงเทคนิคในการสร้างงานจิตรกรรม ลักษณะของตัวผลงานจิตรกรรม อันเป็นข้อเท็จจริง(fact) ที่ดำรงอยู่ภายนอกตัวของมนุษย์ เมื่อเริ่มต้นด้วยบทนิยามในลักษณะเช่นนี้จึงย่อมทำให้ความหมายของมนุษย์ที่พึงมีในฐานะเป็นส่วนหนึ่งที่สำคัญของความหมายในคำว่า "จิตรกรรม" เช่น เป็นที่มาของงานจิตรกรรม และมีความสัมพันธ์กับตัวผลงานจิตรกรรมนั้น ๆ ย่อมมีความสำคัญน้อยกว่าตัวผลงานจิตรกรรม และกระบวนทางเทคนิคในการสร้างงานจิตรกรรม**[7]

เมื่อพิจารณาคำที่เกี่ยวเนื่องกันคือ คำว่า**"จิตรกรรมไทยประเพณี"** ก็มีการกำหนด**ความหมายหลัก**ซึ่งส่วนใหญ่ล้วนตั้งอยู่บนพื้นฐานแนวคิดเดียวกัน คือ มุ่งอธิบายและให้ความสำคัญกับกระบวนการทางเทคนิคของจิตรกรรมแบบประเพณีชนิดต่างๆ เรื่องราวที่นำมาเขียนภาพ และพัฒนาการเชิงรูปแบบของจิตรกรรมตามยุคสมัย และสกุลช่างต่างๆ ซึ่งก็เป็นการกำหนดนิยามที่มุ่งเน้นและให้ความสำคัญแก่กระบวนการทางเทคนิคและตัวของผลงานจิตรกรรมอันเป็นข้อเท็จจริงที่ดำรงอยู่ภายนอกตัวของมนุษย์เป็นสำคัญ[8]

ดังนั้นจะเห็นได้ว่า แม้แต่การกำหนดความหมายของคำว่า **"จิตรกรรมไทยประเพณี"** ซึ่งล้วนเป็นจิตรกรรมที่สร้างขึ้นเนื่องในพุทธศาสนาโดยตรง แต่กลับมีแนวคิดในการกำหนดความหมายของคำว่า **"จิตรกรรม"** ที่มีจุดเน้นย้ำและให้ความสำคัญต่างจากทัศนะของพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก เพราะในขณะที่การกำหนดนิยามคำว่า **"จิตรกรรม"** และ**"จิตรกรรมไทยประเพณี"** ที่เข้าใจกันในปัจจุบันได้ให้ความสำคัญกับกระบวนการทางเทคนิค รูปแบบศิลปะ และตัวของผลงานจิตรกรรมเป็นสำคัญ แต่ความหมายของคำว่า **"จิตรกรรม"** ตามแนวทางพุทธปรัชญากลับให้ความสำคัญกับมนุษย์เป็นส่วนสำคัญที่สุด ส่วนกระบวนการสร้างงานจิตรกรรมและตัวผลงาน

---

[7] ตามความที่อ้างในเชิงอรรถที่ 6 ท่าทีการให้ความสำคัญกับมนุษย์ในฐานะเป็นส่วนหนึ่งในความหมายของคำว่า**"จิตรกรรม"**มีเพียง *"...เป็นภาพที่ถ่ายทอดจากความรู้สึกนึกคิด และศรัทธาของช่างเขียนออกมาเป็นรูปธรรม..."* และเมื่อพิจารณาร่วมกับข้อความแวดล้อมทั้งหมด ก็ยิ่งบ่งชี้ชัดเจนว่าได้ให้ความสำคัญกับมนุษย์เป็นเรื่องรองไปกว่ากระบวนการเชิงเทคนิค และตัวของผลงานจิตรกรรม.

[8] ดูตัวอย่างคำนิยามในลักษณะดังกล่าวของคำว่า **"จิตรกรรมไทยประเพณี"** ได้ใน **พจนานุกรมศัพท์ศิลปกรรม อักษร ข - ฉ ฉบับราชบัณฑิตยสถาน**, หน้า 144 – 147., และ วรรณนิภา ณ สงขลา, **จิตรกรรม-ไทยประเพณีชุดที่ 001**, (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2533), หน้า 1 – 14 เป็นต้น.

มีความสำคัญรองลงมา ดังความว่าที่พระพุทธองค์ทรงตรัสว่า "...*ดูกรภิกษุทั้งหลาย จิตที่ชื่อว่าจรณะ [เที่ยวไป] เธอทั้งหลายเห็นแล้วหรือ*" ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า "*เห็นแล้ว พระเจ้าข้า*" พระพุทธองค์จึงทรงตรัสว่า "...*ดูกรภิกษุทั้งหลาย จิตชื่อว่าจรณะแม้นั้นแล เธอทั้งหลายคิดแล้วจิตนั่นแหละ จิต [เป็นเครื่องคิด] นั่นแหละ วิจิตรกว่าจรณจิตแม้นั้น....*" [9] โดยใน**อรรถกถา**ได้กล่าวขยายความว่า "*บทว่า จรณ์ นามจิตฺตํ ได้แก่ วิจรณจิต (ภาพเขียน). พราหม์ผู้เป็นเจ้าลัทธิชื่อว่าสังขา มีอยู่ พวกเขาให้สร้างแผ่นผ้าแล้ว ให้ช่างเขียนภาพแสดงสมบัติ และวิบัติ นานัปการ โดยเป็นสวรรค์ เป็นนรก ลงในแผ่นภาพนั้น แสดง (ถึงผลของกรรม) ว่า ทำกรรมนี้แล้ว จะได้รับผลนี้ ถือเอาจิตรกรรมนั้นเที่ยวไป....*" [10]

ความดังกล่าว คือ การกล่าวว่า **"จิตรกรรม"** เป็นผลงานการวาดภาพหรือระบายสีที่แสดงให้เห็นถึงการที่จิตของผู้สร้างงานจิตรกรรม (จิตรกร) ได้ท่องเที่ยวไป (จรณจิต) ในระหว่างการเขียนภาพ เพราะในการเขียนภาพนั้นจิตของจิตรกรก็ย่อมจะต้องนึกคิดเรื่องราวต่าง ๆ เช่น เรื่องสวรรค์ นรก และเรื่องราวอื่นๆ ประกอบ นานัปการ ซึ่งก็ถือได้ว่าจิตของจิตรกรก็ได้ท่องเที่ยวไป (จรณ : คือภาษาบาลีในกรณีนี้มีความหมายว่า การเที่ยวไป) ตามเนื้อเรื่องดังกล่าวที่ได้นึกคิดนั้นด้วย ฉะนั้นภาพจิตรกรรมจึงเป็นสิ่งที่ได้บันทึกการเคลื่อนที่หรือการท่องเที่ยวไปของจิต ของจิตรกรนั่นเอง เพราะฉะนั้นคัมภีร์จึงได้เรียก **"จิตรกรรม"** ในที่นี้ว่า ภาพที่เป็นการแสดงให้เห็นถึงการท่องเที่ยวไปของจิตดังกล่าวแล้วว่า "...*จิตที่ชื่อว่า จรณะ [เที่ยวไป] เธอทั้งหลายเห็นแล้วหรือ...*" [11]

ในคัมภีร์**อรรถกถาธรรมสังคณี** ได้กล่าวย้ำและขยายความถึงกระบวนการทำงานของจิตในการสร้างงานจิตรกรรมด้วยว่า "...*พวกจิตรกรเมื่อกระทำจิตรกรรมนั้นก็เกิดสัญญาอันวิจิตรว่า รูปมีอย่างต่าง ๆ เราควรทำอย่างนี้ ในที่นี้ ดังนี้. การกระทำอันวิจิตร อันสำเร็จแล้วด้วยกิจมีการเขียน การระบายสี การทำสีให้เรืองรอง และการสลับสี เป็นต้น ย่อมเกิดขึ้นด้วยสัญญาอันวิจิตรรูปอันวิจิตรอย่างใดอย่างหนึ่ง ในความวิจิตรกล่าวคือลวดลายย่อมสำเร็จแต่จิตรกรรมนั้น. การเกิดขึ้นแห่งศิลปะอันวิจิตรอย่างใดอย่างหนึ่งในโลกนี้ ศิลปะทั้งหมดนั้น อันจิตเท่านั้นคิดว่ารูปนี้จงมีข้างบนรูปนี้ รูปนี้จึงมีข้างล่างรูปนี้ รูปนี้จงมีที่ข้างทั้ง ๒ ของรูปนี้แล้วจึงกระทำจิตรกรรมนั้นอันช่างให้วิจิตรฉันใด แม้จิตที่ให้สำเร็จความวิจิตรก็ชื่อว่า **จิต** ฉันนั้นเหมือนกัน เพราะกระทำให้วิจิตรด้วยอาการอย่างนี้. อีกอย่างหนึ่งจิตนั่นแหละชื่อว่า **วิจิตรกว่าจิตรกรรมนั้น** เพราะให้*

---

[9] สำ.ข.17/259/159.

[10] สำ.อ. 3/ 1/345-346.

[11] สำ.ข. 17/259/159.

สำเร็จจิตรกรรมทุกชนิดตามที่คิด. เพราะเหตุนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ชื่อว่า ***ลวดลายอันวิจิตร*** *พวกเธอเห็นแล้วหรือ พวกภิกษุกราบทูลว่า เห็นแล้วพระเจ้าข้า พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่าดูก่อนภิกษุทั้งหลาย จิตเท่านั้นวิจิตรกว่าลวดลายอันวิจิตรแม้นั้นแล"*[12]

ความหมายคำว่า **"จิตรกรรม"** ตามพุทธปรัชญาเช่นนั้นจึงเห็นได้ว่า นิยามหรือความหมายที่สมบูรณ์ของคำว่า **"จิตรกรรม"** นั้นเราไม่สามารถแยกตัวของมนุษย์ในฐานะที่เป็นผู้สร้าง(subject) งานจิตรกรรมออกไปจากตัวของผลงานจิตรกรรม(object)ได้เลย เพราะตามทัศนะของพุทธปรัชญา ผลงานจิตรกรรมและมนุษย์ที่สร้างงานจิตรกรรมก็ล้วนดำรงอยู่ในฐานะเป็นส่วนหนึ่งที่สำคัญในความหมายของคำว่า**"จิตรกรรม"** และมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันโดยตรงอย่างไม่อาจแยกออกจากกันได้

การให้ความสำคัญกับมนุษย์ในฐานะเป็นส่วนหนึ่งในความหมายของคำว่า **"จิตรกรรม"**ตามพุทธปรัชญานั้น เมื่อเปรียบเทียบระหว่างตัวผลงานจิตรกรรมและมนุษย์นั้น พุทธปรัชญาให้ความสำคัญกับมนุษย์เด่นชัดกว่าตัวผลงานจิตรกรรมและเทคนิคในการสร้างงานจิตรกรรม และความสำคัญของมนุษย์ที่กล่าวเน้นย้ำก็มิใช่มนุษย์ในฐานะที่เป็น**ร่างกาย** (body) อันเป็นรูปธรรม แต่ให้ความสำคัญแก่**จิต**หรือ**ใจ**ของมนุษย์อันมีสภาวะเป็นนามธรรม เพราะถือว่าจิตเป็นที่มาของจิตรกรรม และบงการให้จิตรกรรมมีรูปแบบตามที่จิตรกรต้องการได้ ดังความว่า *"...ศิลปะทั้งหมดนั้น อันจิตเท่านั้นคิดว่า รูปนี้จงมีข้างบนรูปนี้ รูปนี้จึงมีข้างล่างรูปนี้ รูปนี้จงมีที่ข้างทั้ง ๒ ของรูปนี้แล้วจึงกระทำจิตรกรรมนั้น..."*[13] หรือ *"...จิตนั่นแหละชื่อว่า วิจิตรกว่าจิตรกรรมนั้น เพราะให้สำเร็จ จิตรกรรมทุกชนิดตามที่คิด..."*[14] และ *"...บทว่า จิตฺเตเนว จินฺติตํ ความว่า ชื่อว่า อันจิตรกร (ช่างเขียน) ให้สวยงามแล้วด้วยจิต เพราะคิดแล้วจึงเขียน"*[15]

การให้ความหมายคำว่า **"จิตรกรรม"** ที่ให้ความสำคัญกับ**จิต**ของมนุษย์ในฐานะเป็นที่มาอันแท้จริงในการกระทำจิตรกรรมนั้นก็สอดคล้องกับความหมายของคำว่า **"จิตรกรรม"** ตามรากศัพท์ที่แฝงอยู่ในรูปศัพท์ของคำว่า **"จิตรกรรม"** โดยคำว่า **"จิตร"** ตามความหมายภาษาไทยปัจจุบัน ได้ใช้กันในความหมายว่า การวาดเขียน, การระบายสี[16] นั้น คำว่า **"จิตร"** ตามความหมาย

---

[12] สงฺคณี.อ. 1/1/229-230.

[13] สงฺคณี.อ. 1/1/229.

[14] สงฺคณี.อ. 1/1/229.

[15] สำ.อ. 3/1/345-346.

[16] **พจนานุกรมฉบับเฉลิมพระเกียรติ พ.ศ.2530**, (กรุงเทพฯ : วัฒนาพานิช, 2534), หน้า 145.

ที่รับรู้กันในสมัยโบราณนั้นยังมีความหมายว่า **จิต, ใจ**[17] ได้ด้วย เมื่อพิจารณาความหมายร่วมกับคำว่า **"กรรม"** ในความหมายว่า การกระทำแล้ว คำว่า **จิตร + กรรม** คือคำว่า **"จิตรกรรม"** นั้น คำว่า **"จิตร"** ที่มีอยู่นั้น จึงย่อมบ่งบอกนัยยะร่วมด้วยได้อีกว่างานจิตรกรรมนั้นก็คือ *"การกระทำ (อันกระทำแล้ว) ด้วยจิตหรือใจ"* ได้ด้วย และหลักฐานจากพุทธปรัชญาก็ได้ยืนยันถึงความสำคัญของคำว่า **"จิตรกรรม"** ตามความหมายดังกล่าวได้อย่างชัดเจนที่สุด ดังอธิบายแล้วโดยละเอียด

เมื่อเปรียบเทียบกับภาษาอังกฤษแล้ว เราจะหาความหมายของคำว่า **"จิตรกรรม"** ตามทัศนะของพุทธปรัชญาเช่นนี้ จากคำว่า **"painting"** ไม่พบเลย โดยคำว่า **"painting"** ในภาษาอังกฤษมาจากภาษา**ลาติน** (Latin) ว่า **"pingere"**[18] มีความหมายตามตัวอักษรว่า "เขียนภาพ" (to paint a picture) แสดงด้วยรูปภาพ (represent pictorially)[19] ซึ่งมีความหมายเพียงในเชิงเทคนิคของการเขียนภาพจิตรกรรมเท่านั้น มิได้มีความหมายบ่งชี้อย่างชัดเจนใด ๆ ที่ให้ความสำคัญกับผู้สร้างงานจิตรกรรม (subject) หรือเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างผู้สร้าง(subject) งานจิตรกรรมกับตัวผลงานจิตรกรรม (object) อย่างชัดเจนและสามารถเทียบเคียงได้กับคำว่า **"จิตรกรรม"** ในภาษาไทยที่มีรากศัพท์มาจากภาษาบาลี และสันสกฤตเลย

คำว่า **"painting"** เมื่อเปรียบเทียบกับคำว่า **"จิตรกรรม"** แล้วจึงมีความหมายที่สามารถเทียบเคียงกับคำว่า **"จิตรกรรม"** ได้เพียงบางส่วนเท่านั้นคือ ในส่วนของความหมายที่เป็น *"การวาดภาพ, การระบายสี, และภาพเขียน"* โดยไม่มีความหมายที่ครอบคลุมหรือบ่งชี้ว่าความหมายของคำว่า **"painting"** นั้นคือผลงานอันเป็น *"การกระทำ (อันกระทำแล้ว) ด้วยจิตหรือใจ"* อย่างชัดเจนดังที่ปรากฏในคำว่า **"จิตรกรรม"**

---

[17] **เรื่องเดียวกัน.**, โดยการใช้คำว่า **"จิตร"** ในความหมายว่า **"จิตหรือใจ"** มีปรากฏอยู่ทั่วไปในเอกสารตัวเขียนโบราณ เช่น **สมุดไทย** เป็นจำนวนมากจนไม่จำเป็นต้องนำมากล่าวอ้างอิง, และ**หมอบรัดเล** มิชชันนารีชาวอเมริกันผู้ใช้ชีวิตอยู่ในประเทศไทยระหว่างรัชกาลที่ 3 – 5 และได้จัดทำพจนานุกรมภาษาไทยไว้ด้วย โดยได้ให้ความหมายคำว่า **"จิตร"** ไว้ว่า *"คือใจนั้น, เหมือนอย่างวิญญาณ, คือใจที่รู้วิเสฐ รู้แปลก ๆ รู้ต่าง ๆ นั้น"*, [แบรดเลย์, แดนบีช, **หนังสืออักขราภิธานศัพท์, Dictionary of Siamese Language/by D.Bradley. Bangkok 1873**, (กรุงเทพฯ : องค์การค้าของคุรุสภา, 2514), หน้า 146].

[18] **Encyclopedia of world Art Vol. X**, (New York : Mc Graw - Hill, 1972), p.899.

[19] D.P.Simpson, Cassell's, **New Latin - English English - Latin Dictionary**, (New York : Funk & Wangnalls, 1959), p.450.

นอกจากนั้นจากพื้นฐานแนวคิดของการให้ความหมายคำว่า **"จิตรกรรม"** ตามทัศนะของพุทธปรัชญาเช่นนี้ ยังเป็นหลักฐานแสดงให้เห็นด้วยว่า การสร้างงานจิตรกรรมนั้นได้ทำให้ภาวะที่เกิดขึ้นภายในจิตหรือใจของจิตรกรอันมีภาวะเป็นนามธรรมในจิต ได้มีโอกาสสำแดงออกมาให้รับรู้ได้ในระดับปรากฏการณ์อย่างเป็น "รูปธรรม" เพราะตัวผลงานจิตรกรรมนั้นโดยข้อเท็จจริงก็ปรากฏให้มนุษย์ได้เห็นเป็น **"รูป"** ที่สามารถรับรู้ได้ด้วยสายตาอันเป็นประสาทสัมผัส, ดังเราจะเห็นได้ว่าคำที่ใช้เรียก**ภาพวาด**นั้น นอกจากคำว่า **"จิตรกรรม"** แล้ว ในภาษาไทยยังนิยมใช้คำว่า "รูปเขียน" "รูปภาพ" "รูปวาด" ซึ่งล้วนแล้วแต่มีคำว่า **"รูป"** ประกอบอยู่ร่วมด้วยทั้งสิ้น สอดคล้องกับความหมายตามพุทธปรัชญาของคำว่า **"รูป"** ที่มีความหมายว่า *"อารมณ์ที่รู้ได้ด้วยจักษุ สิ่งที่ปรากฏแก่ตา..."*[20] เพราะการที่มนุษย์จะรับรู้ผลงานจิตรกรรมได้นั้น ผลงานจิตรกรรมก็ล้วนเป็นข้อเท็จจริงที่ปรากฏให้มนุษย์รับรู้ได้ในภาวะของความเป็น**รูป**ด้วยประสาทสัมผัส โดยจักษุสัมผัสอันเป็น**อายตนะภายใน**สำหรับการรับรู้**รูป** ในระดับปรากฏการณ์ของมนุษย์ตามหลักพุทธปรัชญา

ดังนั้นตามความหมายดังกล่าวผลงานจิตรกรรมจึงถือได้ว่าเป็นการถ่ายทอดสิ่งอันเป็นนามธรรม อันเป็นภาวะที่อยู่ภายในจิตออกมาแสดงให้เป็นรูปธรรม คือเป็น **"รูป"** ที่สามารถรับรู้ได้ด้วยประสาทสัมผัสในระดับปรากฏการณ์โดยผ่านผลงานจิตรกรรม โดยรูปของจิตรกรรมก็มีความสอดคล้องกับมโนทัศน์ อันเป็นภาวะที่อยู่ภายในจิตของจิตรกรด้วย

ในฐานะที่จิตรกรรมปรากฏแก่มนุษย์ให้รับรู้ได้ในภาวะของความเป็น **"รูป"** ประเภทหนึ่ง โดยที่จิตรกรรมฝาผนังในกรณีศึกษาของวิทยานิพนธ์นี้ก็ล้วนเป็นงานจิตรกรรมหรือรูปเขียนอันเนื่องในพุทธศาสนา ซึ่งล้วนมีความชัดเจนว่ามีเป้าหมายที่อยู่บนพื้นฐานตามอุดมคติของพุทธศาสนาเป็นหลัก ฉะนั้นจิตรกรรมฝาผนังเหล่านี้จึงถือว่าเป็น **"รูป"** ประเภทหนึ่งที่มนุษย์ควรเสพได้ เพราะเป็น **"รูป"** ที่ทำให้**กุศลธรรม**เจริญงอกงามขึ้นดังความว่า "... *เมื่อเสพรูปที่รู้ได้ด้วยจักษุเช่นใด อกุศลธรรมย่อมเจริญยิ่ง กุศลธรรมย่อมเสื่อมไป รูปที่รู้ได้ด้วยจักษุเช่นนี้ไม่ควรเสพ และเมื่อเสพรูปที่รู้ได้ด้วยจักษุเช่นใด อกุศลธรรมย่อมเสื่อมไป กุศลธรรมย่อมเจริญยิ่ง รูปที่รู้ได้ด้วยจักษุเช่นนี้ ควรเสพ...*"[21]

ดังนั้นจึงเห็นได้ว่าคุณค่าของ **"รูป"** ประเภทนี้อันคือผลงานจิตรกรรมตามความหมายดังกล่าว จึงเป็นคุณค่าที่มิได้ดำรงอยู่อย่างเป็นอิสระจากมนุษย์ แต่เป็นคุณค่าที่ดำรงอยู่อย่าง

---

[20] พระธรรมปิฎก, **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2540), หน้า 253.

[21] ม.อุ. 14/228/135.

สัมพันธ์และขึ้นอยู่กับการรับรู้ของมนุษย์โดยตรง และจะถือว่า **"รูป"** (ในที่นี้เน้นว่าเป็น "รูปของจิตรกรรม") เช่นนั้น จะมีคุณค่าก็ต่อเมื่อส่งเสริม**กุศลธรรม**ของมนุษย์ให้เจริญยิ่งขึ้นเท่านั้น

เราจึงเห็นได้ว่าพุทธปรัชญาได้ให้ความหมายเชิงคุณค่าของ**จิตรกรรม**ในความหมายที่เป็นคุณค่าที่เน้นหรือให้ความสำคัญกับมนุษย์ (จิตของมนุษย์) ในฐานะเป็นผู้เสพผลงานเหล่านั้น และได้พัฒนา**กุศลธรรม**ของตนให้เจริญยิ่งขึ้น การให้คุณค่ากับจิตรกรรมในลักษณะดังกล่าวสอดคล้องกับการให้ความหมายของคำว่า **"จิตรกรรม"** ตามทัศนะของพุทธปรัชญา ที่ได้เน้นย้ำและให้ความสำคัญกับมนุษย์ (จิตของมนุษย์) ในฐานะเป็นที่มาแห่งการสร้างสรรค์จิตรกรรมทั้งปวง มากกว่าที่จะมุ่งอธิบายตัวของผลงานจิตรกรรม กระบวนการทางเทคนิคและการจำแนกประเภทของงานจิตรกรรม ซึ่งล้วนเป็นข้อเท็จจริงที่ดำรงอยู่ภายนอกตัวของมนุษย์

ทัศนะที่มีต่อจิตรกรรมเช่นนี้ของพุทธปรัชญายังเป็นการแสดงให้เห็นว่า ภาวะที่อยู่ในใจของจิตรกรซึ่งเป็นนามธรรม อันเป็นธรรมาธิษฐาน เมื่อได้ปรากฏออกมาโดยการเขียนภาพเป็นผลงานจิตรกรรมแล้ว ย่อมทำให้ธรรมาธิษฐานเช่นนั้นปรากฏออกมาเป็นรูปธรรมอันเรียกว่า บุคลาธิษฐานที่สามารถเห็นได้อย่างเป็นรูปธรรมด้วย

การรู้และเข้าใจกระบวนการและความหมายของคำว่า **"จิตรกรรม"** ตามทัศนะของพุทธปรัชญาดังกล่าวมานั้น มีความสำคัญยิ่งต่อการวิจัยในวิทยานิพนธ์นี้ เพราะแนวคิดเรื่องความเป็นจริงที่ปรากฏผ่านจิตรกรรมฝาผนังดังจะกล่าวต่อไป ก็ล้วนแต่มีแนวคิดพื้นฐานที่สัมพันธ์กับบทนิยามดังกล่าวมาอย่างใกล้ชิดทั้งสิ้น ดังจะอธิบายตามลำดับต่อไป

4.2 แนวคิดเรื่องความเป็นจริงในจิตรกรรมฝาผนังแบบประเพณีสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เรื่องจักรวาล

เราจะศึกษาแนวคิดดังกล่าวโดยเริ่มต้นที่ที่มา และความสัมพันธ์ของจิตรกรรมฝาผนังภาพจักรวาลกับวรรณกรรมทางพุทธศาสนา แล้วจึงวิเคราะห์เชิงปรัชญาตามลำดับต่อไป

4.2.1 จักรวาลแบบไตรภูมิ ที่มาของภาพจักรวาล : แม้ว่ารายละเอียดของภาพจักรวาลในจิตรกรรมฝาผนังสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นแต่ละแห่งแตกต่างกันไปบ้าง แต่องค์ประกอบและเนื้อหาหลักในภาพก็ล้วนมีรูปแบบที่คล้ายคลึงกันทั้งสิ้น อันเป็นรูปแบบศิลปกรรมที่พัฒนา และสืบทอดจากศิลปะอยุธยาตอนปลายมาสู่ศิลปะรัตนโกสินทร์ตอนต้น เช่น จิตรกรรมภาพจักรวาลในอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม กรุงเทพฯ ดังคำบรรยายในจดหมายเหตุการบูรณะปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนศาสดาราม สมัยรัชกาลที่ 3 ดังนี้ *"...ตั้งแต่ลวดก้ามปูทับหลังพระทวารขึ้นไปจดถึงเพดานเบื้องบน เขียนพิมานพรหมลำดับชั้นลงมาตลอดยอดเขาพระสุเมรุ มีเมืองชื่อสุทัศน์นคร อยู่บนยอดเขาพระสุเมรุ เขียนเป็นมหาเวไชยันต์พิมาน อัน*

เป็นทิพยสถานท้าวอมรินทร์เทวราช มีพระมหาธาตุจุฬามณีเจดีย์ไพทีรอบลำดับชั้นลงมาถึงพิมาน จาตุมหาราช อยู่ยอดเขาสัตภัณฑ์บรรพตลดชั้นโดยลำดับลงมาถึงกึ่งพระเมรุคีรี พิมานฉิมพลีเป็นที่อยู่หมู่สุบรรณลำดับชั้นลงมาถึงพิมานพระยาวาสุกรี ที่ต่ำใต้เชิงพระเมรุมีพิมานหมู่อสูร แลพื้นอากาศนั้นมีพิมานพระอาทิตย์ พระจันทร์ แลนักขัตดารามมหาพิมานใหญ่น้อย ลอยเลื่อนเป็นทักขิณาวัฏเวียนขวาตามวาย มณฑลจักรราศีรอบพระสุเมรุ โดยฤดูทั้งสามเป็นธรรมดา แลเขาพระสุเมรุเขาสัตบริภัณฑ์บรรพต ตั้งอยู่กลางมหาสมุทรอันใหญ่ เขาจักรวาฬเป็นขอบกัน ในท่ามกลางมหาสมุทรทิศทักษิณนั้นมีเกาะใหญ่ชื่อ ชมพูทวีป ทิศอุดรมีเกาะใหญ่ ชื่ออุดรดาโร-ทวีป ทิศตะวันออกมีเกาะใหญ่ชื่อบุพวิเทหะทวีป ทิศตะวันตกมีเกาะใหญ่ ชื่ออะมะระโคยานีทวีป และเกาะน้อย ๆ ตั้งอยู่กลางมหาสมุทรเป็นหลายเกาะ แลมีป่าหิมพานต์อันนับเนื่องเข้าอยู่ในเกาะชมพูทวีปมีสระอโนดาดแลมหาสระทั้ง ๗ มีแควน้ำน้อยใหญ่เป็นอันมาก..."[22]

เนื้อหาของภาพจักรวาลเช่นนี้มีความสอดคล้องกับการบรรยายลักษณะของจักรวาลตามที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพุทธศาสนาเถรวาทนับตั้งแต่ **พระไตรปิฎก อรรถกถา** และคัมภีร์ที่แต่งขึ้นหลังจากนั้น เช่น **โลกบัญญัติ จักรวาฬทีปนี ไตรภูมิพระร่วง อรุณวดีสูตร** และ**ไตรภูมิโลก-วินิจฉัย** เป็นต้น แม้ว่าวรรณกรรมแต่ละเรื่องดังกล่าวจะบรรยายรายละเอียดของจักรวาลแตกต่างกันไปบ้าง แต่โครงสร้างและเนื้อหาหลักของจักรวาลก็ปรากฏคล้ายคลึงกันทั้งสิ้น

อย่างไรก็ตามเมื่อเปรียบเทียบกันแล้วจะพบว่าจักรวาลที่ได้บรรยายไว้ในคัมภีร์เหล่านั้นก็มีลักษณะเฉพาะที่สำคัญบางประการอันเป็นประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาในครั้งนี้ ดังนี้

4.2.2 การเน้นความสำคัญความเป็นจริงเชิงภววิสัย (objective) : เมื่อเปรียบเทียบรูปแบบการบรรยายเรื่องราวของจักรวาลตามที่ปรากฏในคัมภีร์ดังกล่าวพบว่า คัมภีร์ที่แต่งขึ้นภายหลังจากพระไตรปิฎกล้วนบรรยายให้เห็นรายละเอียดจักรวาลในเชิงภววิสัย(objective) หรือมีลักษณะที่เป็นรูปธรรมชัดเจนกว่าในคัมภีร์ชั้นต้น ตัวอย่างเช่น การบรรยายสวรรค์ชั้นดาวดึงส์อันเป็นสวรรค์ของพระอินทร์ซึ่งเป็นศูนย์กลางจักรวาล ใน**ฆฏิการสังขยสูตร** ของพระไตรปิฎกได้บรรยายฉากตอนที่พระอินทร์นำพระโมคคัลลานะชมปราสาทของพระอินทร์ไว้เพียงว่า "...*ครั้งนั้นท้าวสักกะจอมเทพ และท้าวเวสวัณมหาราช นิมนต์ท่านมหาโมคคัลลน์ออกหน้าแล้ว ก็เข้าไปยังเวชยันตปราสาท... เมื่อให้ท่านพระโมคคัลลาน์เที่ยวเดินไปในเวชยันตปราสาทได้ตรัสว่า ข้าแต่*

---

[22] วิไลรัตน์ ยังรอต, **การศึกษาภาพภูมิจักรวาลจากภาพจิตกรรมฝาผนัง สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ในเขตกรุงเทพมหานคร**, หน้า 88., อ้างจาก กรมศิลปากร, **ปาฐกถาเรื่องสงวนรักษาโบราณ จดหมายเหตุเรื่องการปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ครั้งรัชกาลที่ 3**, (กรุงเทพฯ : เจริญรัตน์การพิมพ์, 2516), หน้า 31.

ท่านพระโมคคัลลาน์ ขอท่านจงดูสถานที่น่ารื่นรมย์แห่งเวชยันตปราสาทแม้นี้..."[23] แต่ใน **อรรถกถาขุทฺทกปาฐ** ได้กล่าวขยายความให้มีรายละเอียดมากขึ้นว่า "*...ข้าแต่ท่านพระโมคัลลานะผู้นิรทุกข์ ขอท่านจงดูสถานที่น่ารื่นรมย์แห่งเวชยันตปราสาทแม้นี้ คือว่าจงดูรูปสัตว์ร้าย ที่เสาทอง เสาเงิน เสาแก้วมณี เสาแก้วประพาฬ เสาแก้วทับทิม เสาแก้วลาย เสาแก้วมุกดา เสารัตนะ ๗ ประการเป็นแท่งอันสำเร็จแล้วด้วยทองเป็นต้น ของเสาเหล่านั้นทั้งหลาย...*"[24] หรือการบรรยายนรกในพระไตรปิฎกเช่น ใน **สังกิจจชาดก** ได้บรรยายนรกทั้ง 8 ขุมไว้เพียงการทรมานและการลงโทษในนรกแต่ละขุมและการทำบาปใดจะไปตกนรกขุมใดเท่านั้น[25] แต่ใน **อรรถกถาสังกิจจชาดก** ไม่เพียงแต่อธิบายถึงวิธีการทรมานและลงโทษสัตว์นรกในแต่ละขุมเท่านั้น แต่ยังบรรยายถึงที่ตั้ง ขนาด จำนวน และพื้นที่ของนรกอย่างละเอียดชัดเจนด้วยคือ "*...มหานรก ๘ ขุม เหล่านี้ แต่ละขุม ๆ มีประตูอยู่ ๔ ประตู แต่ละประตูมีอุสสทนรกประตูละ ๔ มหานรกแห่งหนึ่งจึงได้มีอุสสทนรกแห่งละ ๑๖ ขุม รวมอุสสทนรกทั้งหมดเป็น ๑๒๘ (เป็นนรกย่อย) ร่วมกับมหานรกอีก ๘ ขุม จึงเรียกว่า นรก ๑๓๖ ขุม ด้วยประการฉะนี้ (๘x๔=๓๒x๔=๑๒๘+๒๘=๑๓๖) ...*"[26] หรือเมื่อบรรยายอเวจีมหานรกก็จะระบุขนาดของนรกไปเลยว่า "*...อเวจีมหานรกนี้นั้นรวมทั้งฝาทั้งหลาย วัดโดยฝากลางได้ ๓๑๘ โยชน์ วัดโดยรอบได้ ๖๕๔ โยชน์ รวมทั้งอุสสทนรกด้วยเป็นหมื่นโยชน์...*"[27]

สำหรับคัมภีร์ที่แต่งขึ้นภายหลังจากพระไตรปิฎกและอรรถกถาจะยิ่งเน้นย้ำ และขยายความเนื้อหาของจักรวาลให้ละเอียดมากยิ่งขึ้น โดยล้วนขยายเนื้อหารวมทั้งบรรยายให้เห็นภาพของจักรวาลในส่วนของความเป็นจริงเชิงภววิสัยได้อย่างเป็น **รูปธรรม** และมีรายละเอียดที่ชัดเจนกว่าที่ปรากฏในพระไตรปิฎก และอรรถกถา โดยลักษณะ "ความเป็นจริงเชิงภววิสัย" ที่ถูกเน้นย้ำเช่นนี้ก็ได้ถูกขยายความและเน้นย้ำให้ชัดเจนมากขึ้นตามลำดับในภายหลัง หลักฐานชัดเจนที่ยืนยันแนวคิดดังกล่าวก็คือ เรื่องราวเกี่ยวกับจักรวาลที่ปรากฏหลักฐานอยู่อย่างกระจัดกระจายไม่ต่อเนื่องเป็นเรื่องเดียวกันทั้งในพระไตรปิฎกและอรรถกถานั้น ในคัมภีร์และวรรณกรรมยุคถัดมาได้นำเรื่องดังกล่าวมาเรียบเรียง และแต่งเพิ่มเติมเป็นเนื้อเรื่องเกี่ยวกับจักรวาลโดยตรง ซึ่งเราเรียกคัมภีร์หรือวรรณกรรมประเภทนี้ว่า **วรรณคดีโลกศาสตร์** [28] เช่น **จักรวาฬทีปนี ไตรภูมิพระร่วง**

---

[23] ม.มู. 12/437/380.

[24] ม.อ. 1/ 3/164-165.

[25] ดูรายละเอียดใน ขุ. ชา. 28/251–316/34-41.

[26] ขุ.ชา. 4/ 1/183.

[27] ขุ.ชา. 4/ 1/182.

[28] ดร. นิยะดา เหล่าสุนทร, **ไตรภูมิพระร่วง การศึกษาที่มา,** (กรุงเทพฯ : แม่คำผาง, 2538),หน้า 11.

โลกบัญญัติ อรุณวดีสูตร โลกกุปัตติ โลกปทีปธาร และ**ไตรภูมิโลกวินิจฉัย** เป็นต้น ซึ่งล้วนเน้นลักษณะความเป็นจริงเชิงภววิสัยหรือคุณสมบัติจักรวาลในฐานะความเป็น **"รูป"** ของจักรวาลเป็นอย่างมาก หากกล่าวถึงองค์ประกอบที่สำคัญของจักรวาล เช่น เขาพระสุเมรุ สวรรค์ หรือสถานที่ใด ๆ ก็จะต้องกล่าวระบุถึงขนาด พื้นที่ ระยะทาง และเวลาโดยละเอียดเสมอ[29] โดยรูปแบบการเน้นความสำคัญเชิงรูปธรรมเช่นนี้จะปรากฏอย่างชัดเจนกว่าในคัมภีร์ชั้นต้นดังเช่น พระไตรปิฎก

ลักษณะการบรรยายจักรวาลให้เห็นความเป็นจริงเชิงภววิสัยอย่างเป็นรูปธรรมที่ชัดเจนในคัมภีร์โลกศาสตร์ชั้นหลังเช่นนี้ มีความสำคัญต่อการสร้างภาพฉากจักรวาลในจิตรกรรมฝาผนังที่เราศึกษานี้โดยตรง เพราะอย่างน้อยก็มีความเหมาะสมที่จะนำมาสร้างเป็นผลงานจิตรกรรมที่จำเป็นต้องเขียนบรรยายจักรวาล **"ให้เห็นอย่างเป็นรูปธรรม"** หรือจะกล่าวก็คือเนื่องจากคัมภีร์โลกศาสตร์สามารถบรรยายจักรวาลให้อย่างเห็นเป็นรูปธรรมจึงย่อมเหมาะต่อการนำมาเป็น **"ข้อมูล"** ในการนำมาใช้เขียนให้เห็นได้ชัดเจนเป็นรูปเขียนหรือจิตรกรรมฝาผนังมากกว่าเนื้อหาของจักรวาลที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ซึ่งมีการบรรยายความที่เป็นรูปธรรมได้ชัดเจนน้อยกว่า

ลักษณะดังกล่าวสอดคล้องกับเนื้อหาในส่วนอื่นของจิตรกรรมฝาผนังที่นิยมเขียนเรื่อง **พุทธประวัติ** และ**ทศชาติชาดก** ซึ่งล้วนพบหลักฐานชัดเจนว่าได้ใช้คัมภีร์หรือวรรณกรรมที่แต่งขึ้นในชั้นหลังเป็นแม่บทสำหรับการกำหนดเนื้อเรื่องทั้งสิ้น เช่น พุทธประวัติจะใช้คัมภีร์**ปฐมสมโพธิกถา** ทศชาติชาดกจะใช้**อรรถกถาชาดก**[30] ซึ่งล้วนเป็นคัมภีร์ที่บรรยายความเป็นจริงเชิงวัตถุวิสัยได้อย่างละเอียดหรือเป็นรูปธรรมกว่าที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ดังจะกล่าวในตอนต่อไป

เมื่อพิจารณาภาพจิตรกรรมฝาผนังในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นทุกแห่งแล้วจะพบว่ามีองค์ประกอบที่คล้ายคลึงกันคือจะต้องประกอบด้วยเขาพระสุเมรุ และสวรรค์ชั้นดาวดึงส์เป็นแกนกลางของภาพ แวดล้อมด้วยเขาสัตตบริภัณฑ์ทั้งเจ็ด ตั้งอยู่บนมหาสมุทรสีทันดร ทวีปทั้งสี่ที่ชมพูทวีปถูกเน้นความสำคัญมากที่สุด และใต้ชมพูทวีปเป็นภาพนรกภูมิ เช่นภาพจักรวาลในด้านหลังพระประธานในวัดดุสิดาราม วัดราชสิทธาราม โดยทั้งหมดจะเขียนไว้บนผนังด้านหลังพระประธานเต็มเนื้อที่ขนาดใหญ่ของฝาผนังทั้งสิ้น แต่อย่างไรก็ตามภาพฉากจักรวาลหลายแห่งก็มีรายละเอียดที่ต่างกันไป ที่ควรกล่าวถึงคือ ภาพจักรวาลของวัดสุวรรณารามแม้ว่าจะเขียนใน

---

[29] ตัวอย่างที่รู้จักกันแพร่หลาย เช่น พญาลิไท, **ไตรภูมิกถา**, (กรุงเทพฯ : คณะทำงานโครงการวรรณกรรมอาเซี่ยน คณะกรรมการประสานงานฝ่ายไทยว่าด้วยวัฒนธรรมและสนเทศของอาเซี่ยน, 2530).

[30] ดร. นิยะดา เหล่าสุนทร, **ปัญญาของคนไทย : ศึกษาจากกฎหมายตราสามดวง และจิตรกรรมฝาผนัง**, (กรุงเทพฯ : ทุนส่งเสริมกลุ่มวิจัย เมธีวิจัยอาวุโส สกว. 2540), หน้า 187, 203.

ด้านหลังพระประธานเช่นกัน แต่ได้เขียนภาพพระพุทธเจ้าเสด็จลงจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์โดยปรากฏบันไดเงิน บันไดทอง บันไดแก้วทอดลงมาจากสวรรค์ยอดเขาพระสุเมรุ ทำให้ภาพจักรวาลในจิตรกรรมวัดสุวรรณารามทำหน้าที่เล่าเรื่องราวพุทธประวัติตอนเสด็จลงจากดาวดึงส์ไปในตัวด้วย ส่วนฉากจักรวาลภายในวิหารหลวงวัดสุทัศน์ก็เป็นภาพจักรวาลที่มีองค์ประกอบแตกต่างจากทุกแห่งที่กล่าวมาแล้วคือ เป็นการนำองค์ประกอบของจักรวาลมาเขียนบนเสาวิหาร อันได้แก่สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ทวีปทั้งสี่ และนรกภูมิ เป็นต้น ซึ่งภาพจักรวาลในลักษณะพิเศษเช่นนี้พบเพียงแห่งเท่านั้น

แม้ว่าจิตรกรรมฝาผนังภาพจักรวาลในแต่ละแห่งในจิตรกรรมฝาผนังสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นจะมีรายละเอียดต่างกันไปบ้าง แต่โดยโครงสร้างหรือภาพรวมล้วนคล้ายคลึงกัน คือ เป็นการแสดงองค์ประกอบของจักรวาลตามคติไตรภูมิของพุทธศาสนาเถรวาท ฉะนั้น การเขียนภาพบรรยายองค์ประกอบต่าง ๆ ของจักรวาลที่ปรากฏในจิตรกรรมฝาผนังตามความในคัมภีร์ให้เป็นรูปภาพเช่นนี้ จึงเป็นการเน้นและทำให้เห็น**ความเป็นจริงเชิงภววิสัย** (objective reality) ของจักรวาลตามแบบพุทธปรัชญาเถรวาทให้ปรากฏอย่างชัดเจนตามรายละเอียดดังนี้

4.2.3 จักรวาฬวิทยาเชิงวัตถุวิสัยในจิตรกรรมฝาผนัง : ภาพจักรวาลในจิตรกรรมฝาผนังสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นได้แสดงเนื้อหาของภาพที่อยู่บนแนวคิดแบบ**ไตรภูมิ**ตามพุทธปรัชญาโดยแสดงภาพของจักรวาลและสรรพชีวิตภายในจักรวาล ดังนี้

4.2.3.1 เขาพระสุเมรุและสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ : ในภาพจักรวาล เขาพระสุเมรุและสวรรค์ชั้นดาวดึงส์จะอยู่ในส่วนแกนกลางและเป็นประธานของภาพจักรวาล แสดงด้วยภาพของแท่งเขาในสัณฐานเป็นแท่งสูงที่สุดในภาพ ส่วนยอดสุดของเขาพระสุเมรุเป็นที่ตั้งของสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ อันเป็นสวรรค์ของพระอินทร์ "...*ผู้เป็นพระญาแก่เทพยดาทั้งหลาย ในยอดเขาพระสิเนรุราชนั้น เป็นเมืองของพระอินทร์...*"[31] โดยในจิตรกรรมทุกแห่งจะแสดงด้วยภาพปราสาทขนาดใหญ่อันเป็นไพชยนต์ปราสาทของพระอินทร์ ดังความว่า "...*ในท่ามกลางนครไตรตรึงษ์นั้นมีไพชยนต์ปราสาท...*"[32] นอกจากนั้นก็ยังมีเจดีย์จุฬามณีอันเป็นเจดีย์ที่บรรจุพระเมาฬีและพระเขี้ยวแก้วของพระพุทธเจ้า และยังมีต้นปาริชาติอันเป็นต้นไม้ประจำสวรรค์ของพระอินทร์ด้วย[33]

---

[31] พญาลิไท,**ไตรภูมิกถา**,หน้า 300.

[32] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า 302.

[33] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า 318,320.

ไพชยนต์ปราสาท เจดีย์จุฬามณีและต้นปาริชาติ มักพบนำมาเขียนเป็นองค์ประกอบในภาพจักรวาลเสมอถึงแม้จิตรกรรมฝาผนังหลายแห่งจะปรากฏไม่ครบถ้วน แต่อย่างน้อยที่สุดจิตรกรรมทุกแห่งก็จะต้องปรากฏภาพไพชยนต์ปราสาทและพระอินทร์เสมอ สำหรับรายละเอียดในส่วนอื่นของสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ตามที่ปรากฏในคัมภีร์ต่าง ๆ นั้นไม่พบหลักฐานว่ามีการนำมาเขียนในภาพจักรวาลสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นอย่างชัดเจน เป็นแต่เพียงนำสิ่งสำคัญของสวรรค์ชั้นดาวดึงส์มาเขียนเท่านั้น

4.2.3.2 สวรรค์ที่อยู่สูงกว่าสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ : จักรวาลในส่วนที่อยู่สูงกว่าดาวดึงส์นั้นยังมีสวรรค์ในส่วนของ**กามภูมิ**อีก 4 ชั้นถัดจากนั้นขึ้นไปก็ยังมีสวรรค์ชั้น**รูปภูมิ**อีก 16 ชั้น และ**อรูปภูมิ**อีก 4 ชั้น[34]

อย่างไรก็ตามภาพจักรวาลในจิตรกรรมฝาผนังสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้น พบว่าแสดงภาพสวรรค์ในส่วนที่อยู่สูงกว่าสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ไว้ไม่ครบถ้วนแม้แต่แห่งเดียว เช่น จิตรกรรมฝาผนังที่วัดดุสิดาราม แสดงภาพสวรรค์ในชั้นที่อยู่สูงกว่าดาวดึงส์ขึ้นไปเพียง 5 ชั้นโดยเขียนเป็นภาพวิมานลอยอยู่ในอากาศ อันเป็นฉากพื้นที่ว่างของภาพในระดับที่สูงกว่าสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ โดยในส่วนพื้นที่ว่างระหว่างวิมานและสวรรค์ชั้นต่าง ๆ กับยอดเขาพระสุเมรุนั้นมักปรากฏภาพเหล่าเทวดาพากันเหาะมายังสวรรค์ชั้นดาวดึงส์สอดคล้องกับเนื้อความที่ปรากฏในคัมภีร์โลกศาสตร์เสมอว่า มีเทวดาและพรหมมาชุมนุมรวมกัน ณ สวรรค์ชั้นดาวดึงส์เสมอ[35]

4.2.3.3 ทิวเขาสัตตบริภัณฑ์ : เป็นทิวเขาที่มีสัณฐานเป็นทางกลมล้อมรอบเขาพระสุเมรุเป็นชั้น ๆ มีทั้งสิ้น 7 ทิวเขา มีชื่อเรียงจากทิวเขาวงในที่ใกล้เขาพระสุเมรุออกมาตามลำดับดังนี้ คือ เขา**ยุคันธร อิสินธร กรวิก สุทัศนะ เนมินธร วินันตกะ อัสสกัณณะ** โดยเขา**ยุคันธร**อันเป็นเขาที่สูงรองลงมาจากเขาพระสุเมรุนั้นเป็นแดนที่อยู่ของเทวดาชั้นจาตุมหาราชิกาภูมิ อันมีท้าวจตุโลกบาลเป็นเทวดาผู้เป็นใหญ่ในสวรรค์ชั้นนี้[36]

4.2.3.4 มหาสมุทรสีทันดร : ระหว่างทิวเขาสัตตบริภัณฑ์ทั้ง 7 มีแม่น้ำสีทันดรอันเป็นน้ำจืดคั่นกลางระหว่างภูเขาแต่ละเขา โดยพื้นที่ที่พ้นไปจากเขาอัสสกัณณะ ซึ่งเป็นเขาสัตตบริภัณฑ์ที่อยู่ชั้นนอกสุดนั้นก็จะเป็นทะเลสีทันดรอันเป็นน้ำเค็มผืนกว้างใหญ่ มีพื้นที่จรดไปจนกระทั่งสุดขอบจักรวาลอันมีชื่อเรียกว่า **เขาตำแพงจักรวาล**[37]

---

[34] ดูรายละเอียดเพิ่มใน**เรื่องเดียวกัน**, หน้า 326-359.

[35] ดูตัวอย่างใน**เรื่องเดียวกัน**, หน้า 322-326.

[36] สรุปความจาก**เรื่องเดียวกัน**, หน้า 376-378, 296.

[37] สรุปความจาก**เรื่องเดียวกัน**, หน้า 376-378.

4.2.3.5 พระอาทิตย์และพระจันทร์ : ในกลุ่มตัวอย่างจิตรกรรมฝาผนังที่นำมาศึกษามักพบการเขียนภาพพระอาทิตย์ในสัณฐานวงกลมพื้นในสีแดงและปรากฏภาพเทวดาทรงราชรถเทียมสิงห์ เช่น จิตรกรรมฝาผนังที่วัดดุสิดาราม วัดราชสิทธาราม วัดทองธรรมชาติ โดยที่มาของการวาดภาพราชรถของพระอาทิตย์นั้น เชื่อว่า อาจเป็นการนำความเชื่อมาจากคติศาสนาฮินดูที่ระบุว่าพระอาทิตย์ทรงประทับอยู่บนราชรถ มีสารถีชื่ออรุณเทพบุตรคอยชักรถเทียมด้วยม้าเพื่อให้พระอาทิตย์เสด็จโคจรมาในเวลากลางวัน[38]

สำหรับภาพพระจันทร์ในจิตรกรรมฝาผนังของกลุ่มตัวอย่างที่นำมาศึกษาพบว่ามีการใช้ภาพพระจันทร์ในสัณฐานวงกลมสีเหลือง ภายในเป็นภาพเทวดาทรงราชรถเทียมม้า โดยที่มาของการวาดราชรถเทียมม้าในพระจันทร์อาจได้รับอิทธิพลจากศาสนาฮินดูที่เชื่อว่าพระจันทร์ทรงม้าสีนวล[39] ด้วยเหตุที่จิตรกรรมภาพพระอาทิตย์และพระจันทร์ โดยเฉพาะภาพพระอาทิตย์นั้นมักปรากฏภาพราหูถืออาวุธไล่ตีอยู่เสมอ เช่น ที่ปรากฏในจิตรกรรมฝาผนังวัดดุสิดาราม และวัดราชสิทธาราม สันนิษฐานว่า ควรเกี่ยวข้องกับความเชื่อเรื่อง "บุรพกรรมพระจันทร์เทพบุตรและสุริยเทพบุตร" ที่กล่าวโดยสรุปได้ว่า ราหูมักจะคอยหาโอกาสทำร้ายพระอาทิตย์[40]

นอกจากนั้นจิตรกรรมภาพจักรวาลอีกหลายแห่ง ยังมีแนวคิดการเขียนภาพที่แสดงถึงวิถีการโคจรของพระอาทิตย์และพระจันทร์ที่ทำให้เกิดฤดูกาลและกลางวัน กลางคืน ตามที่มีระบุไว้ในคัมภีร์โลกศาสตร์ เช่น ปรากฏในจิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถวัดไชยทิศ และภายในอุโบสถวัดดุสิดาราม เป็นต้น[41]

4.2.3.6 ฉากพื้นหลังของจักรวาล : ฉากหลังของจิตรกรรมภาพจักรวาลทุกแห่งของกลุ่มตัวอย่างในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นล้วนระบายด้วยสีแดงเป็นฉากหลังซึ่งทำหน้าที่เป็นท้องฟ้าของจักรวาลด้วย ท้องฟ้าซึ่งทำหน้าที่เป็นฉากหลังให้กับภาพจักรวาลนั้นกินอาณาบริเวณกว้างตั้งแต่เหนือมหาสมุทรสีทันดร ทิวเขาสัตตบริภัณฑ์ เขาพระสุเมรุไปจนกระทั่งสูงพ้นเขาพระสุเมรุไปยังตอนบนสุดของภาพด้วย ส่วนในด้านซ้ายและขวาก็กินอาณาบริเวณจรดเขากำแพงจักรวาล

---

[38] วิไลรัตน์ ยังรอด, **การศึกษาภาพภูมิจักรวาลจากจิตรกรรมฝาผนังสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นในเขตกรุงเทพมหานคร**, หน้า 97., อ้างจากประยูร อุลุชาฎะ, **เทวโลก**, (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2538), หน้า 33.

[39] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า 99–100, อ้างจากประยูร อุลุชาฎะ, **เทวโลก**, หน้า 73.

[40] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า 97–98 , อ้างจากพระยาธรรมปรีชา (แก้ว), **ไตรภูมิโลกนิจฉยกถา ฉบับที่ 2 (ไตรภูมิฉบับหลวง), 3** : หน้า 55-56.

[41] ดูรายละเอียดใน**เรื่องเดียวกัน**, หน้า 100–101.

4.2.3.7 **เขากำแพงจักรวาล** : เป็นภูเขาที่อยู่ในส่วนขอบนอกสุดของจักรวาล ถัดจากมหาสมุทรสีทันดรออกมา[42] ในจิตรกรรมฝาผนังจะเขียนในลักษณะของภูเขาสูงขนาบในส่วนซ้ายและขวาสุดของภาพจักรวาล

4.2.3.8 **ทวีปทั้งสี่**[43]: ทวีปใหญ่ทั้งสี่ทวีปตามที่มีบรรยายไว้ในคัมภีร์โลกศาสตร์นั้น มีการเขียนไว้ในจิตรกรรมฝาผนังภาพฉากจักรวาลด้วยเสมอโดยเขียนทวีปในลักษณะเป็นเกาะอยู่ในมหาสมุทรสีทันดร สอดคล้องกับความหมายของคำว่า**ทวีป** (ในภาษาบาลีคำดังกล่าวเขียนว่า ทีโป, ทีปี) ซึ่งมีความหมายว่า "เกาะ" ได้ด้วย[44] โดยทุกทวีปที่ปรากฏผ่านจิตรกรรมนั้นจะแสดงภาพมนุษย์ในทวีปและต้นไม้ประจำทวีปเสมอ ทวีปต่าง ๆ มีดังนี้

1. **อุตตรกุรุทวีป** : อยู่ทิศเหนือของเขาพระสุเมรุ มีสัณฐานของทวีปเป็นรูปสี่เหลี่ยม
2. **อมรโคยานทวีป** : อยู่ทิศตะวันตกของเขาพระสุเมรุ มีสัณฐานของทวีปเป็นรูปครึ่งวงกลม
3. **บุรพวิเทหะทวีป** : อยู่ทิศตะวันออกของเขาพระสุเมรุ มีสัณฐานเป็นรูปวงกลม
4. **ชมพูทวีป** : อยู่ทิศใต้ของเขาพระสุเมรุ ความตามคัมภีร์กล่าวว่ามีสัณฐานดังดุมเกวียน ซึ่งภาพชมพูทวีปตามที่ปรากฏในจิตรกรรมฝาผนังนั้นมักถูกเขียนให้มีสัณฐานที่กว้างในส่วนบนและแคบเรียวลงในส่วนล่าง มีขอบมนทั้ง 4 ด้าน หรือมีสัณฐานคล้ายรูปสี่เหลี่ยมคางหมู

นอกจากนั้น พบว่าจิตรกรรมฝาผนังในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นทุกวัดของกลุ่มตัวอย่างที่นำมาศึกษาล้วนนำเอาส่วนของชมพูทวีปมาเขียนขยายไว้ในแผ่นดินที่อยู่ในตำแหน่งทิศใต้หรือบริเวณฐานของเขาพระสุเมรุเป็นพื้นที่ขนาดใหญ่ โดยมักปรากฏภาพภูมิศาสตร์สำคัญของชมพูทวีปอันได้แก่ ป่าหิมพานต์ สัตว์หิมพานต์ สระอโนดาต อันมีปากทางเข้าทั้ง 4 ทิศเป็นรูปหน้าสัตว์ทั้ง 4 คือ สิงห์ ช้าง ม้า และวัว ที่เมื่อน้ำไหลออกจากปากสัตว์ทั้งสี่แล้วก็จะไหลวนไปรอบสระอโนดาต ก่อนไหลออกสู่มหาสมุทร

การเน้นความสำคัญของชมพูทวีปตามที่ปรากฏในจิตรกรรมฝาผนังนั้นนอกจากจะมีความสำคัญโดยตรงกับมนุษย์ในด้านต่าง ๆ ที่พึงมีต่อจักรวาลดังจะกล่าวในตอนต่อไปแล้ว การปรากฏภาพของนรกภูมิในส่วนที่อยู่ใต้ชมพูทวีปตามที่พบในจิตรกรรมฝาผนังภาพจักรวาลเกือบ

---

[42] พญาลิไท, **ไตรภูมิกถา**, หน้า 378.

[43] สรุปภาพจาก**เรื่องเดียวกัน**, หน้า 138-156, 394-411.

[44] พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระจันทบุรีนฤนาถ, **ปทานุกรม บาลี ไทย อังกฤษ ฉันสกฤต**, (กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย,2537), หน้า 363.

ทุกแห่งนั้นยังสอดคล้องกับความที่ปรากฏในคัมภีร์โลกศาสตร์ต่างๆด้วยว่า ใต้ชมพูทวีปนั้นคือ **นรกภูมิ**

4.3.2.9 นรก : ในจิตรกรรมฝาผนัง **นรกภูมิ** จะถูกเขียนไว้ในตำแหน่งล่างสุดของภาพจักรวาล โดยนรกภูมิเป็นภพภูมิที่อยู่ต่ำสุดตามแนวคิดจักรวาลวิทยาแบบไตรภูมิด้วย แม้ว่าภาพนรกภูมิตามที่ปรากฏในจิตรกรรมฝาผนังจะมีรายละเอียด และลำดับที่ไม่ครบถ้วนตามที่ปรากฏในคัมภีร์โลกศาสตร์ แต่ลักษณะโดยรวมก็มีความสัมพันธ์กับนรกภูมิตามที่กล่าวไว้ในคัมภีร์ว่า "*...นรกใหญ่ ๘ อันนี้ ย่อมเป็น ๔ มุม และมีประตูอยู่ ๔ ทิศ... โดยกว้างแลสูงเท่ากันเป็นจัตุรัส แลด้านแล ๑๐๐ โยชน์ แลโยชน์ ๘,๐๐๐ วา โดยหนาทั้งสี่ด้านก็ดี พื้นเบื้องต่ำก็ดี ฝาเบื้องบนก็ดี ย่อมหนาได้แล ๕ โยชน์ แลนรกนี้บ่มีที่เปล่าสักแห่ง เทียรย่อมฝูงสัตว์นรกทั้งหลาย หากเบียดเสียดกันอยู่เต็มนรกนั้น... แล นรกใหญ่ ๘๐ อัน แลนั้นมีนรกบ่าว อันเป็นบริวารอยู่รอบ ๑๖ อัน อยู่ทุกอันแล อยู่แลด้านแล ๔ อัน แลนรกบ่าวนั้นยังมีนรกเล็กยมโลก ๔๐ อยู่รอบนั้น...*"[45]

ตัวอย่างจิตรกรรมฝาผนังที่แสดงภาพดังกล่าวได้ใกล้เคียงกับความในคัมภีร์ เช่น นรกในจิตรกรรมฝาผนังวัดดุสิดารามได้แสดงภาพนรกใหญ่ นรกบ่าว และนรกเล็กบริวารของนรกบ่าวในสัณฐานทรงสี่เหลี่ยม ที่อัดแน่นด้วยสัตว์นรกจนไม่มีที่ว่าง

ภาพนรกภูมิมักปรากฏภาพพระสงฆ์เหาะอยู่ด้วยเสมอ ซึ่งน่าจะเป็นภาพ "พระมาลัย" เสด็จไปนรกและนำความทุกข์ทรมานของสัตว์นรกมาบอกกล่าวแก่มนุษย์[46] ตัวอย่างที่ปรากฏได้แก่จิตรกรรมฝาผนังที่วัดดุสิดาราม เป็นต้น

นอกจากนั้นแล้วภาพนรกภูมิที่พบในจิตกรรมฝาผนังมักแสดงภาพเปรตปะปนอยู่ร่วมด้วยเสมอ ซึ่งความตามคัมภีร์โลกศาสตร์นั้น กล่าวว่าเปรตมีภูมิมีสถานที่อยู่ที่แยกคนละส่วนกับสัตว์นรกในนรกภูมิ แต่อย่างไรก็ตาม ตามการแบ่งระดับของภพภูมินั้น ทั้งเปรตและสัตว์นรกก็ล้วนจัดอยู่ในอบายภูมิอันเป็นส่วนหนึ่งของกามภูมิทั้งสิ้น

เนื้อหาในส่วนที่อธิบายไปนั้นเป็นองค์ประกอบ และเนื้อหาหลักที่พบเสมอในจิตรกรรมฝาผนังภาพจักรวาลของกลุ่มตัวอย่างที่นำมาศึกษาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นทุกแห่ง ซึ่งมักเขียนไว้บนผนังภายในอุโบสถ ณ ตำแหน่งหลังพระประธาน จะมีก็เพียงภาพจักรวาลที่วิหารหลวง วัดสุทัศน์เท่านั้นที่นำภาพจักรวาลมาเขียนในรูปแบบที่ต่างไป คือ นำมาเขียนบนเสาและคอสองภายในวิหาร แต่เมื่อพิจารณาแล้วก็มีกรอบแนวคิดและพื้นฐานที่ไม่ต่างจากจิตรกรรม

---

[45] พญาลิไท, **ไตรภูมิกถา**, หน้า 46.

[46] วิไลรัตน์ ยังรอต, **การศึกษาภาพภูมิจักรวาลจากจิตรกรรมฝาผนังสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นในเขตกรุงเทพมหานคร**, หน้า 108.

แห่งอื่น คือ เป็นจักรวาลที่ให้ความสำคัญกับชมพูทวีปในมนุษยภูมิ และเทวดาในชั้นกามภูมิโดยเฉพาะสวรรค์ชั้นดาวดึงส์[47] เช่นเดียวกัน

ส่วนจิตรกรรมฝาผนังในอุโบสถวัดสุทัศน์ แม้จะไม่พบภาพจักรวาลโดยตรง แต่ว่าเนื้อเรื่องหลักของภาพที่นำมาเขียน คือ ประวัติพระปัจเจกพระพุทธเจ้า ความตามจารึกที่กำกับอยู่ใต้จิตรกรรมเหล่านั้นก็ระบุถึงสถานที่ในการดำเนินเรื่องคือเมืองพาราณสี ซึ่งก็เป็นเมืองในชมพูทวีป และภาพเหล่าพระปัจเจกพุทธเจ้าที่ตรัสรู้แล้วเสด็จมาชุมนุมกันก็ได้ใช้ฉากของเขาคันธมาทน์ในป่าหิมพานต์[48] อันเป็นดินแดนชมพูทวีปตามระบบจักรวาลแบบไตรภูมิและภาพจิตรกรรมเรื่องพุทธประวัติในตอนบนของผนังที่อยู่สูงจากขอบหน้าต่างขึ้นไปนั้นฉากในการดำเนินเรื่องก็มีความชัดเจนอยู่แล้วว่า ล้วนอยู่ในชมพูทวีปของมนุษยภูมิ

สำหรับจิตรกรรมฝาผนังในวัดอุโบสถวัดพระเชตุพน นั้นแม้ไม่ปรากฏการเขียนภาพจักรวาลอย่างชัดเจน แต่เนื้อเรื่องหลักที่นำมาเขียนจิตรกรรมฝาผนังอันได้แก่เรื่องสาวกเอตทัคคะและเรื่องมโหสถชาดกนั้น ฉากประกอบเรื่องที่สำคัญ เช่น เมืองมิถิลานครก็เป็นเมืองในชมพูทวีป ส่วนจิตรกรรมฝาผนังในวิหารพระพุทธไสยาสน์อันเขียนเรื่องพงศาวดารลังกาทวีปนั้น ลังกาทวีปก็มีความหมายในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของชมพูทวีป ตามคติจักรวาลแบบไตรภูมิ อีกทั้งการปรากฏจิตรกรรมแสดงภาพพระอาทิตย์และพระจันทร์ทรงราชรถ บริเวณคอสองของมุขในด้านหน้าและด้านหลังของอุโบสถในทิศทางเวียนทักษิณาวัตร ก็สะท้อนถึงแนวคิดของการยอมรับคติจักรวาลแบบไตรภูมิ

หลักฐานสำคัญที่สุดที่แสดงให้เห็นว่า งานจิตรกรรมดังกล่าวได้ใช้ฉากสถานที่ในการดำเนินเรื่องเหล่านั้นโดยตั้งอยู่บนพื้นฐานการยอมรับแนวคิดคติจักรวาลแบบไตรภูมิก็คือ แนวคิดการจัดวางผังในเขตพุทธาวาสของวัดสุทัศน์ และวัดพระเชตุพนนั้นถูกออกแบบให้สัมพันธ์กับคติจักรวาลแบบไตรภูมิอย่างชัดเจน ฉะนั้นจิตรกรรมทั้ง 2 แห่งที่ถูกสร้างขึ้นบนกรอบแนวคิดเดียวกันซึ่งจิตรกรรมฝาผนังในบริบทเช่นนี้ ย่อมมีความสัมพันธ์ในฐานะเป็นองค์ประกอบในการตกแต่งสถาปัตยกรรมที่ช่วยเสริมสร้างความหมายตามคติจักรวาลแบบไตรภูมิให้ชัดเจนขึ้น ฉะนั้นจิตรกรรมฝาผนังเหล่านั้น จึงย่อมต้องถูกสร้างโดยการยอมรับคติจักรวาลแบบไตรภูมิด้วยอย่าง

---

[47] ดูรายละเอียดใน เสมอชัย พูลสุวรรณ, **สัญลักษณ์ในงานจิตรกรรมไทย ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19-24**, หน้า 130-148.

[48] น ณ.ปากน้ำ, **วัดสุทัศน์เทพวราราม**, หน้า 93-151.

ชัดเจน[49] เช่นเดียวกับจิตรกรรมฝาผนังแห่งอื่นที่ได้กล่าวมา แม้ว่าจะไม่ได้เขียนแสดงจิตรกรรมภาพจักรวาลโดยตรงอย่างชัดเจนก็ตาม

ภาพจักรวาลที่ปรากฏในจิตรกรรมฝาผนังสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้นคือ มโนทัศน์ที่แสดงถึงการยอมรับเรื่องจักรวาลที่อยู่บนรากฐานของจักรวาลวิทยาแบบไตรภูมิโดย *"...ภาพจิตรกรรมฝาผนังยังได้แสดงถึงภาพความเป็นจริงของโลกและจักรวาลว่านอกจากโลกมนุษย์แล้วก็ยังมีโลกอื่น ๆ อันอยู่เหนือความสามารถในการรับรู้ของมนุษย์อีกด้วย โดยที่โลกมนุษย์นั้นเป็นโลก ๆ หนึ่งที่อยู่กลางระหว่างโลกทั้งหลาย คือ โลกเบื้องบนได้แก่ เทวโลกเป็นที่อาศัยอยู่ของเทพทั้งหลายซึ่งมีภาวะสูงต่ำแตกต่างกันไปกับโลกเบื้องล่าง ได้แก่อบายโลก ซึ่งเป็นแดนที่อยู่อาศัยของสิ่งมีชีวิตประเภทเปรต, อสูรกายและสัตว์นรก โดยที่โลกในภาวะทั้งหมดดังกล่าวนี้ต่างเป็นสิ่งที่มีอยู่จริงอย่างเป็นภววิสัย"*[50] (objective) อันกล่าวขยายความได้ว่าจักรวาลในเชิงวัตถุวิสัยหรือภววิสัยเช่นนั้น ล้วนดำรงอยู่ภายนอกตัวของมนุษย์และจิตของมนุษย์โดยที่ไม่ขึ้นอยู่กับการรับรู้ของมนุษย์ ดังความว่า *"...ภิกษุทั้งหลาย! จิตมีอยู่ ธรรมทั้งหลายมีอยู่..."*[51] พุทธวจนะนี้บอกเราว่าจิตเป็นสิ่งหนึ่งต่างหากจากธรรมทั้งหลาย ธรรมในที่นี้ก็คือสิ่งต่าง ๆ ที่จิตรับรู้ซึ่งก็คือ โลกกายภาพ[52] และสรรพสิ่งต่าง ๆ ภายในโลกหรือจักรวาลด้วย โลกและจักรวาลในเชิงวัตถุวิสัยเช่นนี้จึงเป็นโลกหรือจักรวาลที่ดำรงอยู่หรือมีอยู่ต่างหากจากจิต แม้จิตของมนุษย์จะไม่เข้าไปรับรู้แต่มันก็ยังคงดำรงอยู่

จักรวาลเชิงวัตถุวิสัย ตามคัมภีร์โลกศาสตร์ฉบับต่าง ๆ ได้กล่าวถึงการมีอยู่ของจักรวาลอื่น ๆ นอกเหนือจากจักรวาลที่เราอยู่นี้ว่ามีจำนวนมากมายนับไม่ถ้วน และหาที่สุดมิได้เรียกว่า**อนันตจักรวาล**[53] โดยแต่ละจักรวาลนั้นมีลักษณะเหมือนกันคือ *"...จักรวาลอันละอัน ๆ นั้นมีเขาพระสุเมรุราชประดิษฐานอยู่ในท่ามกลาง มีเขาสัตตบริภัณฑ์ ๗ ชั้น รอบเขาพระสุเมรุ มีทวีปทั้ง ๔ ตั้งในทิศทั้ง ๔ แห่งเขาพระสุเมรุ มีทวีปน้อย ๒๐๐๐ แวดล้อมทวีปใหญ่ทั้ง ๔ มีเขาจักรวาลรอบนอกนั้นแลเรียกว่าโลกธาตุอันหนึ่ง ในจักรวาลนี้มีพระจันทร์พระอาทิตย์ มีดาวดึงสภพ*

---

[49] ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน, เสมอชัย พูลสุวรรณ, **สัญลักษณ์ในงานจิตรกรรมไทย ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19-24**, หน้า 129-173.

[50] อภิชาติ กวินสุข, **แนวคิดทางปรัชญาในภาพจิตรกรรมฝาผนังสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น**, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 2545, หน้า 62.

[51] สำ.ข. 17/94/50.

[52] สมภาร พรมทา, **"อัตถิตากับนัตถิตาในพุทธปรัชญาเถรวาท"**, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534, หน้า 78.

[53] พระยาธรรมปรีชา(แก้ว), **ไตรภูมิโลกวินิจฉยกถา ฉบับที่ 2 (ไตรภูมิฉบับหลวง), เล่ม 1**, หน้า 38..

และอสูรพิภพมีนรกใหญ่ ๘ ขุม และอุสทนรก ๑๒๘ ขุม มียมโลกิกตนรกเป็นบริวารล้อมรอบนอกมีโลกันตนรกอยู่ในระหว่าง ๆ ภายนอกจักรวาลนั้น..." [54] แต่มีเพียงจักรวาลเดียวเท่านั้นที่พิเศษกว่าจักรวาลอื่นคือจักรวาลที่เราอาศัยอยู่เพราะ "*...สมเด็จพระสรรเพชญ์พุทธเจ้าทั้งหลายที่ได้ตรัสรู้แล้ว และเสด็จเข้าสู่ปรินิพพานล่วงไป ๆ มากกว่าเม็ดทรายในท้องพระมหาสมุทรนั้น ก็ยังเกิดในมงคลจักรวาลอันตั้งในที่อันนี้สิ้น ยังสมเด็จพระพุทธเจ้าทั้งหลายอันจะได้มาอุบัติตรัสในอนาคตกาลเบื้องหน้า หาที่สุดบมิได้นั้น ก็จะบังเกิดในมงคลจักรวาลอันตั้งในที่อันนี้สิ้นทั้งปวง จะได้ไปบังเกิดในจักรวาลอื่นนอกออกไปกว่ามงคลจักรวาลอันตั้งในที่นี้หาบมิได้*"[55] ความตามคัมภีร์โลกศาสตร์เช่นนั้น ทำให้เราทราบถึงคำจำกัดความลักษณะและขอบเขตของจักรวาลว่าในบรรดาจักรวาลจำนวนมากมาย มีเพียงจักรวาลเดียวที่มีความหมายและความสำคัญกับมนุษย์ คือจักรวาลที่เราอยู่นี้ ซึ่งเป็นจักรวาลที่เรียกว่า **"มงคลจักรวาล"** อันมีความพิเศษในฐานะเป็นจักรวาลเดียวที่มีพระพุทธเจ้าเสด็จมาประสูติ ตรัสรู้ และประกาศพระศาสนา อีกทั้งยังทำให้เราได้ทราบความหมายว่าในสมัยโบราณคำว่า**โลก** และ**จักรวาล**ที่เรากล่าวถึงนี้มีความหมายที่สามารถเทียบเคียงกันได้ และจักรวาลแต่ละจักรวาลก็เรียกได้ว่า **โลกธาตุ**

เมื่อเป็นดังนี้ภาพจักรวาลที่ปรากฏในจิตรกรรมฝาผนังสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นจึงย่อมบ่งชี้ว่าเป็น "มงคลจักรวาล" ด้วยอย่างชัดเจนเพราะเป็นจักรวาลที่มีพระพุทธเจ้ามาประสูติ ตรัสรู้ และประกาศพระศาสนา รวมทั้งเมื่อเปรียบเทียบกับความในคัมภีร์โลกศาสตร์แล้วก็ทำให้ทราบด้วยว่าจักรวาลเชิงวัตถุวิสัยที่ปรากฏในจิตรกรรมฝาผนังนั้นเป็นการแสดงภาพจักรวาลในรูปแบบการมองภาพจักรวาลในด้านข้างแบบภาพตัดผ่าขวาง (section)

นอกจากนั้นแล้วจักรวาลบนพื้นฐานแนวคิดดังกล่าวยังมีความชัดเจนว่าได้นิยามความหมายของจักรวาลหรือโลกในรูปแบบที่ไม่อาจแยกสรรพชีวิตในจักรวาลออกจากตัวพื้นที่หรือตัวของจักรวาลไปได้โดยอิสระ เพราะตามพุทธปรัชญาคำว่า **"โลก"** ตามความหมายที่สมบูรณ์มีรายละเอียดดังนี้[56]

1. **โอกาสโลก** : คือแผ่นดินอันเป็นที่อยู่ของหมู่สัตว์โลกที่เป็นโอกาสแก่สัตว์ทั้งหลายได้ได้อาศัยเป็นที่เกิดของสัตว์โลก บางครั้งเรียกว่า **"ภพภูมิ"** อันได้แก่

- **กามภพ** : เป็นภพที่เป็นกามาวจร ภพของสัตว์ผู้ยังเพลิดเพลินหรือติดอยู่ในรูป รส

---

[54] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า 104-105.

[55] **เรื่องเดียวกัน**,หน้า 42-43.

[56] สรุปความจาก เดือนฉาย อรุณกิจ, **"การศึกษาวิเคราะห์มโนทัศน์เรื่องโลกในพุทธปรัชญาเถรวาท"**, วิทยานิพนธ์อักษศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2538, หน้า 4-11.

กลิ่น เสียง และสัมผัสอันน่าปรารถนาคืออบายภูมิ 4 มนุษยโลก และกามาวจรสวรรค์ทั้ง 6 ชั้น

- **รูปภพ** : เป็นภพที่เป็นรูปาวจรของสัตว์ผู้เข้าถึงรูปฌาณได้แก่ รูปพรหมทั้ง 16 ชั้น
- **อรูปภพ** : เป็นภพที่เป็นอรูปาวจร เป็นภพของสัตว์ผู้เข้าฌาณถึงอรูป ได้แก่ อรูปพรหม 4 ชั้น

2. สัตว์โลก : คำว่าสัตว์ในพุทธปรัชญาเถรวาทหมายถึง สิ่งมีชีวิตทุกชนิดที่มีจิต นับเนื่องได้ตั้งแต่สัตว์นรก มนุษย์ และเทวดา ตลอดจนอรูปพรหมชั้นสูง ซึ่งมีเพียงแต่จิตไม่มีรูป (อรูปขันธ์)

3. สังขารโลก : ตามความหมายในกรณีนี้คือ สภาวธรรมทั้งปวงที่มีการปรุงแต่งตามเหตุปัจจัย สังขารโลกในที่นี้จึงมีความหมายครอบคลุมทั้งตัวของสัตว์โลก และโอกาสโลก คือครอบคลุมทั้งสังขารที่มีชีวิต (อุปาทินนกสังขาร) อันได้แก่สัตว์โลก และสังขารที่ไม่มีชีวิต (อนุปาทินนกสังขาร)

ดังนั้นโลกหรือจักรวาลตามความหมายของพุทธปรัชญาที่ถ่ายทอดผ่านผลงานจิตรกรรมฝาผนังจึงเป็นโลกหรือจักรวาลที่จะมีความหมายสมบูรณ์ได้นั้น สิ่งมีชีวิตในจักรวาลเป็นส่วนสำคัญที่ขาดไม่ได้ของจักรวาล เพราะฉะนั้นจักรวาลตามความหมายเชิงวัตถุวิสัยเช่นนี้จึงไม่ได้มีเพียงแต่โลกหรือจักรวาลทางกายภาพที่ปราศจากสิ่งมีชีวิต

จิตรกรรมฝาผนังภาพจักรวาลในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นทุกแห่งโดยเฉพาะในกลุ่มตัวอย่างที่นำมาศึกษานั้น สามารถแสดงความหมายของโลกและจักรวาลตามนัยยะของพุทธปรัชญาที่กล่าวมาได้อย่างชัดเจนให้เห็นอย่างเป็นรูปธรรมนั่นก็คือ ปรากฏภาพของโอกาสโลกตามภพภูมิต่าง ๆ ที่บรรยายไว้แล้ว ปรากฏสัตว์โลกทั้งเทวดา มนุษย์ อสูรกาย และสัตว์นรก และเมื่อพิจารณาความหมายของภาพจักรวาลร่วมกับภาพจิตรกรรมฝาผนังในส่วนอื่นที่เขียนร่วมกันในพระอุโบสถด้วยแล้ว ก็ยิ่งแสดงให้เห็นความหมายของจักรวาลในฐานะสังขารโลกอันย่อมเป็นไปตามเหตุแห่งปัจจัยปรุงแต่งอันมีภาวะที่ไม่เที่ยงด้วย (ดังจะอธิบายในหัวข้อความเป็นจริงของมนุษย์)

นอกจากนั้นแล้วจักรวาลตามความหมายดังกล่าวที่ปรากฏในจิตรกรรมฝาผนังยังครอบคลุมจักรวาลทั้งในส่วนที่ไม่มีจิต(อนุปาทินนกสังขาร) คือโอกาสโลกอันได้แก่ ภูเขา ทวีป มหาสมุทร แม่น้ำ ปราสาท วิมาน และจักรวาลในส่วนที่มีใจครองอันได้แก่ (อุปาทินนสังขาร) คือ สัตว์โลกตั้งแต่ระดับเทวดา มนุษย์จนถึงสัตว์นรก

4.2.4 ความสัมพันธ์ของจักรวาลวิทยาเชิงภววิสัยที่มีต่อญาณวิทยา : ภาพจักรวาลเชิงวัตถุวิสัยที่ปรากฏผ่านงานจิตรกรรมฝาผนังตามคติจักรวาลแบบไตรภูมิ อันอยู่บนรากฐานแนวคิดจักรวาลวิทยาของพุทธปรัชญาดังกล่าว มีส่วนเชื่อมโยงกับ**ญาณวิทยา** (epistemology) โดยตรง และความเข้าใจในเรื่องนี้ก็มีส่วนสำคัญต่อการศึกษาในวิทยานิพนธ์ด้วย

คำถามสำคัญทางญาณวิทยาในประเด็นของจักรวาลวิทยาเชิงภววิสัยก็คือ ในเมื่อแนวคิดด้านจักรวาลวิทยาที่ปรากฏผ่านงานจิตรกรรมฝาผนังนั้นอยู่บนพื้นฐานของแนวคิดจักรวาลแบบไตรภูมิ ฉะนั้นปัญหาทางญาณวิทยาบนพื้นฐานของแนวคิดดังกล่าวก็คือ เมื่อยอมรับว่า จักรวาลไม่ได้มีเพียงแค่ภพภูมิของมนุษย์ที่แลเห็นด้วยสายตาหรือรับรู้ได้ด้วยประสาทสัมผัสตามปกติ แต่ยังคงมีภพภูมิอื่นที่ยังดำรงอยู่อย่างอิสระนอกตัวเราดังกล่าวไปแล้ว ฉะนั้นมนุษย์จะรับรู้ถึงความมีอยู่ในส่วนอื่นของจักรวาลเชิงวัตถุวิสัยเช่นนั้นได้ด้วยวิธีใด

พุทธปรัชญาอธิบายไว้ว่ามนุษย์จะรับรู้ถึงความมีอยู่ของจักรวาลในภพภูมิอื่นที่ไม่สามารถรับรู้ได้ด้วยประสาทสัมผัสเช่นนั้นได้ มนุษย์ก็จะต้องฝึกฝนให้ได้ความรู้ในแบบที่พุทธปรัชญาเรียกว่า **อภิญญา** อันเป็นความรู้ขั้นสูง เช่น หากฝึกฝนจนได้**ทิพพจักขุ**หรือตาทิพย์ อันเป็นความรู้ที่เป็นญาณพิเศษ 1 ใน 6 ของความรู้ในระดับ**อภิญญา** ซึ่งผู้ที่ได้ความรู้ในขั้นดังกล่าว จะสามารถแลเห็นหมู่สัตว์ที่เป็นไปต่าง ๆ กันเพราะกรรม[57]

ดังนั้นเมื่อมนุษย์สามารถฝึกจนได้ความรู้ในระดับดังกล่าวแล้วก็จะสามารถเห็นรับรู้ถึงความมีอยู่ของจักรวาลในเชิงวัตถุวิสัยดังกล่าวได้ด้วยตนเอง**โดยตรง** แต่ว่าความรู้ในลักษณะดังกล่าวเช่นนี้ก็มีธรรมชาติเฉพาะตน คือ เป็นความรู้ที่รู้ได้โดยตรงเฉพาะตนเองเท่านั้น ไม่สามารถถ่ายทอดหรือแสดงให้ผู้อื่นประจักษ์ในความรู้เช่นนี้ที่ตนรับรู้ให้ผู้อื่นได้โดยตรงเลย[58] เพราะความรู้ในระดับดังกล่าวมิใช่ความรู้ในเชิงประจักษ์ (empirical) ซึ่งใช้ประสาทสัมผัส

---

[57] พระธรรมปิฎก, **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, (กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2540), หน้า 96.

[58] แม้ว่าจะมีบางกรณีที่มนุษย์ธรรมดาจะแลเห็นภพภูมิอื่นเช่นนั้นได้โดยตรง เช่น ตอนพุทธเจ้าเสด็จลงจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ภายหลังจากโปรดพุทธมารดา พระพุทธองค์ทรงได้บันดาลให้ "*...ในกาลนั้น สวรรค์แลมนุษย์กับนรกก็แลเห็นกันปรากฏทั่วทั้งสิ้นมิได้ปิดบังทั้งหมื่นโลกธาตุ... เทพยดา มนุษย์ได้ทัศนาการเห็นซึ่งกันและกัน...*" [(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, **ปฐมสมโพธิกถา** (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2539), หน้า 214)]. โดยตัวอย่างจิตรกรรมที่แสดงภาพได้ใกล้เคียงกับความดังกล่าว เช่น จิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถวัดทองธรรมชาติ วัดสุวรรณาราม (แสดงภาพร่วมกับภาพจักรวาล) ซึ่งถือเป็นตัวอย่างกรณีพิเศษที่มนุษย์อาจไม่ต้องฝึกฝนจนได้ความรู้ในระดับอภิญญาก็สามารถรู้เห็นถึงความมีอยู่ของจักรวาลในเชิงภววิสัยโดยตรงเช่นนั้นได้ แต่นั่นก็เป็นข้อยกเว้นในบางกรณีเท่านั้น มิใช่เหตุการณ์ที่เกิดอย่างเป็นปกติ.

ที่มนุษย์ทุกคนมีตามปกติ แต่หากว่าใครต้องการมีความรู้ในระดับเช่นนี้ต้องฝึกฝนเองผู้อื่นจะฝึกแทนตนไม่ได้

จากหลักฐานดังกล่าว ญาณวิทยาที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานทางอภิปรัชญาที่สะท้อนผ่านแนวคิดเรื่องจักรวาลเชิงวัตถุวิสัยที่ปรากฏในงานจิตรกรรมฝาผนัง จึงแสดงให้เห็นถึงแนวคิดทางญาณวิทยาที่ยอมรับระบบญาณวิทยาที่มีมากกว่าความรู้ในเชิงประจักษ์ที่มนุษย์ทุกคนมีตามประสาทสัมผัสปกติ และญาณวิทยาเช่นนี้เองเป็นอุปกรณ์หยั่งถึงความมีอยู่ของจักรวาลเชิงวัตถุวิสัยที่ไม่สามารถรู้ได้ด้วยประสาทสัมผัสตามปกติของมนุษย์

ดังนั้นตามพื้นฐานของแนวคิดดังกล่าว จักรวาลตามความเป็นจริงเชิงประจักษ์ที่มนุษย์รับรู้ได้ด้วยประสาทสัมผัสธรรมดา จึงเป็นเพียงการรับรู้บางส่วนที่มีอยู่ของจักรวาลในเชิงวัตถุวิสัย และความเป็นจริงของจักรวาลเชิงวัตถุวิสัยที่มนุษย์รู้นั้นก็เป็นเพียงส่วนเล็กน้อยมากของความจริงในจักรวาลเชิงวัตถุวิสัยเท่านั้น นั่นคือรับรู้ได้เพียงมนุษยภูมิ และมนุษยภูมิตามการรับรู้เช่นนั้นก็เป็นเพียงส่วนหนึ่งของมนุษยภูมิคือชมพูทวีป และก็เป็นเพียงส่วนหนึ่งของชมพูทวีปตามคติจักรวาลแบบไตรภูมิเท่านั้น

ดังนั้นการรับรู้จักรวาลเชิงวัตถุวิสัยตามกรอบแนวคิดแบบไตรภูมิ มนุษย์ธรรมดาจึงสามารถรู้ความจริงของจักรวาลในเชิงวัตถุวิสัยได้**โดยตรง**เพียงส่วนน้อยของจักรวาลเท่านั้น จิตรกรรมฝาผนังภาพจักรวาลทุกแห่งล้วนแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า ชมพูทวีปในส่วนที่มนุษย์อาศัยอยู่และรับรู้ถึงความมีอยู่ได้โดยตรงเพียงบางส่วนนั้น เมื่อเปรียบเทียบกับความมีอยู่ของภพภูมิในส่วนอื่นทั้งหมดของจักรวาลแล้วก็พบว่าเป็นเพียงส่วนที่มีพื้นที่เพียงเล็กน้อยในจักรวาลเท่านั้น

รายละเอียดดังที่อธิบายไปข้างต้นนั้นเป็นวิธีการรับรู้ความมีอยู่ของจักรวาลเชิงภววิสัย**โดยตรง** ซึ่งความรู้โดยตรงเช่นนี้ก็มีอยู่เฉพาะบุคคล แต่การรับรู้ถึงการมีอยู่ของภพภูมิอื่น โดยดูจากภาพจิตรกรรมฝาผนังและเกิด **"ความรู้"** ถึงความมีอยู่ของจักรวาลในส่วนอื่นที่ไม่สามารถรับรู้ได้ด้วยประสาทสัมผัสนั้น การรู้จักรวาลโดยผ่านภาพจิตรกรรมฝาผนังเช่นนั้นจึงเป็นความรู้**ทางอ้อม** ฉะนั้นจิตรกรรมฝาผนังภาพจักรวาลในบริบทเช่นนี้จึงย่อมมีความหมายในฐานะที่เป็น **"รูป"** อันเป็นเครื่องมือหรืออุปกรณ์ที่ทำให้มนุษย์ได้เห็นถึงความจริงในส่วนที่ไม่สามารถรับรู้ได้**โดยตรง**ด้วยประสาทสัมผัสมา**จำลอง**ให้มนุษย์รับรู้ได้ และภาพจักรวาลที่แสดงผ่านจิตรกรรมฝาผนังเช่นนั้นก็เป็นสิ่งที่สอดคล้องกับความเป็นจริงที่อยู่เหนือประสาทสัมผัสด้วย

นอกจากนั้นจักรวาลวิทยาเชิงวัตถุวิสัยในระบบไตรภูมิเช่นนี้ ยังแสดงให้เห็นว่าภพภูมิต่าง ๆ ที่มีอยู่อย่างเป็นวัตถุวิสัยเหล่านั้นเป็นสิ่งที่ดำรงอยู่ในกาละ (time) และเทศะ (space) หรือ

ในพื้นที่และเวลา โดยแต่ละภพภูมิล้วนมีกาละ เทศะที่เป็นของตนแยกจากกัน เช่น การมีระบบเวลาที่แตกต่างกันไปในแต่ละภพภูมิ[59]

อย่างไรก็ตาม แนวคิดด้านจักรวาลวิทยาของพุทธปรัชญานั้นไม่ได้ยอมรับเพียงความจริงเชิงภววิสัยของจักรวาลเท่านั้น แต่ยังยอมรับแนวคิดเรื่องการมีอยู่ของจักรวาลเชิง**จิตวิสัย** (subjective) ด้วย[60]

แม้ว่าจิตรกรรมฝาผนังภาพจักรวาลจะไม่ได้เขียนภาพแสดงเนื้อหาเพื่อบรรยายในส่วนดังกล่าวอย่างชัดเจนโดยตรงเท่ากับการแสดงภาพจักรวาลในเชิงภววิสัย แต่ตามแนวคิดของพุทธปรัชญานั้นความเป็นจริงเชิงภววิสัยเช่นนั้น มีความสัมพันธ์กับแนวคิดจักรวาลเชิงจิตวิสัยอย่างใกล้ชิดดังนี้

4.2.7 ความสัมพันธ์ของจักรวาลวิทยาเชิงภววิสัยที่มีต่อจักรวาลวิทยาเชิงจิตวิสัย : แม้ว่าจักรวาลวิทยาเชิงจิตวิสัยจะมีความแตกต่างกับจักรวาลวิทยาเชิงจิตวิสัยแต่ก็มีความสัมพันธ์กัน ดังนี้

4.2.7.1 จักรวาลวิทยาเชิงจิตวิสัย : เป็นแนวคิดเรื่องจักรวาลที่ขึ้นอยู่กับการรับรู้ของมนุษย์ จึงอยู่ที่ตัวของมนุษย์เองมิใช่อยู่ภายนอกตัวของมนุษย์ดังจักรวาลเชิงภววิสัย แต่จักรวาลเชิงจิตวิสัยก็เป็นสิ่งที่มีมาจากจิตรับรู้จากการมีความสัมพันธ์กับโลกภายนอกโดยรับรู้ผ่านประสาทสัมผัสอันเรียกว่า **อายตนะ** โดยมนุษย์ทั่วไปมิได้รับรู้โลกหรือจักรวาลเชิงวัตถุวิสัย (ภายนอก) ที่ผ่าน**อายตนะ**เข้ามาสู่จิตในฐานะข้อเท็จจริงอันบริสุทธิ์ แต่จิตของมนุษย์ได้ให้ความหมายและปรุงแต่งให้เป็นไปตามที่จิตนึกคิด เช่น เมื่อเราเห็นฝนตก จิตมิได้รับรู้เพียงแค่ว่าเห็นฝนตก แต่จิตของมนุษย์ยังได้สร้างความหมายให้กับสายฝนนั้นในแต่ละสถานการณ์ เช่น ถ้าเราจะออกไปทำธุระเราอาจเห็นว่าฝนตกเป็นสิ่งที่ไม่ดี เพราะทำให้เราไม่สะดวกในการไปทำธุระ จิตเกิดเป็นทุกข์ แต่หากเรากำลังจะนอนหลับเราอาจให้ความหมายว่าฝนตกเป็นสิ่งที่ดีเพราะทำให้เรานอนหลับสบาย จิตเกิดเป็นสุข เหตุการณ์ต่าง ๆ และการรับรู้โลกหรือจักรวาลในเชิงวัตถุวิสัยจากภายนอกของมนุษย์ในกรณีอื่น หรือส่วนอื่น ๆ ของจักรวาลก็ล้วนยืนอยู่บนพื้นฐานเดียวกันทั้งสิ้น

---

[59] หลักฐานที่แสดงถึงการดำรงอยู่อย่างเป็นวัตถุวิสัยของจักรวาลที่อยู่ภายใต้กาละและเทศะเช่นนั้น คือ การระบุสถานที่ ขนาด พื้นที่ และระบบเวลา อย่างเป็นตัวเลขชัดเจนมีปรากฏอยู่ทั่วไปในคัมภีร์โลกศาสตร์ทุกฉบับ เช่น **ไตรภูมิกถา** เป็นต้น.

[60] ดูรายละเอียดเพิ่มใน เดือนฉาย อรุณกิจ, **"การศึกษาเชิงวิเคราะห์ มโนทัศน์เรื่องโลกในพุทธปรัชญาเถรวาท"**, หน้า 22-46.

ดังนั้นจักรวาลเชิงจิตวิสัยเช่นนี้จึงเป็นจักรวาลที่มีอยู่ได้ด้วยการขึ้นอยู่กับการรับรู้ของมนุษย์ เกิดขึ้นจากที่ใจเรารับรู้โลกหรือจักรวาลภายนอกแล้วปรุงแต่งสร้างจักรวาลภายในจิตตนขึ้นมา โลกหรือจักรวาลเชิงจิตวิสัยเช่นนี้จึงเกิดขึ้นเพราะการรับรู้ของมนุษย์ เมื่อนั้นจึงเกิดโลกที่มนุษย์ให้ความหมายโดยผ่านการรับรู้ตามประสาทสัมผัสหรืออายตนะของตน ความว่า "...*ด้วยเหตุเพียงเท่าไร จึงเป็นโลก หรือบัญญัติว่าโลก พระผู้มีพระภาคตรัสว่าดูกรสมิทธิ จักษุ รูป วิญญาณ ธรรมที่พึงรู้แจ้งด้วยจักษุวิญญาณมีอยู่ ณ ที่ใด โลกหรือการบัญญัติว่าโลกก็มีอยู่ ณ ที่นั้น ฯลฯ ใจธรรมารมณ์ มโนวิญญาณธรรมที่พึงรู้แจ้งด้วยมโนวิญญาณมีอยู่ ณ ที่ใด โลกหรือการบัญญัติว่าโลกก็มีอยู่ ณ ที่นั้น ฯ*..."[61] และโลกเช่นนี้เกิดขึ้นก็เพราะอายตนะหรือประสาทสัมผัสของมนุษย์นั่นเอง ดังความว่า "...*เมื่ออายตนะ ๖ เกิดขึ้น โลกจึงเกิดขึ้น*.."[62] เป็นโลกหรือจักรวาลที่เกิดจากจิตของมนุษย์ได้ให้ความหมายกับโลกหรือจักรวาลที่อยู่ภายนอก คือ ถ้าหากจิตของเราไปกระทบ เห็น ได้ยิน หรือได้สัมผัสสิ่งใดแล้วจิตก็พอใจอิ่มเอิบเป็นสุข เราก็เรียกว่า **ผัสสายตนิกสวรรค์**[63] หากใจได้รับสิ่งต่างๆ จากโลกภายนอกแล้วเกิดจิตที่ไม่น่ายินดีไม่สบายใจ ไม่พอใจก็จะเกิดเป็นนรกที่เรียกว่า **ผัสสายตนิกนรก**[64] โดยคำว่า**ผัสสยตนะ**นั้นหมายถึงนรกที่เกิดที่**อายตนะ**รับรู้ทั้ง 6 หรือสวรรค์ที่เกิดที่**อายตนะ**รับรู้ทั้ง 6[65]

ดังนั้นสวรรค์ นรก หรือภพภูมิต่างๆ ในเชิงจิตวิสัยตามความหมายเช่นนี้จึงเป็นจักรวาลที่เราปรุงแต่งด้วยอายตนะโดยพื้นฐานที่จิตของเราสร้างขึ้นมาเอง ดังนั้นจึงดำรงอยู่ที่ตัวของมนุษย์นี้เองมิได้ดำรงอยู่ภายนอกตัวของมนุษย์ดังความหมายหรือการมีอยู่ของจักรวาลเชิงภววิสัย

เนื่องจากโลกหรือจักรวาลเชิงจิตวิสัยเช่นนี้มีความสัมพันธ์กับนรก สวรรค์ หรือระดับของภพภูมิในจักรวาล ฉะนั้น จักรวาลเชิงภววิสัยจึงมีความสัมพันธ์กับจักรวาลในเชิงจิตวิสัยและมีความสัมพันธ์กับภาพจักรวาลที่ปรากฏในจิตกรรมฝาผนังดังนี้

---

[61] สำ.สฬ. 18/75/39.

[62] สำ.สฬ. 18/197/56.

[63] สำ.สฬ. 18/215/140.

[64] สำ.สฬ. 18/214/140.

[65] พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต), **กรรมและนรกสวรรค์สำหรับคนรุ่นใหม่**, (กรุงเทพฯ : มูลนิธิ-พุทธธรรม, 2531), หน้า 106.

4.2.7.2 การจัดแบ่งระดับภพภูมิของจักรวาลโดยสัมพันธ์กับระดับจิตของมนุษย์ : จักรวาลเชิงจิตวิสัยมีความสัมพันธ์กับภพภูมิเชิงภววิสัยในทุกระดับอย่างชัดเจนดังนี้[66]

ระบบจิตสัมพันธ์กับจักรวาลของพุทธปรัชญา

(The Psycho-Cosmic System of Buddhism)

ภูมิ			จิต		
โลกุตตรภูมิ			โลกุตตรจิต	โลกุตตรกุศล 4 โลกุตรวิบาก 4	= 8
อรูปาวจรภูมิ	เนวสัญญานาสัญญายตนะ อากิญจัญญายตนะ วิญญาณัญจายตนะ อากาสานัญจายตนะ	= 4	อรูปาวจรจิต	อรูปาวจรกุศล 4 อรูปาวจรวิบาก 4 อรูปาวจรกิริยา 4	= 12
รูปาวจรภูมิ	จตุตถฌานภูมิ 5 ตติยฌานภูมิ 3 ทุติยฌานภูมิ 3 ปฐมฌานภูมิ 3	=16		รูปาวจรกุศล 5 รูปาวจรวิบาก 5 รูปาวจรกิริยา 5	=15
กามาวจรภูมิ	กามสุคติภูมิ 7 อบายภูมิ 4	=11	กามาวจรจิต	อกุศลจิต 12 อเหตุกจิต 18 กามาวจรโสภณจิต 24	= 54

---

[66] เพ็ญแข กิติศักดิ์, **"การศึกษาเชิงวิเคราะห์ความคิดเรื่องจักรวาลวิทยาในพุทธศาสนา ตามที่ปรากฏในพระสุตันตปิฎก"**, วิทยานิพนธ์อักษศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2529, หน้า 136., อ้างจาก วิจิตร เกิดวิสิษฐ์, **"ปรัชญาการศึกษาของพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท"**, วิทยานิพนธ์อักษศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2520, หน้า 75.

แม้ว่าภาพจักรวาลตามที่ปรากฏในจิตรกรรมฝาผนังสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นจะปรากฏภาพจักรวาลชัดเจนเพียงจักรวาลชั้นกามภูมิก็ตาม แต่ก็แสดงให้เห็นว่า ภาพจักรวาลในส่วนที่ปรากฏนั้นมีการแบ่งภพภูมิที่มีความสัมพันธ์กับจักรวาลในเชิงจิตวิสัยตามที่กล่าวไว้ในตารางอย่างละเอียดและชัดเจน

ดังนั้นจากหลักฐานดังกล่าวจึงเห็นได้ว่า จักรวาลวิทยาเชิงภววิสัยนั้น แม้ว่าจะดำรงอยู่ภายนอกตัวของมนุษย์แต่ก็เป็นสิ่งที่มีที่มาอันกล่าวได้ว่าใช้จิตของมนุษย์ เป็นตัวในการแบ่งโครงสร้าง ระดับ และสถานะในแต่ละภพภูมิของจักรวาลทั้งสิ้น

4.2.8 ธรรมชาติของจักรวาล ความเป็นจริงของจักรวาล : จักวาลเชิงภววิสัยตามที่ปรากฏผ่านจิตรกรรมฝาผนังอันตั้งอยู่บนรากฐานความคิดของจักรวาลวิทยาแบบไตรภูมิ มีหลักใหญ่ คือ เป็นจักรวาลที่ดำรงอยู่ภายใต้กฎแห่ง**ไตรลักษณ์** ทั้งจักรวาลในส่วนของโอกาสโลกอันเป็นสังขารที่ไม่มีใจครอง(อนุปาทินนกสังขาร) และสัตว์โลกอันเป็นสังขารที่มีจิต(อุปาทินนกสังขาร) ดังความว่า *"...แผ่นดินแลภูเขา แลน้ำ แลถ้ำเถื่อน ทั้งหลายอันมีแต่อวินิโภครูป และหาจิตบ่มิได้ดั่งนั้นก็ดีสิ ยังว่ารู้ฉิบหาย แลบ่มิเที่ยงแท้สักอันเลย..."*[67] คือ ภพภูมิหรือสถานที่อยู่อาศัยของสัตว์โลกก็ล้วนไม่เที่ยงมีการอุบัติขึ้นและทำลายดับสูญหมุนเวียนอย่างไม่รู้จบ และสรรพชีวิตต่าง ๆ นับแต่สัตว์นรก จนถึงพรหมล้วนตกอยู่ภายใต้วัฏสงสางแห่งการเวียนว่ายตายเกิด อย่างไม่รู้จบตามอำนาจแห่งกรรมของตนจนกว่าจะบรรลุนิพพานจึงพ้นจากวงจรดังกล่าว ดังความว่า *"...ฝูงสัตว์ทั้งหลายอันเกิดในไตรภพนี้ แม้ว่ามียศศักดิ์สมบัติก็ดี คือดั่งว่าพระญา มหาจักรพรรดิราชนั้นก็ดี ดั่งพระอินทร์เจ้าไตรตรึงส์พิภพก็ดี ดั่งพระพรหมก็ดี ทั้งนี้บ่ห่อนยืนอยู่หมั้นคงในยศศักดิ์สมบัตินี้ได้เลยสักคาบ เทียรย่อมรู้ฉิบหาย รู้ตายจากพลัดพรากจากสมบัตินั้นแล อันว่าพระอินทร์ก็ดี พระพรหมก็ดี ครั้นว่าถึงเมื่อสิ้นแก่อายุแล้ว ก็เทียรย่อมท่องเที่ยวเวียนไปมาในไตรภพนี้ บ่อมิรู้แล้วเลยสักคาบ"*[68] โดยการเกิดและตายที่เปลี่ยนหรือเคลื่อนจากภพภูมิเดิมของสรรพชีวิตหมุนเวียนเช่นนี้ ก็สอดคล้องกับความหมายของคำว่า **"จุติ"** อันเป็นภาษาบาลีที่มีความหมายว่า **"ความเคลื่อน"**[69] ได้ด้วย ก็คือการเคลื่อนที่ไปตามภพภูมิต่าง ๆ โดยจะไปจุติ ณ ภูมิใดก็ขึ้นอยู่กับอำนาจกรรมที่มี จึงย่อมเป็นไปตามกฎแห่ง**ปฏิจจสมุปบาท** อันทำให้เกิดการเวียนว่ายตายเกิดในไตรภูมิหมุนเวียนเป็นวงกลมแห่งวัฏจักรอย่างไม่มีที่สิ้นสุดคือไม่มีทั้ง

---

[67] พญาลิไท, **ไตรภูมิกถา**, หน้า 374.

[68] **เรื่องดียวกัน**, หน้า 370.

[69] พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทรบุรีนฤนาถ, **ปทานุกรม บาลีไทย อังกฤษ ฉันทกฤต**, หน้า 295.

จุดเริ่มต้นและจุดสิ้นสุดที่แท้จริงนั่นเอง ทัศนะดังกล่าวยังสัมพันธ์กับความหมายของคำว่า **จักรวาล**ด้วย โดยคำว่า **"จักร"** นั้นเป็นภาษาสันสกฤต (ภาษาบาลีเขียนว่า จกฺกำ) ว่า จกฺร มีความหมายว่า " วัตถุอันหมุน, ล้อ"[70] อีกทั้งสัณฐานของจักรวาลในเชิงภววิสัยนั้นจักรวาลมีสัณฐานทรงกลมและมีเขาพระสุเมรุเป็นแกนกลาง ดุจวงล้อที่มีดุมล้อเป็นศูนย์กลางด้วยเช่นกัน นอกจากนั้น คำว่า จักรวาล ตามรูปศัพท์ยังแปลว่า "ปริมณฑล" และยังมีความหมายได้ว่า "กลม"[71] ด้วย

จักรวาลเชิงภววิสัยจึงเป็นจักรวาลที่มีธรรมชาติตกอยู่ภายใต้กฎแห่งไตรลักษณ์อันมีภาวะไม่เที่ยง (อนิจจัง) อยู่ในภาวะที่ไม่อาจทรงหรือคงอยู่ในภาวะเดิมได้ (ทุกขัง) เพราะฉะนั้นจึงไม่มีตัวตนอัตตาใด ๆ (อนัตตา) และนั่นก็คือ โลกหรือจักรวาลในภาวะภววิสัยในฐานะที่เป็นข้อเท็จจริงบริสุทธิ์ที่ดำรงอยู่ภายนอกตัวของมนุษย์ ซึ่งโดยแท้จริงแล้วโลกและจักรวาลตามภาวะที่เป็นอยู่เช่นนั้นจึงเป็นเพียงโลกที่ไม่เที่ยงแท้ สอดคล้องกับการบัญญัติความหมายของคำว่าโลกตามพุทธปรัชญาว่า *"...ที่เรียกว่าโลก เพราะจะต้องแตกสลาย"*[72]ฉะนั้นจักรวาลหรือทุกสิ่งในจักรวาลจึงไม่มีอัตตาใด และไม่มีสิ่งใดที่ไม่เปลี่ยนแปลง ภายใต้กฎแห่งไตรลักษณ์เช่นนี้ ในเมื่อจักรวาลเป็นสิ่งที่มีธรรมชาติของการเกิดขึ้นเป็นสิ่งปรากฏ ฉะนั้นจึงย่อมเป็นสิ่งที่มีความแตกสลายปรากฏ และในขณะที่จักรวาลดำรงอยู่ก็มีความผันแปรปรากฏ ฉะนั้นจักรวาลตามความหมายเช่นนี้ของพุทธปรัชญาจึงจัดได้ว่าจักรวาล คือ สิ่งที่เป็น**สังขตธรรม**[73] ตามความหมายของพุทธปรัชญาได้ด้วย

ดังนั้นในเมื่อธรรมชาติของจักรวาลเชิงภววิสัยที่ดำรงอยู่ภายนอกตัวของมนุษย์มีความเป็นจริงเช่นที่กล่าวมาแล้ว จักรวาลเชิงจิตวิสัยที่มีอยู่ในฐานะที่มนุษย์เข้าไปรับรู้โลกหรือจักรวาลในเชิงภววิสัยภายนอกและรับรู้ในเชิงให้ความหมายกับมันดังกล่าว มนุษย์จึงควรรับรู้โลกหรือจักรวาลให้ตรงกับข้อเท็จจริงที่จักรวาลเป็นอยู่ โดยมิต้องไปให้ความหมายใด ๆ กับจักรวาล และไม่ใช่รับรู้โลกโดยการปรุงแต่งโลกหรือจักรวาล ให้เป็นไปดังใจตนปรารถนา ฉะนั้นจึงควรรับรู้โลกภายนอกให้สอดคล้องกับธรรมชาติของโลกและจักรวาลที่เป็นไปโดยธรรมชาติดังที่กล่าว

---

[70] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า 282.

[71] เพ็ญแข กิติศักดิ์, **"การศึกษาเชิงวิเคราะห์ความคิดเรื่องจักรวาลวิทยาในพุทธศาสนาตามที่ปรากฏในพระสุตันตปิฎก"**, หน้า 104.,อ้างจาก ป.หลงสมบุญ (ร.อ.ประยุทธ์ หลงสมบุญ), **พจนานุกรมบาลี-ไทย**, (กรุงเทพฯ:โรงพิมพ์คุรุสภา,2519), หน้าที่ 385.

[72] **สำ.สห.** 18/98/45.

[73] เดือนฉาย อรุณกิจ, **"การศึกษาวิเคราะห์มโนทัศน์เรื่องโลกในพุทธปรัชญาเถรวาท"**, หน้า 13.

มาแล้ว เพราะเมื่อมนุษย์รับรู้โลกภายนอกตรงกับความเป็นจริงที่ไม่ได้ให้ความหมายหรือปรุงแต่งดังกล่าวแล้ว โลกหรือจักรวาลที่มนุษย์รับรู้อันเป็นจักรวาลหรือโลกในเชิงจิตวิสัยที่มนุษย์รับรู้จึงย่อมเป็นโลกที่ไม่มีการปรุงแต่งให้เกิดการยึดติด หรือสร้างอุปาทานใด ๆ ขึ้นกับโลกเชิงจิตวิสัย[74] ซึ่งในฐานะที่สิ่งต่าง ๆ ของโลกกายภาพภายนอกที่มนุษย์เข้าไปรับรู้ คือ **ธรรมชาติ** นั้น ก็เป็นความหมายหนึ่งของคำว่า**ธรรม** และสภาวะดังกล่าวก็คือความเป็นจริงของจักรวาลที่เป็นไปตามธรรมดา สอดคล้องกับความหมายของคำว่า **ธรรม** อันมาจากภาษาบาลีว่า **ธมฺโม, ธมฺมํ** ที่สามารถแปลได้ว่า ความจริง, ความเป็นเอง, ปกติ, ธรรมดาได้ด้วย[75] เมื่อมนุษย์สามารถรับรู้จักรวาลได้เป็นไปเช่นนั้นแล้ว ความเป็นจริงของจักรวาลที่มนุษย์รับรู้จึงย่อมสอดคล้องกับความเป็นจริงของจักรวาลที่จักรวาลเป็นจริง

เมื่อโลกเชิงจิตวิสัยที่มนุษย์รับรู้และเข้าใจได้ดำเนินสอดคล้องกับธรรมชาติของโลกเชิงภววิสัยเช่นนั้นแล้ว มนุษย์ก็ย่อมแลเห็นทางอันประเสริฐที่ควรไปให้พ้นจากวัฏสงสารของจักรวาล คือ การพ้นจากภพภูมิทั้ง 3 พ้นไปจากการเวียนว่ายตายเกิดในไตรภูมิ คือ มุ่งสู่พระนิพพานอันเป็นเป้าหมายสูงสุดของพุทธปรัชญาที่พระพุทธเจ้าได้ดำเนินมาก่อนหน้านั้นแล้ว โดยหลักฐานภาพจิตรกรรมฝาผนังในส่วนอื่นที่เขียนร่วมกันภายในพระอุโบสถคือ จิตรกรรมเรื่อง**พุทธประวัติ**และ**ทศชาติชาดก**นั้น ก็ล้วนเป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงวิถีของมนุษย์ที่จะดำเนินไปสู่เป้าหมายนั้นดังจะอธิบายในหัวข้อต่อไป (ข้อ 4.3)

ในขณะที่ความจริงของจักรวาลเชิงภววิสัยนั้นเป็นความจริงที่ดำรงอยู่ภายนอกตัวของมนุษย์อย่างมี**รูป**รองรับความจริงเช่นนั้น แต่ความเป็นจริงเชิงจิตวิสัยของจักรวาลดังที่อธิบายไปนั้น เนื่องจากเป็นความเป็นจริงที่ไม่ได้ดำรงอยู่ภายนอกตัวของมนุษย์แต่เป็นความจริงที่ตระหนักรู้ได้ด้วยใจของมนุษย์(conceive) ดังนั้นความเป็นจริงเชิงอัตวิสัยเช่นนี้จึงเป็นความจริงที่เป็นจริงโดยที่ไม่มีวัตถุหรือ**รูป**ใด ๆ ภายนอกรองรับความเป็นจริงเช่นนั้น จึงเป็น**ความเป็นจริงเชิงมโนคติ** (conceptual reality)อันเป็นนามธรรม และการ**รู้ความเป็นจริงเชิงมโนคติ** อันเป็นการรู้ความเป็นจริงที่ทำให้รู้แจ้ง หลุดพ้นดังกล่าว พุทธปรัชญาเรียกว่า**อาสวักขยญาณ** แปลว่า ญาณที่ทำให้อาสวะสิ้นไป จัดเป็น**โลกุตรอภิญญา** และเป็นญาณที่อยู่ในระดับที่สูงกว่า**โลกียอภิญญา**[76] ที่ใช้รู้ความจริงเชิงภววิสัยของจักรวาลที่เรากล่าวไปแล้วด้วย (เช่นการได้**ทิพพจักขุ**เป็นต้น) เมื่อเป็น

---

[74] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า 48.

[75] พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทรบุรีนฤนาถ, **ปทานุกรม บาลี ไทย อังกฤษ สันสกฤต**, หน้า 381.,พระธรรมปิฎก, **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า 105.

[76] พระธรรมปิฎก, **พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า 380.

ดังนี้ ความเป็นจริงเชิงจิตวิสัยเช่นนี้จึงเป็นความจริงที่ไม่อาจแยกความเป็นจริงไปจากตัวผู้รู้ความจริงออกไปได้โดยอิสระเลย ฉะนั้นจึงเป็นความจริงที่ไม่ต้องไปแสวงหาที่อื่นใดภายนอกตัวของมนุษย์เลย แต่อยู่ที่ตัวเอง ตระหนักรู้ได้ด้วยใจตนเอง และนำไปสู่การดับทุกข์ได้ ดังความที่มีการกล่าวถึงฤาษีผู้มีฤทธิ์มากองค์หนึ่งต้องการที่จะรู้ที่สุดของจักรวาลจึงเหาะไปด้วยฤทธิ์แต่ก็หาที่สุดของจักรวาลไม่พบ โดยได้เสียชีวิตระหว่างทางเสียก่อน ความว่า"*...เราไม่พูดถึงที่นั้นอันเป็นที่สุดของโลกว่าควรรู้ ควรเห็น ควรบรรลุ ด้วยการเดินทาง ฯ* (พระพุทธองค์จึงทรงตรัสว่า) *ดูกรอาวุโส ที่ใดเป็นที่ไม่เกิด ไม่แก่ ไม่ตาย ไม่จุติ ไม่อุปบัติ เราไม่พูดถึงที่นั้นอันเป็นที่สุดของโลก ว่าควรรู้ ควรเห็น ควรบรรลุด้วยการเดินทาง ก็ถ้าหากเรายังไม่บรรลุถึงที่สุดของโลกแล้ว ก็จะไม่กล่าวถึงการกระทำที่สุดทุกข์ ก็เราบัญญัติเรียกว่าโลก เหตุให้เกิดโลก การดับของโลก และทางให้ถึงความดับโลก ในสรีระร่าง มีประมาณวาหนึ่งนี้ และพร้อมทั้งสัญญาพร้อมทั้งใจครอง ฯ*"[77]

นอกจากนั้นแล้วยิ่งเมื่อเปรียบเทียบกันยังพบว่า ความจริงเชิงวัตถุวิสัยที่ปรากฏของจักรวาลนั้นเป็นความจริงที่เคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา แต่ว่าความเป็นจริงเชิงจิตวิสัยของจักรวาลที่มนุษย์รับรู้ในฐานะที่เป็นหลักธรรมอันเป็นความเป็นจริงเชิงมโนคติที่นำไปสู่การดับทุกข์นี้ เป็นความจริงที่ไม่แปรเปลี่ยนตัวเอง และความเป็นจริงเชิงจิตวิสัยเช่นนี้ก็มีภาวะแห่งความเป็นจริงที่ไม่ได้น้อยไปกว่าความเป็นจริงเชิงภววิสัยของจักรวาลเลย และที่สำคัญที่สุดก็คือเป็นความจริงที่พุทธปรัชญาเน้นย้ำและให้คุณค่ามากที่สุดดังกล่าวไปแล้ว เพราะเป็นความเป็นจริงและการรู้ความเป็นจริงที่นำไปสู่การดับทุกข์ และเป็นวิถีที่นำไปสู่เป้าหมายสูงสุดของพุทธปรัชญา

ในเมื่อพุทธปรัชญาให้ความสำคัญกับจักรวาลเชิงจิตวิสัยตามที่กล่าวมามากกว่าจักรวาลเชิงภววิสัย แต่ว่าหลักฐานที่ปรากฏในจิตรกรรมฝาผนังภาพจักรวาลนั้นกลับให้ความสำคัญกับจักรวาลเชิงภววิสัยโดยการเขียนบรรยายภพภูมิต่าง ๆ อย่างละเอียด เมื่อเป็นเช่นนี้แนวคิดการให้ความสำคัญ และคุณค่าของจักรวาลตามที่ปรากฏในจิตรกรรมฝาผนังนั้นจะขัดแย้งหรือไม่เป็นไปตามพุทธปรัชญาหรือไม่

เราควรต้องย้อนกลับไปพิจารณาเนื้อหาของวรรณกรรมโลกศาสตร์อันเป็นที่มาทางด้านเนื้อหาในการนำมาสร้างเป็นจิตรกรรมภาพจักรวาล วรรณกรรมโลกศาสตร์ทุกฉบับรวมทั้งไตรภูมิพระร่วง ซึ่งแม้ว่าในวรรณกรรมและภาพจิตรกรรมฝาผนังเหล่านั้นจะเน้นและให้ความสำคัญต่อความเป็นจริงเชิงภววิสัยของจักรวาลมากเพียงไรก็ตาม แต่ก็ล้วนมีแนวคิดหลักที่ยืนยันว่า สรรพสิ่งทั้งหลายในจักรวาลไม่เที่ยง เมื่อมนุษย์หยั่งรู้ความเป็นจริงเช่นนี้ด้วยตนเองจึง

---

[77] ส.ส. 15/297-298/90.

ย่อมควรแสวงหานิพพาน[78] รวมทั้งตลอดเนื้อหาเหล่านั้นก็ล้วนมีคติเรื่องของหลักกรรมและไตรลักษณ์ โดยเฉพาะเรื่องอนิจจังเป็นหลักธรรมแกนของไตรภูมิ[79] แทรกซึมอยู่โดยตลอด

เมื่อพิจาณาจิตรกรรมฝาผนังในส่วนอื่นที่มักเขียนร่วมกับภาพจักรวาลภายในอุโบสถ ซึ่งล้วนมีความหมายที่เชื่อมโยงสัมพันธ์กัน นั่นคือ จิตรกรรมฝาผนังเรื่องทศชาติชาดกและพุทธประวัติ ก็ล้วนแสดงถึงการมีเป้าหมายและวิถีตามเนื้อเรื่องที่ชัดเจนว่ามีหนทางอันนำไปสู่การหลุดพ้นจากภพภูมิต่าง ๆ ในจักรวาล ซึ่งมนุษย์ที่จะนำตัวเองปฏิบัติตนให้เป็นไปตามแนวทางของวิถีดังกล่าวได้ก็ย่อมจะต้องเห็น และหยั่งถึงความเป็นจริงเชิงจิตวิสัยของจักรวาลตามที่กล่าวมาแล้วด้วยตนเองจึงสามารถนำพาให้ตนเองปฏิบัติตามแนวทางเช่นนั้นได้ และที่สำคัญคือเมื่อพิจารณาร่วมกับความหมายของอาคารอันเป็นที่ตั้งของจิตรกรรม ซึ่งล้วนเป็นจิตรกรรมที่เขียนขึ้นภายในพระอุโบสถทั้งสิ้น โดยพระอุโบสถนั้นมีหน้าที่หลักคือ เป็นสถานที่เพื่ออุปสมบทเปลี่ยนสถานะของมนุษย์ให้เข้าสู่แนวทางปฏิบัติที่พระพุทธองค์ได้ดำเนินมาในการที่จะหลุดพ้นไปจากภพภูมิทั้ง 3 ในจักรวาลอันเป็นเป้าหมายและวิถีที่สอดคล้องกับที่ปรากฏ ในจิตรกรรมฝาผนังที่กล่าวไปแล้วด้วยเช่นกัน

การเน้นความสำคัญเชิงรูปธรรมของจักรวาลที่ปรากฏในคัมภีร์ และจิตรกรรมฝาผนังตามหัวข้อที่กล่าวไว้ (ข้อ 4.2.2) ซึ่งก็คือการทำให้ภาพความเป็นจริงเชิงภววิสัยของจักรวาลปรากฏชัดเจนยิ่งขึ้นจึงมีความสำคัญในฐานะที่เป็น **"รูป"** อันปรากฏเป็นเครื่องมือหรือ อุปกรณ์ที่ทำให้มนุษย์ได้หยั่งรู้ถึงความเป็นจริงตามธรรมชาติที่เป็นไปของจักรวาลดังกล่าวด้วยใจของตนเองได้ในขั้นตอนสุดท้าย ซึ่งก็เป็นความเป็นจริงเชิงจิตวิสัยที่อยู่ที่ตัวของมนุษย์นี่เอง ฉะนั้น **"รูป"** ของจิตรกรรมฝาผนัง หรือรูปที่ปรากฏในงานจิตรกรรมเช่นนั้น จึงเป็นอุปกรณ์อันทำให้มนุษย์ได้หยั่งรู้ หรือเป็นสิ่งที่เชื่อมโยงไปยังความเป็นจริงเชิงมโนคติอันเป็นจิตวิสัยของพุทธปรัชญาด้วยตนเอง ซึ่งเมื่อกระบวนการหยั่งรู้ความเป็นจริงเช่นนั้นสมบูรณ์แล้ว ก็ย่อมคลายความยึดติดใน **"รูป"** ทั้งปวงของจักรวาลอันเป็นความจริงเชิงภววิสัยที่ดำรงอยู่ภายนอกตัวของมนุษย์ได้ในขั้นตอนสุดท้าย

ในระดับของมนุษย์ปุถุชนธรรมดา ที่ยังมีกิเสลยึดติดในรูปและความงามของรูปอันเป็นมนุษย์กลุ่มใหญ่ที่สุดของสังคม การสื่อสารความเป็นจริงเชิงภววิสัยที่มีเนื้อหาอันเป็นนามธรรมสูงมากเช่นนี้ โดยผ่าน**รูป** (ทั้งในรูปแบบของจิตรกรรมและวรรณกรรม) หรือใช้**รูป** ของ

---

[78] พญาลิไท, **ไตรภูมิกถา**, หน้า 410.

[79] พระธรรมปิฎก, **ไตรภูมิพระร่วง อิทธิพลต่อสังคมไทย**, (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2542), หน้า 52.

จิตรกรรมเป็นอุปกรณ์ในการหยั่งถึงความเป็นจริงเช่นนี้จึงย่อมมีความจำเป็นมาก เพราะรูปแบบการสื่อสารดังกล่าวสามารถสื่อสารเนื้อหาที่เชื่อมโยงสู่ความเป็นจริงเชิงจิตวิสัย อันเป็นความจริงเชิงมโนคติที่เป็นนามธรรมได้ง่ายและชัดเจนกว่า

ดังนั้นการให้ความสำคัญหรือเน้นความเป็นจริงเชิงจิตวิสัยของจักรวาลทั้งในจิตรกรรมฝาผนัง และในคัมภีร์โลกศาสตร์ จึงมิได้เป็นการขัดแย้งกับแนวคิดพื้นฐานทางด้านจักรวาลวิทยาของพุทธปรัชญาตามที่ปรากฏในคัมภีร์ชั้นต้นคือ**พระไตรปิฎก** เพราะถึงแม้ว่าความในคัมภีร์โลกศาสตร์และจิตรกรรมฝาผนังจะกล่าวขยายความจักรวาลในเชิงภววิสัยให้วิจิตรชัดเจนมากขึ้นเพียงใดก็ตามแต่ก็เน้นย้ำและแทรกซึมแนวคิดเรื่องไตรลักษณ์ กรรม และการทำตนเพื่อไปให้ถึงเป้าหมายสูงสุดของพุทธปรัชญาคือ **นิพพาน** ซึ่งในคัมภีร์โลกศาสตร์และจิตรกรรมภาพจักรวาล (โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เมื่อพิจารณาความหมายของภาพร่วมกับจิตรกรรมในส่วนอื่นโดยองค์รวม) ก็ล้วนมีเนื้อหาและความหมายที่บรรยายถึงเหตุปัจจัยปรุงแต่งที่ทำให้เกิดโลกและชีวิต การเกิดของทุกข์ หนทางสู่การดับทุกข์ที่ทำให้มนุษย์พ้นไปจากการเกิดและการตายในวัฏสงสารแห่งจักรวาลด้วยตนเอง ก็ล้วนเป็นไปตามหลักธรรมปฏิจจสมุปบาทอันเป็นหลักธรรมใหญ่ที่ครอบคลุมธรรมะได้ทั้งหมดที่พระพุทธองค์ทรงตรัสรู้[80] ดังนั้น ทั้งวรรณกรรมโลกศาสตร์และจิตรกรรมฝาผนังภาพจักรวาลจึงย่อมยืนอยู่บนพื้นฐานหรือสอดคล้องกันทุกประการกับความในพระไตรปิฎกที่กล่าวไปแล้วว่า *"...เราบัญญัติเรียกว่าโลก เหตุให้เกิดโลก การดับของโลก และทางให้ถึงความดับโลก ในสรีระร่าง มีประมาณวาหนึ่งนี้..."*[81]

4.3 แนวคิดเรื่องความเป็นจริงในงานจิตรกรรมฝาผนังสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น : เรื่องมนุษย์

หัวข้อนี้จะเริ่มต้นศึกษาวิเคราะห์ตัวภาพหรือตัวละครประเภทต่างๆ ที่ปรากฏในจิตรกรรมฝาผนังว่ามีที่มาอย่างไร รวมทั้งรูปแบบดังกล่าวบ่งชี้มโนทัศน์ในเรื่องความเป็นจริงของมนุษย์และชีวิตอย่างไร ตามลำดับดังนี้

4.3.1 ตัวภาพหรือตัวละครที่ปรากฏในจิตรกรรมฝาผนังสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น : จะวิเคราะห์ตัวภาพที่ปรากฏเป็นหลักหรือเป็นตัวภาพ ตัวละครที่มักพบโดยทั่วไปในจิตรกรรมฝาผนังเท่านั้น ได้แก่ ตัวภาพ เทวดา มาร พระพุทธเจ้า พระสาวก กษัตริย์ มนุษย์สามัญ เปรตและสัตว์นรก โดยตัวภวพแต่ละประเภทมีรูปแบบเฉพาะตนที่เด่นชัดต่างกันไป ดังนี้

---

[80] ดูรายละเอียดเพิ่มในพระธรรมปิฎก, **พุทธธรรม**, หน้า79-151, 897-901.

[81] ส.ส. 15/298/90.

4.3.1.1 เทวดา : รูปแบบหรือตัวภาพเหล่านี้ในทางศิลปะหรือทางช่างเรียกตัวภาพประเภทนี้ว่า**"ตัวพระ"**[82] มีรูปแบบหลักที่คล้ายคลึงกันคือ เทวดาแต่ละองค์ล้วนมีรูปกาย หน้าภาพ (ใบหน้า) เหมือนกันทั้งหมด คือมีทรวดทรงของรูปกายที่ค่อนข้างเพรียวบาง แขน มือ นิ้ว และเล็บ มีลักษณะค่อนข้างเรียวยาวกว่าสัดส่วนของมนุษย์ตามข้อเท็จจริง เราจะทราบว่าเทวดาองค์ใดมีนามว่าอะไรตามที่ปรากฏในจิตรกรรมฝาผนังนั้น จะทราบได้ด้วยการพิจารณาตำแหน่งของเทวดาองค์นั้นที่ปรากฏกายตามการดำเนินเรื่องในคัมภีร์ทางพุทธศาสนา สีผิวกาย หรืออาวุธที่ทรงถือ เป็นต้น ตัวอย่างเช่น **พระอินทร์** มีกายสีเขียว มีทิพยวิมานสถิต ณ สวรรค์ชั้นดาวดึงส์บนยอดเขาพระสุเมรุ[83] หรือฉากที่พระอินทร์เข้าไปเกี่ยวข้องในเรื่องราวตามที่ปรากฏในจิตรกรรมฝาผนัง เช่น พุทธประวัติตอนท้าวสักกะ(พระอินทร์) ทูลเชิญพระพุทธองค์เมื่อครั้งที่ยังสถิตอยู่ ณ สวรรค์ชั้นดุสิต ให้จุติในโลกมนุษย์เพื่อตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ซึ่งรูปกายของเทพทั้ง 2 พระองค์ไม่แตกต่างกันเลย แต่เราจะทราบได้ว่าองค์ใดคือพระอินทร์ องค์ใดคือพระพุทธองค์เมื่อครั้งทรงเป็นเทวดาก็ดูจากสีของผิวกาย (พระอินทร์สีเขียว) ตำแหน่งที่ประทับในภาพและอากัปกริยาที่ปรากฏ

การจำแนกตัวภาพระดับเทวดาอื่นๆ ก็มีเกณฑ์ไม่ต่างกัน ส่วนตัวภาพมารมีรูปแบบตัวภาพปรากฏเป็นรูปยักษ์ กายล่ำสัน ภาพเทวดาและมารที่ปรากฏในจิตรกรรมฝาผนังเหล่านั้นมักแสดงอิทธิฤทธิ์เหนือสามัญของมนุษย์ เช่น การเหาะได้อันเป็นความสามารถตามปกติของเทวดาที่ปรากฏทั่วไปในคัมภีร์ทางพุทธศาสนาทุกฉบับ

แม้ว่าเนื้อหาในคัมภีร์ทางพุทธศาสนา จะไม่กล่าวแจกแจงรูปกายของเทวดาอย่างละเอียดจนสามารถตรวจสอบกับภาพเทวดาในจิตรกรรมฝาผนังได้อย่างครบถ้วนทุกประการ แต่ลักษณะรูปกายของตัวภาพเทวดาที่ปรากฏในจิตรกรรมฝาผนังก็มีรูปแบบหลักที่สอดคล้องกับเทวดาที่บรรยายไว้ในคัมภีร์หลายประการดังนี้

รูปกายตัวภาพเทวดาในจิตรกรรมฝาผนัง เป็นตัวภาพที่ไม่แสดงความแตกต่างเชิงปัจเจกของเทวดาเลย ทั้งยังไม่แสดงความแตกต่างตามอายุ และวัยด้วย คือเทวดาทุกองค์ ทุกวัย ล้วนมีรูปกายที่ดูหนุ่ม ไม่ปรากฏตัวภาพที่แสดงภาพเทวดาที่เป็นรูปในวัยเด็ก หรือคนชราเลย สอดคล้องกับแนวคิดการกำเนิดเทวดาที่ถือกำเนิดขึ้นแบบเติบโตเป็นตัวเป็นตนใหญ่ขึ้นทันทีโดย

---

[82] อมร ศรีพจนารถ , **ภาพจิตรกรรมไทย**, (พระนคร : บริษัทโสมนิมิตต์จำกัด, 2514), หน้าที่11., และหากเป็นตัวภาพเทพธิดาก็จะเรียกว่า "ตัวนาง" ส่วนภาพมาร- ยักษ์ เรียกว่า "ตัวยักษ์" ภาพลิง เรียกว่า "ตัวลิง" (ดูหน้า 12,13,14 ตามลำดับ).

[83] พญาลิไท,**ไตรภูมิกถา**,หน้า 300.

ไม่ต้องผ่านวัยทารกและวัยเด็ก ซึ่งเรียกการกำเนิดชนิดนี้ของเทวดาว่า **"อุปปาติกโยนิ"** [84] และ *"มีรูปโฉมโนมพรรณหนุ่มแลงาม ดั่งสาวอันได้ 16 ปี อยู่ชั่วตนแล..."* [85] แสดงให้เห็นว่าเทวดามีภาวะทางรูปกายที่เป็นหนุ่มอยู่ตลอดอายุขัยโดยไม่แก่ สำหรับรูปกายของเทวดาที่ไม่ปรากฏเส้นเอ็นและกล้ามเนื้อ รวมทั้งผิวเนื้อที่เรียบเกลี้ยงเกลา ดังปรากฏในจิตรกรรมนั้นก็เป็นลักษณะสามัญของเทวดาว่า *"...หมู่มนุษย์พากันแก่ชรา เสื่อมทรุดโทรมด้วยรูป ด้วยผิวพรรณ ด้วยโภคะ ด้วยประสาทมีจักษุประสาท เป็นต้น ฉันใด ทวยเทพไม่เสื่อมไปฉันนั้น เพราะว่าในตัวของทวยเทพเหล่านั้น แม้แต่เส้นเอ็นก็ไม่มีเลย สรีระจึงมีวรรณะเพียงดังแท่งทองที่มีแต่เกลี้ยงเกลาถ่ายเดียว. บทว่า **สุเว สุเว** คือ ทุกๆ วัน. บทว่า **ภิยฺยตโรว** ความว่าผิวพรรณอันเป็นทิพย์และโภคะทั้งหลายของทวยเทพเหล่านั้น นับวันแต่จะยิ่งเปล่งปลั่งและไพบูลย์ถ่ายเดียว..."* [86] โดยเทวดาประเภทนี้ถือว่าเป็นเทวดา 1 ใน 3 ประเภทของพุทธปรัชญา คือเป็นเทวดาที่เป็นเทวดาโดยกำเนิด เรียกว่า **"อุปปัติเทวดา"** [87] โดยเทวดาที่นับเนื่องอยู่ใน**อุปปัติเทวดา**นั้นนับตั้งแต่เทวดา *"...ชั้นฟ้าเบื้องบนชื่อว่า ฉกามาพจร เท้าเถิง พรหมโลก เบื้องบนนั้นชื่อว่า อุปปัติเทพยดา..."* [88]

สำหรับเทวดาในระดับล่าง เช่น คนธรรพ์ นักสิทธิ์ วิทยาธร ซึ่งเป็นบริวารของเทวดาชั้นสูงขึ้นไปมักปรากฏในจิตรกรรมฝาผนังด้วยรูปกาย และอากัปกิริยาที่สง่างามน้อยกว่าเทวดาระดับสูง รวมทั้งมีการประทับในลำดับท้ายหรืออยู่หลังเทวดาชั้นสูงกว่าเสมอ เช่น ภาพของเหล่าวิทยาธรที่เหาะมาเฝ้ายินดีกับพระพุทธเจ้าภายหลังการตรัสรู้ ในจิตรกรรมฝาผนังพุทธประวัติภายในพระอุโบสถวัดราชสิทธาราม หรือเหล่าวิทยาธรที่เหาะมาในงานถวายพระเพลิงพระศพของพระนางยโสธรา ในจิตรกรรมฝาผนังภายในพระที่นั่งพุทไธสวรรค์ ซึ่งเหล่าวิทยธรล้วนสถิตอยู่ในแถวท้าย ๆ ของเหล่าเทวดา โดยมีรูปกายและอากัปกิริยาที่ไม่งดงามเท่าเทวดาชั้นสูงกว่า

---

[84] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า 24, 298.

[85] **เรื่องเดียวกัน,** หน้า 298-300.

[86] ขุ.ชา. 3/6/44.

[87] พญาลิไท, **ไตรภูมิกถา**, หน้า 294., อภิ.วิ. 35/1104/622.

[88] พญาลิไท , **ไตรภูมิกถา**,หน้า 294., สอดคล้องกับความใน**พระอภิธรรมปิฎก วิภังคปกรณ์** ที่กล่าวว่า *"...เหล่าเทวดาชั้นบนนับแต่เหล่าเทวดาชั้นจาตุมหาราชขึ้นไป เรียกว่า อุปปัติเทวดา..."* (อภิ.วิ. 35/1104/622).

อย่างไรก็ตามในพุทธปรัชญา ยังมีเทวดาอีก 2 จำพวก นอกเหนือจากนั้นด้วย คือ **สมมุติเทวดา** อันหมายถึงกษัตริย์ พระราชินี ธิดา และโอรส และ**วิสุทธิเทวดา** อันได้แก่ พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระอรหันต์ ซึ่งคือ วิสุทธิเทพยดา[89]

เมื่อพิจารณาตัวภาพในจิตรกรรมฝาผนัง พบว่าตัวภาพของกษัตริย์ มเหสี ราชโอรส ธิดา จะมีรูปกายที่มีลักษณะของตัวภาพและการแต่งกายที่ไม่แตกต่างจากตัวภาพของเทวดา และนางฟ้าที่ปรากฏด้วยกันในจิตรกรรมฝาผนังเลยแม้แต่น้อย ตัวภาพกษัตริย์เหล่านั้นไม่ว่าจะปรากฏในชาดก พุทธประวัติหรือจิตรกรรมเรื่องอื่น ๆ เราก็ไม่เห็นลักษณะความแตกต่างเชิงปัจเจกภาพของกษัตริย์แต่ละพระองค์เลย แต่จะทราบได้ว่าตัวภาพกษัตริย์ที่ปรากฏในจิตรกรรมนั้นเป็นกษัตริย์พระองค์ใด ก็ด้วยการใช้หลักเกณฑ์เดียวกับการตรวจสอบตัวภาพเทวดา เช่น ตัวภาพของพระเจ้าสุทโธทนะ และพระนางสิริมหามายาในภาพพระราชพิธีอภิเษกสมรส ในจิตรกรรมฝาผนังเรื่องพุทธประวัติภายในพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ พระอุโบสถวัดดุสิดาราม วัดทองธรรมชาติ เป็นต้น หรือภาพพระเจ้ากาสิราชและพระเตมีย์กุมารในภาพจิตรกรรมเรื่องเตมีย์ชาดกภาย ในพระอุโบสถวัดสุวรรณาราม หรือภาพของพระพุทธเจ้าเมื่อครั้งเป็นเจ้าชายสิทธัตถะอยู่ในวรรณะกษัตริย์ อันเป็นตัวภาพที่แสดงด้วยรูปกายที่ไม่แตกต่างจากรูปกายเทวดาเลยแม้แต่น้อย (และหากเป็นพระมเหสีก็แสดงด้วยภาพที่ไม่แตกต่างจากภาพของนางฟ้าบนสวรรค์เลย) ไม่เฉพาะความเหมือนกันในด้านรูปกายเท่านั้น แต่อากัปกริยาของตัวภาพเหล่านั้นก็แสดงอาการเคลื่อนไหวต่าง ๆ อย่างอ่อนช้อย และมีแบบแผนเช่นเดียวกับภาพเทวดาด้วย โดยความเหมือนหรือคล้ายคลึงกันของวรรณะกษัตริย์กับเทวดา ยังมีกล่าวไว้ในคัมภีร์ด้วยคือ "... *ดูกรภิกษุทั้งหลาย พวกภิกษุที่ยังไม่เคยเห็นพวกเทวดาชั้นดาวดึงส์ จงดูพวกเจ้าลิจฉวี จงนำเข้าไปเปรียบหมู่เจ้าลิจฉวี ให้เหมือนกับเทวดาชั้นดาวดึงส์...*"[90] และน่าสังเกตด้วยว่า ภาพของเหล่ากษัตริย์ลิจฉวีที่ปรากฏในจิตรกรรมฝาผนังภายในพระที่นั่งพุทไธสวรรย์นั้นก็มีรูปกายและรูปแบบการแต่งกายเช่นเดียวกับตัวภาพเทวดาทุกประการ รวมทั้งยังปรากฏกล่าวพระนามกษัตริย์ในชาดกเรื่องที่นำมาเขียนเป็นภาพจิตรกรรมว่าเป็นองค์ผู้เป็นสมมุติเทพปรากฏอยู่ทั่วไป ตัวอย่างเช่น ในมโหสถชาดก พระมโหสถ ทูลพระเจ้าวิเทหราชว่า "...*ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ ขอพระองค์ทรงเหยียดพระยุคลบาทให้ผาสุก...*"[91] หรือพระชาลีกุมารกราบทูลพระเจ้าสัญชัยเกี่ยวกับเรื่องทูลเชิญพระเวสสันดร กลับมาครองราช ณ กรุงสีพีในเวสสันดรชาดกว่า "...*ข้าแต่*

---

[89] พญาลิไท, **ไตรภูมิกถา**, หน้า 294.

[90] ที.ม. 10/92/100.

[91] ชา.อ. 4/2/441.

สมมติเทพ พระชนกของหม่อมฉัน ขอพระองค์เสด็จไปอภิเษกพระราชโอรสด้วยราชสมบัติด้วยพระองค์เองเถิด..."[92]

แนวคิดนี้ที่ปรากฏในจิตรกรรม สอดคล้องกับแนวคิดพื้นฐานในคัมภีร์ทางพุทธศาสนาที่ยอมรับว่า *"พระราชา พระเทวี พระราชกุมาร เรียกว่า สมมติเทวดา"* [93] และมีตัวอย่างที่กล่าวเน้นย้ำในชาดกด้วย เช่น ตอนที่พระเจ้าสัญชัย พระนางผุสดี พระเวสสันดร พระนางมัทรี กัณหา ชาลี มาพบกัน ในกัณฑ์ฉขัตติยบรรพ ของเวสสันดรชาดกว่า *"เหล่าอำมาตย์หกหมื่นผู้สหชาติของพระมหาสัตว์เห็นกิริยาของ ๖ กษัตริย์ ดังนั้นก็ถึงวิสัญญีภาพล้มลง ณ ที่นั้นเหมือนกัน"*[94] และภาพเหตุการณ์ดังกล่าวในจิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถวัดราชสิทธาราม และวัดสุวรรณารามก็แสดงภาพพระเวสสันดร พระนางมัทรี กัญหา ชาลี พระเจ้าสัญชัยและพระนางผุสดีในลักษณะรูปกายและการแต่งกายในรูปแบบเดียวกับตัวภาพเทวดาทุกประการ หรือในพุทธประวัติตอนที่พระพุทธเจ้าทรงทรมานพระยามหาชมพูบดี พระพุทธองค์ก็ได้ทรงเนรมิตกายเป็นกษัตริย์ประทับภายในปราสาท โดยจิตรกรรมฝาผนังที่แสดงเหตุการณ์พุทธประวัติในตอนนี้ภายในพระที่นั่งพุทไธสวรรค์ ได้แสดงภาพพระพุทธเจ้ามีรูปกาย และการแต่งกายแบบตัวภาพกษัตริย์หรือเทวดาโดยปรากฏภาพดอกบัวรองรับบริเวณที่ประทับนั่งด้วย

สำหรับในจิตรกรรมฝาผนังเราพบหลักฐานชัดเจนอยู่ทั่วไปว่า รูปลักษณะตัวภาพกษัตริย์และเทวดามีการปรากฏการใช้ที่ครอบคลุมมาถึงตัวภาพของพระโพธิสัตว์ทุกพระองค์ด้วย เช่น มโหสถ ผู้เป็นบัณฑิตของพระเจ้าวิเทหราช ในมโหสถชาดก วิฑูรบัณฑิตในวิฑูรชาดก และสุวรรณสาม ในสุวรรณสามชาดก ที่ปรากฏในจิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถวัดสุวรรณาราม เป็นต้น (โดยในกรณีของสุวรรณสามนั้นแสดงภาพด้วยรูปกายแบบเทวดาแต่นุ่งห่มหนังเสือแบบฤาษี)

ตัวภาพกษัตริย์ที่ปรากฏในจิตรกรรมฝาผนังในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นดังกล่าวทุกแห่งมีใบหน้า รูปกายที่ไม่แตกต่างกันเลย คือ มีรูปกายเรียวสมส่วน ใบหน้ามีลักษณะวงรี ปากเรียว มีเรียวยาว ใบหูยาว สวมมงกุฎ และเครื่องทรงประกอบด้วยกรองศอ สังวาลย์ ทับทรวง ทองกร เป็นต้น และการปรากฏหรือการวางตำแหน่งตัวภาพในจิตรกรรมทุกแห่งนั้นก็มีลักษณะที่คล้ายคลึงกันคือ ตัวภาพกษัตริย์มักเป็นตัวละครที่มีความสำคัญในจิตรกรรมแทบทั้งสิ้น โดยจะปรากฏอย่างโดดเด่นในภาพเสมอ เช่น ตัวภาพของพระเจ้าสุทโธทนะ และพระนางสิริมหา

---

[92] ชา.อ. 4/3/785.

[93] อภิ.วิ.35/1104/622.

[94] ชา.อ. 4/3/799.

มายา ในพิธีอภิเษกสมรสในจิตรกรรมฝาผนังภายในพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ และทศชาติชาดกทุกเรื่องตัวภาพกษัตริย์ก็ล้วนเป็นตัวภาพหลักที่โดเด่นที่สุดในทศชาติชาดกทุกเรื่องอย่างชัดเจนทั้งสิบชาติ

4.3.1.2 พระพุทธเจ้าและอดีตพระพุทธเจ้า : รูปแบบหรือรูปกายของตัวภาพพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในจิตรกรรมฝาผนังสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นทุกแห่ง ล้วนมีรูปกายหลักที่ไม่มีความแตกต่างกันคือ พระวรกายมีสีทอง พระเศียรมีอุษณีษะ พระศอกลม นิ้วพระหัตถ์เรียวยาว พระกรรณเรียวยาว อันเป็นลักษณะรูปกายของพระพุทธเจ้าที่มีรูปแบบสัมพันธ์กับมหาปุริสลักษณะ 32 และอนุพัญชนะ 80 ประการ[95] โดยมหาปุริสลักษณะดังกล่าวจะปรากฏอย่างชัดเจนมากกว่าในงานปฏิมากรรมพระพุทธรูป เพราะเป็นรูปพระพุทธเจ้าที่มีขนาดใหญ่กว่าตัวภาพพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในงานจิตรกรรมฝาผนัง ซึ่งมีขนาดเล็กกว่าพระพุทธรูปมาก และโดยที่จิตรกรรมฝาผนังทุกแห่งในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นที่นำมาศึกษานี้ ล้วนแต่เป็นจิตรกรรมที่เขียนอยู่ภายในพระอุโบสถ หรือวิหารอันมีพระพุทธรูปประดิษฐานเป็นประธานภายในอาคาร ได้ถูกออกแบบให้มีความหมายร่วมกับตัวผลงานจิตรกรรมฝาผนัง จึงย่อมมีพื้นฐานความคิดที่ร่วมกัน ฉะนั้น เพื่อเป็นการเข้าใจที่มาและความหมายของตัวภาพพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในจิตรกรรมฝาผนัง เราจะอธิบายรูปของพระพุทธเจ้าในจิตรกรรมไปพร้อม ๆ กับรูปพระปฏิมาอันเป็นพระพุทธรูปประธานในกรณีที่เกี่ยวข้องกัน เพราะเป็นรูปของพระพุทธเจ้าที่มีแนวคิดหลักยืนอยู่บนรากฐานที่ร่วมกัน

แนวคิดเรื่องมหาปุริสลักษณะและอนุพัญชนะที่ปรากฏในศิลปกรรมต่างๆ โดยเฉพาะพระพุทธรูปนั้น มีรากฐานมายาวนานก่อนหน้าสมัยรัตนโกสินทร์แล้ว ดังปรากฏความในจารึกเจ้าธรรมรังสี เมื่อ พ.ศ. 2057 พบ ณ วัดพระเชตุพน อ.เมือง จ.สุโขทัย ความว่า *"...ท่านมีใจศรัทธาทำรูปพระศาสดาบพิตร พระวิวิธนานา ด้วยอสีตานะพัญชนะ ทั้ง 32 ประดุจดัง พระพุทธปฏิมาทองทั้งแท่ง..."*[96] โดยแนวคิดดังกล่าวยังได้สืบทอดมาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นโดยเฉพาะในกลุ่มชนชั้นปกครอง ซึ่งให้ความอุปถัมภ์งานจิตรกรรมที่เราศึกษานี้ด้วย ดังการปฏิสังขรณ์พระศรีศากยมุนี พระประธานภายในวิหารหลวงวัดสุทัศน์ โดยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ 1 ความว่า *"...พระลักษณะอันใดมิได้ต้องด้วยพระพุทธลักษณะผิดจากพระบาลี*

---

[95] สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, **ปฐมสมโพธิกถา**, (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2539),หน้า 33 - 43.

[96] ศิลาจารึกเจ้าธรรมรังสี, **จารึกสมัยสุโขทัย**, (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2526), หน้า 366.

และพระอรรถกถานั้น ทรงพระกรุณาให้ปฏิสังขรณ์ขึ้นให้ต้องด้วยพระอรรถกถาพระบาลี..."[97] นอกจากนั้นพระพุทธรูปที่หล่อขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นโดยทั่วไป แม้ว่าจะมีรูปแบบศิลปกรรมต่างไปจากศิลปะอยุธยาตอนปลายและศิลปะสกุลช่างอื่น แต่ว่าลักษณะอันเกี่ยวข้องกับมหาปุริสลักษณะก็ยังคงดำรงอยู่อย่างสืบเนื่อง เช่น พระพุทธตรีโลกเชฏฐ์ พระประธานในพระอุโบสถวัดสุทัศน์เทพวรารามที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 ทรงโปรดให้กรมหมื่นฉรงค์หริรักษ์หล่อขึ้นใหม่เมื่อทรงสถาปนาพระอาราม[98] ยังคงแสดงรูปพระพุทธเจ้าด้วยฝ่าพระบาทราบเสมอกัน นิ้วพระหัตถ์เรียวยาว ผิวกายมีสีทอง ก็สัมพันธ์กับมหาปุริสลักษณะข้อที่ 1, 4, 11,[99] และนิ้วพระหัตถ์มีลักษณะกลม พระกรรณเรียวยาว เส้นพระเกศามีสัณฐานเป็นเส้นกลมขมวดเวียนทักษิณาวรรต ก็สัมพันธ์กับอนุพัญชนะ 80 ประการ ข้อที่ 3, 49, 79[100] สำหรับในงานจิตรกรรมฝาผนังแม้ว่าตัวภาพพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในจิตรกรรม จะปรากฏลักษณะดังกล่าวน้อยกว่าในปฏิมากรรม แต่จากรูปลักษณ์ที่ปรากฏของตัวภาพพระพุทธเจ้าผ่านรูปแบบศิลปะในงานจิตรกรรมฝาผนัง ก็ยังสะท้อนถึงแนวคิดพื้นฐานของการยอมรับแนวคิดเรื่องมหาปุริสลักษณะ และรวมถึงการยอมรับแนวคิดอื่นที่เกี่ยวเนื่องกันโดยตรง (ดังจะอธิบายตามลำดับต่อไป)

แนวคิดเช่นนี้ที่ปรากฏในรูปกายของพระพุทธเจ้าถูกเน้นความสำคัญอย่างสูงมาก เพราะแม้แต่การเขียนภาพพระพุทธเจ้าในตอนบำเพ็ญทุกรกิริยาซึ่งรูปกายของพระองค์ได้ "*...อันว่าทวัตติงสมหาบุริสลักษณะ และพระอสีตยานุพัญชนะทั้งปวงก็อัตรธานเสื่อมสูญสิ้น พระมังสะและพระโลหิตก็เหือดแห้งทั่วทั้งสกลกาย พระสกลกายก็ซูบผอมยิ่งนัก ครุวนาดุจดอกไม้อันหล่นลงจากขั้วแล้วเหี่ยวแห้ง ยังแต่หนังหุ้มพระอัฐิ และพระอัฐิปฤษฎางค์แลสีข้างก็เห็นคด*

---

[97] วรรณิภา ณ สงขลา, **การอนุรักษ์จิตรกรรมฝาผนังพระวิหารหลวงวัดสุทัศน์เทพวราราม**, (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2531),หน้า 12.

[98] น ณ.ปากน้ำ และ ศิรประภา ดารามาตร์, **วัดสุทัศน์เทพวราราม**, หน้า 168.

[99] ที.ปา. 11/130/132-134., สมเด็จกรมพระปรมานุชิตชิโนรส ฉบับตรวจชำระโดย พระมหาสุรพล สิงครัตน์, **ปฐมสมโพธิปริเฉทที่ 1-7 การตรวจชำระเชิงวิเคราะห์**, (กรุงเทพฯ : อมรินทร์, 2542), หน้า 267, 269, 271.

[100] สมเด็จกรมพระปรมานุชิตชิโนรสฉบับตรวจชำระโดยพระมหาสุรพล สิงครัตน์, **ปฐมสมโพธิปริเฉทที่ 1-7 การตรวจชำระเชิงวิเคราะห์**, หน้า 277, 278., และได้ปรากฏกล่าวนามของพระพุทธองค์ว่า "*พระมหาบรุษ*" อยู่ในคัมภีร์**ปฐมสมโพธิกถา** เป็นจำนวนมาก (ดู สมเด็พระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, **ปฐมสมโพธิกถา**, หน้า 29, 50, 52 และ109 เป็นต้น).

ค้อมวการปรากฏดุจระเบียบแห่งกลอนเรือนอันเรียบเรียงไว้..."[101] แต่ภาพของพระพุทธองค์ในตอนบำเพ็ญทุกรกิริยาทุกแห่งที่ปรากฏในจิตรกรรมฝาผนัง ก็ยังคงแสดงภาพพระพุทธองค์ด้วยรูปกายที่บริบูรณ์ ไม่ต่างจากที่ปรากฏในตอนอื่นที่มีพระกายปกติเลย เช่น จิตรกรรมฝาผนังตอนบำเพ็ญทุกรกิริยา หรือพระอินทร์ทรงพิณสามสายถวายแก่พระพุทธเจ้า ภายในอุโบสถวัดทองธรรมชาติ และวัดราชสิทธาราม เป็นต้น

นอกจากนั้นยังมีข้อสังเกตด้วยว่าภาพของพระพุทธเจ้าที่พบในจิตรกรรมฝาผนังมักปรากฏภาพของดอกบัวรองรับบริเวณที่ประทับนั่งหรือดอกบัวรองรับพระบาทเวลาเสด็จดำเนินไปเสมอ[102]

สำหรับรูปภาพอดีตพระพุทธเจ้า อันเป็นเรื่องราวของพระพุทธเจ้าในอดีตที่ล่วงเลยมาก่อนพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบันปรากฏในจิตรกรรมฝาผนังสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นเพียงแห่งเดียว คือภายในพระวิหารหลวง วัดสุทัศน์เทพวราราม แต่ก็มีความสำคัญยิ่งเพราะเป็นพระอารามหลักสำคัญและใหญ่ที่สุดแห่งหนึ่งในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น โดยอยู่ในพระราชอุปถัมภ์ของพระมหากษัตริย์มาโดยตลอด

อดีตพระพุทธเจ้าตามที่ปรากฏในจิตรกรรมฝาผนังนั้นมีอยู่ด้วยกัน 27 พระองค์[103] ความตามคัมภีร์แม้จะกล่าวว่าอดีตพระพุทธเจ้าแต่ละพระองค์จะมีพระวรกายไม่เท่ากัน อายุต่างกัน เกิดในช่วงเวลาที่ต่างกัน แต่ล้วนบรรยายรูปกายที่มีลักษณะพื้นฐานร่วมเหมือนกันคือการปรากฏมหาปุริสลักษณะ เช่น อดีตพระพุทธเจ้านามว่าสุเมธะ อันเป็นอดีตพระพุทธเจ้าลำดับที่ 14 ว่า "... *พระสัมมาพุทธเจ้านามว่าสุเมธะ มีพระมหาปุริสลักษณะอันประเสริฐ 32*

---

[101]สมเด็พระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, **ปฐมสมโพธิกถา**, (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร,2539),หน้าที่ 70.,และแม้ว่าจะมีรูปกายที่ซูบผอม ไม่งามเช่นนั้นแต่ก็พบว่าความในคัมภีร์ยังกล่าวนามของพระองค์ว่า"*พระมหาบุรุษ*"อยู่เช่นเดิม (หน้า 70, 71, 72).

[102]การปรากฏดอกบัวควบคู่กับพระพุทธเจ้าเช่นนั้นตั้งข้อสังเกตในเบื้องต้นได้ว่าควรจะมีแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับคัมภีร์อยู่ไม่น้อย โดยความที่ **"ใกล้เคียง"** กับหลักฐานทางศิลปกรรมดังกล่าวเท่าที่ตรวจสอบได้ในขณะนี้คือการกล่าวถึงจริยวัตรของพระศรีอริยเมตไตรยในฐานะของ**พระพุทธเจ้า**ในอนาคตว่า "...*สมเด็จพระศรีอริยเมตไตรยพระพุทธองค์เจ้านั้น ถ้าจะเสด็จพระพุทธดำเนินไปในสถานที่ใด ดอกปทุมชาติขาวอันใหญ่ก็ผุดขึ้นรับรองพระบาทอย่างนั้น...*" [ดูใน พระยาธรรมปรีชา(แก้ว),**ไตรภูมิโลกวินิจฉยกถา ฉบับที่ 2**, (กรุงเทพ ฯ : กรมศิลปากร,2520),หน้า 61].

[103]วรรณิภา ณ สงขลา, **การอนุรักษ์จิตรกรรมฝาผนังพระวิหารหลวงวัดสุทัศน์เทพวราราม**,หน้า 37.

ประการ..."[104] หรือพระพุทธเจ้ากัสสปความว่า "*...ในภัทรกัปนี้พระพุทธเจ้ามีพระนามว่ากัสสปผู้เป็นพงศ์พันธ์พรหม ทรงพระยศใหญ่ ประเสริฐกว่านักปราชญ์ทั้งหลายได้เสด็จอุบัติขึ้นแล้ว พระองค์สมบูรณ์ด้วยอนุพัญชนะ มีพระลักษณะอันประเสริฐ 32 ประการ...*"[105] เป็นต้น

ความตามคัมภีร์ดังกล่าวสอดคล้องกับหลักฐานตัวภาพของอดีตพระพุทธเจ้าทั้ง 27 พระองค์ ในจิตรกรรมฝาผนัง โดยรูปกายของอดีตพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ไม่มีความแตกต่างกันเลยแม้แต่น้อย โดยรูปกายมีพระฉวีสีทอง พระศอกลม นิ้วพระหัตถ์กลม เรียวยาว พระเศียรมีอุษณีษะ ซึ่งเป็นลักษณะเดียวกับที่ปรากฏในตัวภาพพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน ซึ่งพบในจิตรกรรมฝาผนังเรื่องพุทธประวัติทุกแห่ง อันเป็นลักษณะพื้นฐานสัมพันธ์กับมหาปุริสลักษณะที่พบในปฏิมากรรมพระพุทธรูปด้วยเช่นกัน โดยล้วนตั้งอยู่บนรากฐานแนวคิดของมหาปุริสลักษณะดังกล่าวไปแล้ว อันเป็นรูปแบบที่ถูกเน้นย้ำในตัวภาพของพระพุทธเจ้าเสมอ (สำหรับความหมายที่ต้องการเน้นย้ำนี้เราจะกล่าวในหัวข้อ 4.3.2)

4.3.1.3 พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระสาวก : ตามรูปแบบตัวภาพที่ปรากฏในงานจิตรกรรม ฝาผนังทั้งพระสารีบุตร พระโมคคัลลานะ พระอานนท์และพระสาวกทุกองค์ที่ปรากฏในภาพจิตรกรรมเรื่องพุทธประวัติ แม้ว่ารูปกายที่ปรากฏโดยทั่วไปจะคล้ายคลึงกับรูปภาพพระพุทธเจ้ามาก ทั้งขนาดของรูปร่าง หน้าตา การครองจีวร แต่ก็ปราศจากลักษณะสำคัญที่รูปตัวภาพของพระพุทธเจ้ามีคือ ขาดอุษณีษะบนพระเศียร สีผิวกายเป็นสีเนื้อค่อนข้างสว่างมิใช่สีทอง และไม่มีฉัพรรณรังสี เป็นต้น

ลักษณะดังกล่าวของพระสาวกปรากฏอยู่ทั่วไป เช่น ในพุทธประวัติของจิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถวัดราชสิทธาราม วัดดุสิดาราม วัดทองธรรมชาติ และภาพพระสาวกเอตทัคคะในอุโบสถวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

สำหรับตัวภาพพระปัจเจกพุทธเจ้านั้น ในจิตรกรรมฝาผนังสมัยรัตนโกสินทร์ปรากฏเพียงแห่งเดียวคือ ภายในอุโบสถวัดสุทัศน์เทพวราราม โดยรูปกายของตัวภาพพระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้น ในจิตรกรรมเขียนแสดงด้วยรูปกายเช่นเดียวกับภาพพระสาวกที่เรากล่าวไปแล้ว

ลักษณะสำคัญที่ไม่ปรากฏในรูปกายของพระสาวก และพระปัจเจกพระพุทธเจ้าดังกล่าว สอดคล้องกับแนวคิดพื้นฐานของพุทธปรัชญาว่า พระสาวก และพระปัจเจกพระพุทธเจ้าบำเพ็ญเพียรบารมีน้อยกว่าพระพุทธเจ้าว่า "*...ความปรารถนาของพระปัจเจกสัมมาสัมพุทธเจ้า*

---

[104] ขุ.อป. 33/91/101.

[105] ขุ.อป. 33/140/187-188.

ทั้งหลายย่อมเป็นไป ๒ อสงไขยแสนกัป ไม่อาจต่ำกว่านั้น..."[106] แต่ *"...ความปรารถนาของพระอัครสาวกเป็นไป ๑ อสงไขยแสนกัป ของพระอสีติมหาสาวกเป็นไปแสนกัปเท่านั้น...*"[107]

ความดังกล่าวมีความสำคัญอย่างมากต่อรูปกายที่ปรากฏในจิตรกรรมฝาผนัง เพราะการที่พระสาวก พระปัจเจกพระพุทธเจ้าไม่ปรากฏลักษณะอันครบถ้วนตามมหาปุริสลักษณะ ก็เพราะบำเพ็ญบารมีไม่มากเท่าพระพุทธเจ้า แม้จะจัดว่าบรรลุอรหันต์มรรคผลด้วยกันทุกองค์ก็ตาม เพราะการปรากฏรูปกายดังกล่าวของพระพุทธเจ้าที่ครบถ้วนเช่นนั้น เป็นหลักฐานที่ยืนยันถึงการบำเพ็ญบารมีอันเต็มเปี่ยมของพระพุทธเจ้า[108] ซึ่งผู้ที่บำเพ็ญบารมีมาน้อยกว่าในอดีตชาติ ย่อมปรากฏลักษณะดังกล่าวในรูปกายไม่ครบถ้วน

4.3.1.4 มนุษย์ : ในหัวข้อนี้หมายถึงตัวภาพของมนุษย์สามัญ เมื่อเปรียบเทียบกับตัวภาพทุกประเภทที่เรากล่าวถึงในงานจิตรกรรมแล้ว มีลักษณะพิเศษประการหนึ่งที่ต่างจากตัวภาพประเภทอื่นอย่างสำคัญคือ ในขณะที่ตัวภาพประเภทอื่นที่อยู่ในประเภทหรือระดับสถานภาพเดียวกัน จะไม่ปรากฏความหลากหลายในตัวเอง เช่น หากเป็น เทวดา มาร พรหม หน้าภาพ รูปกายจะเหมือนกันหมด ส่วนรูปอดีตพระพุทธเจ้า พระสาวก และพระปัจเจกพุทธเจ้าก็มีรูปแบบการแสดงออกในแบบเดียวกันทั้งสิ้น

ตัวภาพของชีวิตระดับมนุษย์ที่ปรากฏในจิตรกรรมฝาผนัง มีความหลากหลายทางรูปแบบมากที่สุด กล่าวอย่างกว้างคือ มีทั้งที่แสดงภาพตามวัยคือ เด็กทารก เด็กโต วัยหนุ่มสาว ผู้ใหญ่ คนชรา และคนตาย รูปกายก็มีทั้งสูงเพรียวและอ้วนเตี้ย สีผิวกายมีตั้งแต่สีเนื้ออ่อนจนกระทั่งผิวคล้ำเข้ม อากัปกิริยาของตัวภาพเหล่านั้น ก็มีทั้งแบบสง่างาม (คล้ายเทวดาและกษัตริย์) ไปจนกระทั่งท่าทางไม่สำรวมดังจะกล่าวตามลำดับต่อไป

หากเป็นตัวละครมนุษย์ประเภทที่มีสถานภาพเป็นชนชั้นสูง ทั้งชายและหญิงจะถูกเขียนด้วยรูปกายที่แสดงทรวดทรงและกิริยาท่าทางใกล้เคียงกับภาพเทวดาหรือนางฟ้า ตัวอย่างเช่น ภาพเหล่าทหารเอกของพระมโหสถและผู้ที่ถือฉัตรให้แก่พระมโหสถที่ปรากฏในจิตรกรรมเรื่องมโหสถชาดก ในจิตรกรรมฝาผนังภายในอุโบสถวัดสุวรรณาราม หรือเหล่าข้าราชบริพารผู้ติดตามพระเจ้าสัญชัยเพื่อไปรับพระเวสสันดร ณ เขาวงกตในจิตรกรรมฝาผนังเรื่องเวสสันดรชาดก ข้าราชบริพารของพระมหาชนก ในผนังเรื่องมหาชนกชาดก ข้าราชบริพารชายหญิงใน

---

[106] อป.อ. 8/1/ 271.

[107] เรื่องเดียวกัน, หน้าที่ 7.

[108] สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, **ปฐมสมโพธิกถา**,(กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2539), หน้า 33-43.

เวสสันดรชาดก ในผนังตอนกัณฑ์มหาราช และกัณฑ์ทศพร ในจิตรกรรมฝาผนังภายในอุโบสถวัดสุวรรณาราม และสาวชาววังที่เข้าร่วมพิธีอภิเษกสมรสของพระเจ้าสุทโธทนะ และพระนางสิริมหามายาในจิตรกรรมฝาผนังภายในพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ เป็นต้น ซึ่งรูปกายของตัวภาพทั้งหมดดังกล่าวทั้งชาย หญิง ล้วนมีทรวดทรง หน้าตา ผิวกาย กิริยาท่าทางที่ใกล้เคียงกับภาพเทวดามากจะแตกต่างก็เพียงลักษณะปลีกย่อยบางประการ เช่น มีใบหูสั้นกว่าตัวภาพ เทวดาเทพธิดาและมีสีของผิวกายที่เข้มกว่าเทวดา เป็นต้น โดยตัวภาพเหล่านี้ก็จะแต่งกายตามสถานภาพของตน เช่น นางกำนัลจะห่มสไบเฉียง เป็นต้น โดยที่หน้าของแต่ละคนไม่มีการบ่งชี้ลักษณะปัจเจกบุคคล ทุกคนล้วนหน้าตาเหมือนกันหมด[109]

ในขณะที่มนุษย์ในสถานภาพชนชั้นที่ต่ำลงมาระดับชาวบ้านสามัญที่เรียกว่า**ภาพกาก** (ดูความหมาย **ภาพกาก** ในหัวข้อ 2.1 ของบทที่ 2) นั้น มีอากัปกิริยาที่แสดงอาการอันใกล้เคียงกับข้อเท็จจริงที่ปรากฏในตัวมนุษย์ชัดเจนกว่าตัวละครอื่นทุกประเภท คือ ตัวภาพจะแสดงวัย มีการแสดงอารมณ์ทางสีหน้า เช่น ยิ้ม หัวเราะ ร้องไห้ มีทั้งคนตัวอ้วน ตัวผอม เด็กและผู้ใหญ่ ดังปรากฏในฉากชีวิตชาวบ้านทั่วไปในจิตรกรรมฝาผนัง เช่น ฉากชีวิตชาวบ้าน ทหารระดับไพร่พลชั้นล่างๆ และคนเมาเหล้า ในเวสสันดรชาดก กัณฑ์ชูชก ในจิตรกรรมฝาผนังภายในอุโบสถวัดราชสิทธาราม และวัดสุวรรณาราม เป็นต้น และแม้ว่าในจิตรกรรมฝาผนังบางแห่งจะได้เขียนใบหน้าของตัวภาพเหล่านั้นให้มีเค้าโครงคล้ายคลึงกับหน้าภาพของภาพเทวดา และนางฟ้าอยู่บ้าง แต่เมื่อพิจารณาองค์ประกอบอื่น เช่น อากัปกิริยา การแต่งกายและตำแหน่งที่ปรากฏของตัวภาพก็พบว่าแต่งกายแบบชาวบ้านสามัญ กิริยาอาการท่าทางไม่เรียบร้อยหรืองดงามเท่าตัวภาพเทวดา จึงจัดอยู่ในประเภทตัว**ภาพกาก**เช่นเดียวกัน เช่น ภาพชาวบ้านที่มาชมมหรสพในภาพพิธีถวายพระเพลิงพระพุทธสรีระในจิตรกรรมที่วัดทองธรรมชาติ เป็นต้น โดยมีข้อสังเกตด้วยว่าสีผิวกายของตัวภาพมนุษย์ยังมีความหลากหลายมาก มีทั้งสีเนื้ออ่อน สีน้ำตาล สีน้ำตาลเข้ม แต่ถ้าเป็นมนุษย์ที่มีสถานภาพสูงจะมีสีผิวอ่อนทั้งสิ้นและตัวภาพมนุษย์ในระดับสามัญหรือที่เรียกว่า **ภาพกาก** นี้เอง คือตัวภาพของมนุษย์ที่มีรูปกายอันแสดงถึงมนุษย์ที่อยู่ในสถานภาพที่ต่ำที่สุดในบรรดามนุษย์ทั้งหมดที่ปรากฏในจิตรกรรมฝาผนัง

---

[109] ในจิตรกรรมฝาผนังหลายแห่งอาจไม่มีการแบ่งแสดงสถานภาพระดับของมนุษย์ละเอียดมากเท่านี้ แต่อาจจะแสดงภาพเหล่าข้าราชบริพารที่ใกล้ชิดกษัตริย์เหล่านั้นด้วย ตัวภาพบุคคลที่เป็นไปในลักษณะที่ไม่สง่างามเท่า(คือมีท่วงทีคล้ายตัวละครในระดับของภาพกากไปเลย) เช่น ภาพข้าราชบริพารของเหล่ากษัตริย์ในพิธีแบ่งพระธาตุภายหลังพิธีถวายพระเพลิงพระพุทธสรีระของพระพุทธเจ้าที่จิตรกรรมฝาผนังภายในอุโบสถวัดทองธรรมชาติ แต่ก็ได้แสดงให้เห็นว่ายังอยู่ในกรอบแนวคิดว่าบุคคลที่มีสถานภาพต่ำกว่าจะมีรูปร่างไม่งามเท่าสถานภาพสูงกว่า.

ดังนั้นตัวภาพของมนุษย์ที่ปรากฏในจิตรกรรมฝาผนัง จึงมีรูปแบบที่มีความหลากหลายมาก และได้ถ่ายทอดข้อเท็จจริงที่มีอยู่ของมนุษย์ เช่น อากัปกิริยา ได้ใกล้เคียงกับข้อเท็จจริงของมนุษย์หลายประการ แต่ก็ยังเป็นการถ่ายทอดข้อเท็จจริงเชิงปรากฏการณ์ในรูปแบบที่ไม่เหมือนจริง (แบบตรงกับข้อเท็จจริงตามแบบศิลปะตะวันตก เช่น การมีแสงเงา)

อย่างไรก็ตาม ความหลากหลายของรูปแบบตัวภาพมนุษย์เหล่านั้นก็มีแนวคิดในการจัดระเบียบหรือระดับของตัวภาพต่าง ๆ อันกล่าวได้ว่า มีการแบ่งกลุ่มความแตกต่างของตัวภาพโดยใช้ความแตกต่างตามสถานภาพเป็นหลักเกณฑ์สำคัญ คือ มนุษย์ที่มีสถานภาพสูงจะมีรูปกายสง่างาม ส่วนมนุษย์สถานภาพต่ำลงมาจะมีรูปกายสง่างามลดลงมาตามลำดับ รวมทั้งมีการแสดงออกทางอากัปกิริยาสง่างามลดน้อยลงมาด้วย และตัวภาพของมนุษย์เหล่านั้นยังปรากฏอยู่อย่างสัมพันธ์กับพื้นที่ด้วย เช่น ตัวภาพชนชั้นสูงมักจะปรากฏในพื้นที่ปราสาทราชวัง ขณะที่ตัวภาพที่มีสถานภาพต่ำสุด เช่น ชาวบ้านสามัญมักปรากฏในเขตหมู่บ้านหรือป่าเป็นหลัก โดยหากมีการเปลี่ยนถ่ายพื้นที่กัน ก็จะเป็นไปตามที่ปรากฏในเนื้อเรื่องของวรรณกรรมทางพุทธศาสนาที่นำมาเขียนภาพจิตรกรรม และพบว่ารูปกายของตัวภาพเหล่านั้นหากไม่เป็นไปตามที่กล่าวมาก็มีเหตุผลหลักที่เกี่ยวข้องกับเรื่องกรรมทั้งสิ้น[110]

4.3.1.5 สัตว์ : คำว่าสัตว์ในภาษาไทยมาจากภาษาสันสกฤตว่า สตฺตฺว ภาษาบาลีว่า สตฺต ความหมายที่ใช้กันโดยทั่วไปแปลว่า สิ่งมีชีวิต[111] จึงมีความหมายที่กว้างกว่าคำว่า สัตว์ตามความเข้าใจในภาษาไทยปัจจุบัน ส่วนสัตว์เดรัจฉานนั้นก็คือ "...*สัตว์ทั้งหลายฝูงนี้ สิ่งอันบ่มีตีนก็ดี สิ่งอันมี 2 ตีนก็ดี 4 ตีนก็ดี หลายตีนก็ดี เทียรย่อมเดินไปมา แลคว่ำอกลงเบื้องต่ำ แต่ฝูงดั่งนั้นเรียกชื่อว่า ติรัจฉาน...*"[112] โดยสัตว์ทั้งปวงมีกำเนิดแตกต่างกันไป คือ กำเนิดโดยไข่ (อัณฑชโยนิ) จากครรภ์หรือรกห่อหุ้ม (ชลามพุชโยนิ) จากสิ่งปฏิกูลของเน่า(สังเสทชโยนิ) และเกิดขึ้นโดยทันทีทันใด (อุปปาติกโยนิ)[113]

โดยสัตว์เหล่านั้นยังแบ่งออกเป็นสัตว์ชั้นสูง หรือสัตว์ชั้นดี และสัตว์ชั้นต่ำลงมาด้วย เหล่าสัตว์ชั้นดี ได้แก่ ราชสีห์ ช้างแก้ว 10 จำพวก เช่น ฉัททันต์ หัตถีกุล หงส์ ครุฑ นาค

---

[110] ในบางกรณีการปรากฏและจำแนกรูปกายดังกล่าวก็มีการเหลื่อมล้ำกัน โดยเกี่ยวข้องกับหลักกรรมอย่างใกล้ชิด ทำให้บางกรณีแม้มีสถานภาพระดับเดียวกันก็แสดงด้วยรูปกายที่ต่างกันได้ (ดูร่วมกับหัวข้อที่ 4.3.2.1).

[111] ประพจน์ อัศววิรุฬหการ, **"การศึกษาวิเคราะห์เรื่องพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์เถรวาทและคัมภีร์มหายาน"**, วิทยานิพนธ์อักษศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2523, หน้า 59.

[112] พญาลิไท,**ไตรภูมิกถา**, หน้า 76.

[113] **เรื่องเดียวกัน**,หน้า 78.

เป็นต้น[114] ซึ่งล้วนเป็นสัตว์ที่มีฤทธิ์ เช่น เหาะเหินเดินอากาศได้ สัตว์เหล่านั้นมักพบทั่วไปในจิตรกรรมฝาผนัง โดยเฉพาะในผนังที่มีเรื่องอันเกี่ยวข้องโดยตรง เช่น ผนังเรื่องพระปัจเจกพุทธเจ้าในอุโบสถวัดสุทัศน์เทพวราราม จะมีเหล่าช้างฉัททันต์ปรนนิบัติเหล่าพระปัจเจกพุทธเจ้าบริเวณเขาคันธมาทน์ในป่าหิมพานต์ เป็นต้น ซึ่งมีข้อสังเกตด้วยว่าสัตว์ชั้นสูงที่มีฤทธิ์ดังกล่าวที่ปรากฏในจิตรกรรม ล้วนมีรูปกายที่สมส่วน สง่างามกว่าสัตว์ชั้นต่ำพื้นๆ ทั่วไป เช่น นก แมลง และสัตว์เล็ก ๆ ที่พบประกอบฉากธรรมชาติทั่วไปในจิตรกรรมฝาผนัง

4.3.1.6 เปรตและสัตว์นรก : ภาพเปรตและสัตว์นรกที่ปรากฏในจิตรกรรมนั้นมักพบปะปนกัน โดยส่วนใหญ่จะอยู่ในส่วนของภาพนรกภูมิ ตัวภาพเปรตและสัตว์นรกตามที่ปรากฏในจิตรกรรมฝาผนัง มีรูปกายผอม สูง มีเปลวไฟลุกติดกาย เช่น ภาพเปรตในภาพจักรวาลของวัดดุสิดาราม เป็นต้น ซึ่งแสดงภาพเปรตอันมีลักษณะหลายประการสอดคล้องกับความที่ปรากฏในคัมภีร์ เช่น มีร่างผอม สูงชลูด และมีเปลวไฟลุกติดกาย[115]

ความทั้งหมดที่กล่าวไปในหัวข้อ 4.3.1.1 - 4.3.1.6 คือ การวิเคราะห์ที่มาของตัวภาพสรรพชีวิตต่าง ๆ ที่สำคัญอันปรากฏเป็นหลัก หรือพบได้บ่อยในงานจิตรกรรมฝาผนังสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

ผลจากการวิเคราะห์ตัวภาพเหล่านั้น มีประเด็นร่วมกันอันกล่าวได้ว่า รูปแบบตัวภาพของสรรพชีวิตที่ปรากฏในจิตรกรรมฝาผนังมีเกณฑ์ในการแบ่งประเภทหรือความแตกต่างของรูปกายที่ปรากฏล้วนเป็นไปตามสถานภาพ และ ชาติกำเนิดของตนที่สัมพันธ์กับภพภูมิที่ตนจุติ แม้แต่ความแตกต่างกันของตัวภาพมนุษย์ ก็มิใช่ความแตกต่างเชิงปัจเจกบุคคลอันเป็นหน่วยเฉพาะหรือสิ่งเฉพาะ แต่เป็นความแตกต่างตามระดับของสถานภาพ ภพและชาติกำเนิดของตน ซึ่งก็เป็นเกณฑ์พื้นฐานที่มีร่วมกันกับตัวภาพอื่นทุกประเภทที่กล่าวไปแล้ว โดยที่มาของรูปแบบดังกล่าว มีที่มาและรากฐานอยู่บนแนวคิดเรื่องกรรมเป็นสำคัญ

4.3.2 ธรรมชาติของชีวิต : ในหัวข้อนี้เราจะกล่าวถึง การนำรูปแบบตัวภาพที่ได้วิเคราะห์ไปนั้น มาอธิบายว่ามีแนวคิดใดเป็นรากฐานในการใช้เป็นเกณฑ์แบ่งรูปกาย และสถานภาพของชีวิตให้เป็นไปเช่นนั้น และแนวคิดนั้นต้องการสื่อสารความเป็นจริงใดให้มนุษย์ทราบบ้าง

จากทัศนะดังกล่าวที่แสดงผ่านจิตรกรรมฝาผนัง กล่าวได้ว่าทัศนะในเรื่องรูปกายของสรรพชีวิตและมนุษย์ ได้ยอมรับคุณสมบัติทางรูปกายของชีวิตดังกล่าวว่าดำรงอยู่จริงอย่างเป็น

---

[114] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า 78-92

[115] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า 102,108,110.

วัตถุวิสัย (objective) และการดำรงอยู่หรือความมีอยู่จริงอย่างเป็นวัตถุวิสัยเช่นนั้นมีรากฐานหลักอันสัมพันธ์กับแนวคิดเรื่อง**กรรม**ของพุทธปรัชญา ดังนี้

4.3.2.1 กรรม : หลักเกณฑ์พื้นฐานในการกำหนดรูปแบบและแบ่งสถานภาพของรูปกายตัวภาพในจิตรกรรมฝาผนัง : ตัวภาพในงานจิตรกรรมตามที่วิเคราะห์ไป ความแตกต่างของตัวภาพตามสถานภาพเหล่านั้น ซึ่งจะมีรูปกายเป็นไปในลักษณะที่ปราณีต งดงาม หรือน่าเกลียดเพียงใด มีที่มาที่มีรากฐานสัมพันธ์กับแนวคิดเรื่องกรรม และบารมีที่ได้บำเพ็ญมาในอดีตเป็นตัวกำหนดลักษณะรูปกายเช่นนั้นอย่างสำคัญ ตัวอย่างเช่น ตัวภาพเทวดาอันมีรูปกายที่วิจิตรปราณีต มีทิพยสภาวะ และทิพยสมบัติเช่นนั้นได้ก็เพราะได้กระทำกรรมดีและสั่งสมบุญบารมีมากพอจนถึงระดับที่จะได้คุณสมบัติเช่นนั้น เช่น พระอินทร์ต้องบำเพ็ญบุญบารมีดังนี้ *"...ท้าวสักกะจอมเทพ เมื่อยังเป็นมนุษย์อยู่ในกาลก่อน ได้สมาทานวัตรบท ๗ ประการบริบูรณ์ เพราะเป็นผู้สมาทานวัตรบท ๗ ประการ จึงได้ถึงความเป็นท้าวสักกะ วัตรบท ๗ ประการเป็นไฉน คือ เราพึงเลี้ยงมารดาบิดาจนตลอดชีวิต ๑ เราพึงประพฤติอ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ในตระกูลจนตลอดชีวิต ๑ เราพึงพูดจาอ่อนหวานตลอดชีวิต ๑ เราไม่พึงพูดวาจาส่อเสียดตลอดชีวิต ๑ เราพึงมีใจปราศจากความตระหนี่อันเป็นมลทินอยู่ครองเรือน มีการบริจาคอันปล่อยแล้ว มีฝ่ามืออันชุ่มยินดีในการสละ ควรแก่การขอ ยินดีในการแจกจ่ายทานตลอดชีวิต ๑ เราพึงพูดคำสัตย์ตลอดชีวิต ๑ เราไม่พึงโกรธตลอดชีวิต ถ้าแม้ความโกรธพึงเกิดขึ้นแก่เรา เราพึงกำจัดมันเสียโดยพลันทีเดียว ๑ ดูกรภิกษุทั้งหลาย ท้าวสักกะจอมเทพ เมื่อยังเป็นมนุษย์อยู่ในกาลก่อน ได้สมาทานวัตรบท ๗ ประการนี้บริบูรณ์ เพราะเป็นผู้สมาทานวัตรบท ๗ ประการดังนี้ จึงได้ถึงความเป็นท้าวสักกะ"*[116]

เมื่อบำเพ็ญบุญครบถ้วนเช่นนี้ มนุษย์ผู้นั้นจึงไปจุติเป็นพระอินทร์ได้รูปกายสมบัติเช่นนั้นตามบุญกรรมที่ตนทำไว้แต่อดีตชาติ หรือการที่พระเวสสันดรได้ไปอุบัติ ณ สวรรค์ชั้นดุสิต ภายหลังเมื่อพระองค์เสด็จสวรรคตในชาติสุดท้ายก่อนมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าเพราะการบำเพ็ญบารมี[117] หรือแม้แต่สัตว์นรกซึ่งไปจุติ ณ นรกขุมใดพึงมีรูปกายสมบัติเช่นนั้นล้วนเป็นไปตามกรรมที่ตนได้กระทำเมื่อครั้งเป็นมนุษย์ เช่น สัตว์นรกที่ไปเกิดในโลกันตนรกนั้น *"...คนฝูงใดอันกระทำร้ายแก่พ่อแม่แลสมณพราหมณาจารย์ผู้มีศีล แลยุยงให้สงฆ์ผิดกัน ครั้นว่าตายไปเกิดในนรกอันชื่อว่าโลกันตนรกนั้น แลตนเขานั้นใหญ่นักหนาโดยสูงได้ 6,000 วา เล็บตีนแลเล็บมือเขานั้นดั่งผืนค้างคาวแลใหญ่ยาวนักหนา..."*[118]

---

[116] สำ.ส. 15/906/318.

[117] กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, **ปฐมสมโพธิกถา,** หน้า 21-22

[118] พญาลิไท,**ไตรภูมิกถา**, หน้า 70.

สำหรับตัวภาพพระพุทธเจ้า(และอดีตพระพุทธเจ้า) ซึ่งเป็นรูปกายของชีวิตที่มีลักษณะพิเศษกว่าชีวิตอื่นในฐานะที่ทรงปรากฏมหาปุริสลักษณะในรูปกายของพระองค์ โดยผู้ที่จะเกิดมามีลักษณะดังกล่าวปรากฏในรูปกายเช่นนั้นได้ก็เป็นเพราะได้กระทำกรรมดีและบำเพ็ญบารมีมาเต็มเปี่ยมบริบูรณ์ในอดีตชาติ เช่น การมีพระวรกายที่มีสีดุจทอง อันเป็นลักษณะหลักที่พบในตัวภาพของพระพุทธเจ้าในจิตรกรรมฝาผนัง และพระพุทธรูป ที่เป็นเช่นนั้นก็เพราะว่า "*...สุวณฺณวณฺณโฆ กาญฺจนสนฺนิภตฺโว พระราชกุมารนี้มีพระฉวีวรรณอันเหลืองงามดังสีทองทั่วทั้งพระวรกาย ครุ วนคุจรูปทองทั้งแท่ง อันนี้จัดเป็นพระมหาบุรุษลักษณะ คำรบ ๑๑ มีคำวิสัชนาว่าในบุเรชาติพระองค์ได้ทรงบริจาคสุขุมวัตถุทานแล อามิสทานต่าง ๆ แลได้ว่ากระทำสัมมัชนกรรม คือกวาดในลานพระเจดีย์เป็นต้น กับรำงับเสียซึ่งความโกรธ จึงได้พระมหาบุรุษลักษณะนี้...*"[119]

นอกจากนั้นแล้วยังมีข้อสังเกตประการสำคัญด้วยว่านอกจากแนวคิดเรื่องกรรมในอดีตชาติจะเป็นตัวกำหนดลักษณะรูปกาย ตามที่ปรากฏในตัวภาพของจิตรกรรมฝาผนังและคัมภีร์แล้ว ยังพบด้วยว่ามีหลักฐานในงานจิตรกรรมหลายแห่ง ได้ให้ความสำคัญแก่การกระทำกรรมในปัจจุบันที่ตัวละครในเรื่องได้กระทำตามที่คัมภีร์ได้บรรยายไว้ และสิ่งเหล่านี้เองได้เป็นตัวกำหนดรูปแบบของรูปกายตามที่ปรากฏในจิตรกรรมฝาผนังด้วย เช่นตัวอย่างสำคัญดังนี้

ถ้าหากตัวละครที่ปรากฏในภาพประกอบกรรมดี หรือการกระทำกรรมอันพิเศษสำคัญอย่างยิ่งยวดที่มีคุณค่าตามแนวทางของพุทธปรัชญา จะพบว่ารูปแบบตามสถานภาพของตัวละครในภาพอาจมีการปรับเปลี่ยนรูปกายที่ปรากฏได้ เช่น ภาพของนายฉันนะ ซึ่งเป็นผู้ติดตามและได้ตระเตรียมความพร้อมให้กับพระพุทธองค์ในขณะที่จะทรงออกบวช ตามท้องเรื่องของพุทธประวัตินั้น นายฉันนะเป็นบุคคลที่มิได้มีตำแหน่งและสถานภาพที่สูงส่งเลย โดยในตอนจะเสด็จออกบวชนั้นพระพุทธองค์ทรงพบนายฉันนะอยู่ด้านนอกประตูปราสาท ดังความว่า "*...นายฉันนามาตย์ นอนอยู่ภายนอก หนุนศีรษะกับธรณีพระทวาร...*"[120] แต่เรากลับพบว่าภาพของนายฉันนะที่ปรากฏในจิตรกรรมฝาผนัง ตอนออกบวชทุกแห่งที่ปรากฏในจิตรกรรมของกลุ่มตัวอย่างที่นำมาศึกษา (ยกเว้นวัดทองธรรมชาติ) ได้เขียนภาพแสดงนายฉันนะด้วยรูปกายแบบกษัตริย์หรือเทวดาทั้งสิ้นและในคัมภีร์ได้บรรยายต่อไปว่า "*...นายฉันนามาตย์นั้น*

---

[119] กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, **ปฐมสมโพธิกถา**, หน้า 37., และดูว่าทำกรรมใดจะได้มหาปุริสลักษณะใดเพิ่มหน้า 34-41.

[120] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า 57.

ยึดหางมโนมัยตามไปในเบื้องหลัง..."[121] ส่วนจิตรกรรมฝาผนังปรากฏรูปกายนายฉันนะเป็นรูปกายแบบกษัตริย์หรือเทวดาเกาะหางม้าไป ทำให้พิจารณาได้ว่าการกระทำของนายฉันนะตามเนื้อเรื่องเช่นนี้มีความสำคัญกับพระพุทธเจ้าสูงมาก เพราะได้มีส่วนอย่างสำคัญที่ช่วยเหลือทำให้พระพุทธเจ้าออกบวชได้โดยสะดวก เป็นการกระทำอันนำมาซึ่งมรรคผลนิพพานของพระพุทธเจ้าในเบื้องปลาย หรือตัวภาพของนายสารถีผู้ขับพระราชยานพาพระพุทธองค์ไปประพาสจนพบเทวฑูตทั้ง 4 เราก็พบว่าตัวภาพของนายสารถีทุกแห่งในภาพจิตรกรรมฝาผนังที่เรานำมาศึกษานั้นก็แสดงด้วยรูปกายแบบกษัตริย์หรือเทวดา ในทางตรงกันข้ามมนุษย์ที่มีสถานภาพเป็นนายสารถีเช่นกันที่ปรากฏในภาพจิตรกรรมเรื่องเตมีย์ชาดกของวัดสุวรรณาราม ซึ่งจะนำพระเตมีย์กุมารไปฝังตามคำสั่งพระราชบิดานั้น เรากลับพบว่า ตัวภาพของนายสารถีในเรื่องพระเตมีย์ชาดก กลับไม่ได้ถูกเสนอด้วยตัวภาพแบบภาพกษัตริย์หรือเทวดาเช่นเดียวกับนายสารถีในพุทธประวัติตอนพบเทวทูตทั้ง 4 แต่กลับเสนอด้วยตัวภาพของบุคคลมีกายเป็นมนุษย์สามัญผิวคล้ำที่เรียกว่า "ภาพกาก" อันเป็นตัวภาพของมนุษย์ที่มีสถานภาพทางรูปกายต่ำที่สุดที่ปรากฏในจิตรกรรมฝาผนัง ซึ่งพิจารณาได้ว่าสอดคล้องกับการกระทำของนายสารถี ซึ่งเป็นการกระทำอันไม่ดีที่ขัดขวางต่อการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์

การปรากฏรูปกายของมนุษย์ในจิตรกรรม ในรูปกายที่แสดงสถานภาพของมนุษย์ในประเภทที่ต่ำที่สุดดังกล่าวให้ควบคู่กับการกระทำกรรมอันไม่ดีหรือการแสดงออกที่ไม่ดีเช่นนี้ยังได้ถูกเน้นย้ำทั่วไปในงานจิตรกรรมฝาผนังด้วย ตัวอย่างสำคัญเช่น ภาพพุทธประวัติตอนตรัสรู้ที่ปรากฏในจิตรกรรมฝาผนังทุกแห่ง ตัวภาพเหล่าบริวารของกองทัพพญามาร ซึ่งนอกจากจะปรากฏภาพของอมนุษย์ประเภทต่าง ๆ แล้ว พบว่าตัวภาพของมนุษย์ทุกตัวภาพที่ปรากฏร่วมในกองทัพพญามาร ล้วนเป็นภาพมนุษย์ที่มีรูปกายแบบเดียวกับ **ภาพกาก** อันเป็นมนุษย์ที่มีสถานภาพต่ำที่สุด เช่น มีผิวกายสีคล้ำ แขน มือ และเล็บที่สั้นทู่ มีสีหน้าแสดงอาการทางอารมณ์ ในขณะเดียวกันเราจะไม่พบตัวภาพที่มีรูปกายแบบกษัตริย์หรือเทวดา อยู่ร่วมในกองทัพพญามารเลย แม้แต่ตัวเดียว[122] หรือในจิตรกรรมเรื่องจันทรกุมารชาดก ในตอนที่พระอินทร์มาทำลายพิธีบูชายัญนั้น ภาพมนุษย์ผู้เข้าร่วมในพิธีบูชายัญล้วนแสดงด้วยตัวภาพระดับเดียวกับตัวภาพ "ภาพกาก" อันเป็นมนุษย์ที่มีสถานภาพต่ำที่สุดเช่นกัน

---

[121] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า 58.

[122] แนวคิดดังกล่าวสอดคล้องอย่างชัดเจนกับแนวคิดเรื่องการเปรียบเทียบไพร่พลของพญามารกับกิเลสประเภทต่างๆ ในตอนที่พระพุทธองค์กำลังจะตรัสรู้ (ดูเทียบกันในข้อที่ 4.3.3).

ในทางตรงกันข้ามลักษณะรูปกายที่อยู่ในสถานภาพสูง เช่น รูปกายแบบเทวดา กษัตริย์มักจะอยู่คู่กับการกระทำกรรมดี หรือตัวละครที่เป็นมนุษย์ที่ประพฤติดีเป็นส่วนใหญ่[123] และยังครอบคลุมถึงบุคคลในวรรณะอื่นด้วย เช่น วรรณะพราหมณ์ ดังภาพพระโมคคัลลานะ และพระสารีบุตรซึ่งอยู่ในวรรณะพราหมณ์เมื่อก่อนบวช[124] ซึ่งจิตรกรรมเรื่องเทวอัคคสาวกะวัตถุ ในอุโบสถวัดพระเชตุพน ได้แสดงรูปกายของพระโมคคัลลานะ และพระสารีบุตรด้วยรูปกายที่มีสัดส่วนหน้าตาแบบเดียวกับภาพเทวดาเพียงแต่ไม่ได้ทรงเครื่องแบบเทวดาเท่านั้น หรือปิณโฑละหนึ่งในพระสากเอตทัคคะซึ่ง *"...พระปิณโฑลภารทวาชะเถรนี้เป็นบุตรพราหมณ์แห่งเมืองราชคฤห์..."*[125] สมัยเมื่อครั้งยังเป็นพราหมณ์หนุ่ม ตามที่ปรากฏในจิตรกรรมเรื่องปิณโฑละ-ภารทวาชะเถรวัตถุซึ่งเป็นเรื่องพระสาวกเอตทัคคะ ในอุโบสถวัดพระเชตุพน ก็แสดงด้วยภาพที่มีหน้าภาพ รูปกายที่มีสัดส่วนเหมือนเทวดา เพียงแต่แต่งกายแบบพราหมณ์ ในขณะที่ บ่าวไพร่ที่แวดล้อมนั้นล้วนมีรูปกายแบบ**ภาพทาก** ผิวเข้มคล้ำ แขน และมือสั้นทู่ อันเป็นรูปกายที่ไม่งาม

จากหลักฐานดังกล่าวมาทำให้เห็นได้ว่า งานจิตรกรรมฝาผนังได้ใช้แนวคิดหลักในการจำแนกรูปกายของสรรพชีวิตในจิตรกรรมฝาผนัง โดยใช้ความแตกต่างของระดับสถานภาพที่มีรากฐานหลักจากแนวคิดเรื่อง**กรรม**ตามพุทธปรัชญาเถรวาท ที่ตัวละครในภาพนั้นๆ ได้กระทำกรรมใดก็จะมีรูปกายสอดคล้องตามกรรมที่ตนกระทำ หรือเป็นไปตามวรรณะและสถานภาพของภพภูมิที่ตนจุติ ความแตกต่างในรูปกายสมบัติตามที่ปรากฏจึงเป็นไปตามระดับชั้นของกรรม มิใช่ความแตกต่างในเชิงปัจเจกบุคคลของแต่ละบุคคลอันเป็นหน่วยเฉพาะที่เราคุ้นเคยตามข้อเท็จจริงในระดับปรากฏการณ์ อันเป็นความจริงเชิงประจักษ์ (empirical reality) และแม้ว่าจะมีชาติกำเนิดที่ต่างกัน แต่เมื่อมาอยู่ในสถานภาพแบบเดียวกัน ก็จะมีรูปกายเหมือนกันทั้งสิ้น เช่น เรื่องประวัติพระสาวก พระสาวิกาเอตทัคคะของพระพุทธองค์ ที่นำมาเขียนไว้ในจิตรกรรมฝาผนังภายในอุโบสถวัดพระเชตุพนนั้น แม้ว่าพระสาวกและพระสาวิกาแต่ละองค์จะมีภูมิหลัง

---

[123] แม้ว่าจะมีตัวภาพบางประเภทที่ทำกรรมไม่ดีตามท้องเรื่องในจิตรกรรม แต่ก็ยังคงแสดงรูปกายด้วยภาพของเทวดา-กษัตริย์ เช่น ภาพของพระเจ้าสุปปพุทธ พระราชบิดาของพระนางยโสธรา ทรงโกรธแค้นที่พระพุทธเจ้าที่ทรงทอดทิ้งพระราชบิดาไปออกบวช และไม่ทรงเลื่อมใสในพุทธศาสนา ท้ายที่สุดได้ทรงถูกธรณีสูบ แต่ภาพจิตรกรรมภายในพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ ก็ยังคงเขียนรูปของพระเจ้าสุปปพุทธ ด้วยรูปกายแบบกษัตริย์-เทวดา [ดูใน เสมอชัย พูลสุวรรณ, **วิทยาศาสตร์กับความจริงในวัฒนธรรมไทย**, (กรุงเทพฯ: คบไฟ, 2544),หน้า 186-187], แต่อย่างไรก็ตาม ตัวอย่างดังกล่าวก็ยังจัดอยู่ในกรอบแนวคิดที่ยังยึดถือว่ารูปกายที่ปรากฏในจิตรกรรมย่อมเป็นไปตามสถานภาพ ชาติกำเนิด และวรรณะดังที่กล่าวไปในตอนต้นแล้ว.

[124] **ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน**, หน้า 99.

[125] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า 101.

ของวรรณะ ชาติกำเนิด ตระกูล และวัยที่แตกต่างกัน (หนุ่ม หรือแก่ชรา) มีทั้งตระกูล พราหมณ์ กษัตริย์ และคนสามัญ[126] แต่เมื่อมาเป็นพระสาวกบรรลุถึงมรรคผลแล้ว ในจิตรกรรมล้วนแสดงด้วยรูปกายแบบพระสาวกตามที่เรากล่าวไว้เหมือนกันหมดทั้งสิ้น (ข้อที่ 4.3.1.3) ก็สอดคล้องกับพุทธปรัชญาที่มีแนวคิดว่าบุคคลไม่ว่าอยู่ในวรรณะกษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร หากได้หากบวชเป็นบรรพชิตแล้ว และปฏิบัติตามตามเงื่อนไขของพุทธปรัชญาได้แล้วย่อมสามารถไปได้ถึงเป้าหมายสูงสุด คือ การดับทุกข์ได้เสมอเหมือนกันทั้งสิ้น[127]

ดังนั้นภาพพระสาวกในพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในจิตรกรรมซึ่งได้แสดงด้วยรูปกายที่เหมือนกันทั้งๆที่พระสาวกเหล่านั้นมาจากวรรณะ และอายุที่ต่างกัน รวมทั้งไม่มีลักษณะความแตกต่างในด้านรูปกายเชิงปัจเจกให้เห็นจึงเท่ากับเป็นการเน้นย้ำแนวคิดเรื่องการใช้หลักกรรมเป็นเกณฑ์ในการแบ่งรูปกายของตัวภาพพระสาวกในจิตรกรรมฝาผนังได้เป็นอย่างดี

เนื่องจากแนวคิดเรื่องการแบ่งความแตกต่างของตัวภาพที่ปรากฏในจิตรกรรมฝาผนังอยู่บนรากฐานแนวคิดเรื่องกรรม ซึ่งแนวคิดเรื่องกรรมย่อมสัมพันธ์กับแนวคิดเรื่องจิตในพุทธปรัชญาโดยตรง เพราะการที่จะกระทำกรรมใด ๆได้ ก็ย่อมต้องมีจิตเป็นที่มาในการคิดบงการให้กระทำกรรมนั้นๆ ฉะนั้นเราจะกล่าวถึงเรื่องจิตในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับเรื่องกรรมที่ใช้ในการแบ่งแยกความแตกต่างในรูปกายของสรรพชีวิตต่าง ๆ ในหัวข้อถัดไปดังนี้

4.3.2.2 การใช้ระดับจิตเป็นเกณฑ์แบ่งลักษณะทางกายภาพของสรรพชีวิตในจิตรกรรมฝาผนัง : เนื่องจากความแตกต่างในเชิงภววิสัยทางรูปกายของชีวิตต่างๆ ที่ปรากฏใน จิตรกรรมฝาผนังอยู่ภายใต้กรอบแนวคิดว่ามีอยู่จริงอย่างเป็นภววิสัย โดยสัมพันธ์กับระดับของภพภูมิในจักรวาลที่ตนได้จุติ ซึ่งภพภูมิเหล่านั้นก็มีความสัมพันธ์กับความเป็นจริงเชิงจิตวิสัยที่เกี่ยวข้องกับระดับจิตของมนุษย์โดยตรง

ดังนั้นความมีอยู่ในเชิงรูปกายของสรรพชีวิตที่มีอยู่จริงอย่างเป็นภววิสัยเช่นนั้นจึงสัมพันธ์กับความเป็นจริงของชีวิตในเชิงจิตวิสัยด้วยคือ แม้ว่าจะยอมรับความมีอยู่จริงอย่างเป็นภววิสัย แต่ก็มีการแบ่งสถานภาพทางรูปกายที่มีอยู่จริงอย่างเป็นภววิสัยเช่นนั้นโดยใช้ระดับจิตของชีวิตและจิตมนุษย์เป็นเกณฑ์ในการแบ่งดังนี้

---

[126] ตัวอย่างเช่น พระราหุล พระมหากัสสปะ พระโกณฑัญญะ ซึ่งทั้ง 2 องค์หลังอยู่ในวัยชราเมื่อเข้าสู่การบวช หรือในเรื่องวรรณะ เช่น พระโสณะ อันเป็นสาวกเอตทัคคะฝ่ายปรารภในความเพียรเป็นเพียงบุตรของนางกาฬี พระอุบาลีเป็นเพียงช่างกัลบก ส่วนพระสาคะเถระอยู่ในวรรณะพราหมณ์ และพญามหากะปิลอยู่ในวรรณะกษัตริย์ เป็นต้น ซึ่งทั้งหมดที่กล่าวมาล้วนมาจากต่างชั้นวรรณะ อายุ แต่เมื่อออกบวชแล้วรูปกายที่ปรากฏในจิตรกรรมก็แสดงด้วยรูปกายของพระสาวกเสมอเหมือนกันทั้งสิ้น(ดูในจารึกวัดพระเชตุพน, หน้า 99-122).

[127] สรุปความจาก ม.ม.13/669/503-504.

กล่าวในความหมายอย่างกว้างคือ ชีวิตที่อยู่ในระดับกามภูมิ เป็นชีวิตที่จิตยังคงเกี่ยวข้องกับกามสุข คือ ภพภูมิที่นับเนื่องตั้งแต่ นรกภูมิ-สวรรค์ชั้นปรนิมมิตสวัตตีภูมิ[128] ส่วนชีวิตในระดับรูปาวจรภูมิ เป็นชีวิตที่มีจิตอันพ้นจากการเกี่ยวข้องในเรื่องกาม คือ "...*จิตและเจตสิกธรรมของผู้เข้าสมาบัติ หรือผู้เกิดแล้ว หรือผู้อยู่เป็นสุข ในทิฏฐธรรม อันท่องเที่ยวอยู่ในระหว่างภูมินี้ อันนับเนื่องอยู่ในระหว่างภูมินี้ คือเบื้องต่ำกำหนดเอาพรหมโลกเป็นที่สุด เบื้องบนกำหนดเอาเหล่าเทวดาชั้นอกนิฏฐะเป็นที่สุด ...*"[129] ส่วนชีวิตในภพภูมิอื่นนอกจากนี้ก็ถือเกณฑ์อันเดียวกัน เช่น สัตว์เดรัจฉาน ในความหมายเชิงจิตวิสัยก็คือ ชีวิตที่มีระดับจิตที่ไม่มีปัญญา มีแต่มนสิการ[130]

ดังนั้นชีวิตในระดับ พรหม เทวดา มาร และสัตว์นรกในพุทธปรัชญาเถรวาท นอกจากจะยอมรับว่ามีอยู่จริงอย่างเป็นภววิสัยแล้ว ยังมีความหมายอีกนัยยะหนึ่งที่ยอมรับว่ามีอยู่จริงอย่างเป็นจิตวิสัยที่ขึ้นอยู่กับการรับรู้ของมนุษย์โดยตรงอย่างไม่อาจแยกออกไปจากตัวของมนุษย์เองได้ กล่าวโดยละเอียดดังนี้

เนื่องจากในความหมายเชิงจิตวิสัยนั้น เทวดา มาร พรหม และสัตว์นรก มีความหมายโดยตรงบ่งชี้ถึงระดับจิตของมนุษย์ ฉะนั้นเมื่อมนุษย์พัฒนาจิตของตนยกระดับขึ้นสูง ขึ้นสู่ระดับจิตของเทวดาอันประเสริฐขึ้นตามลำดับ เมื่อนั้นแล้วในเชิงจิตวิสัยจึงถือว่า บุคคลผู้นั้นก็จัดเป็นเทวดาได้ เช่น ถ้าพัฒนาจิตถึงระดับสูงบรรลุมรรคผล เช่น พระพุทธเจ้า พระอรหันต์ พระปัจเจกพุทธเจ้า ก็เรียกว่าเป็นเทวดาประเภทหนึ่งได้ คือ **วิสุทธิเทวดา**[131] ซึ่งความหมายในระดับเช่นนี้เป็นความหมายที่พุทธปรัชญาเน้นย้ำและให้คุณค่าสูงมาก เพราะจิตอันประเสริฐย่อมเป็นที่มาที่ทำให้เกิดการกระทำกรรมดีอันเป็นสาเหตุที่นำไปสู่การจุติจนมีรูปกายเช่นนั้น ก็เพราะบุญกรรมที่เป็นไปตามระดับของจิต

สำหรับ "มาร" นอกจากจะยอมรับว่ามีอยู่จริงอย่างเป็นภววิสัยแล้ว ก็ยังยอมรับว่า "มาร" มีอยู่จริงอย่างเป็นอัตวิสัยที่ตัวของมนุษย์นี้ด้วย ดังความว่า "...*จักษุรูป จักษุวิญญาณ ธรรมที่พึงรู้แจ้งด้วยจักษุวิญญาณ มีอยู่ ณ ที่ใด มารหรือการบัญญัติว่ามารก็มีอยู่ ณ ที่นั้น หู เสียง โสตวิญญาณ ธรรมที่พึงรู้แจ้งด้วยโสตวิญญาณ มีอยู่ ณ ที่ใด มารหรือการบัญญัติว่ามารก็มีอยู่ ณ ที่นั้น จมูก กลิ่น ฆานวิญญาณ ธรรมที่พึงรู้แจ้งด้วยฆาณวิญญาณ มีอยู่ ณ ที่ใด มารหรือการบัญญัติว่า*

---

[128] พญาลิไท, **ไตรภูมิกถา**, หน้า 22.

[129] อภิ.วิ. 35/1103/621.

[130] **พระธรรมปิฎก, พุทธธรรม**, หน้า 672.

[131] พญาลิไท, **ไตรภูมิกถา**, หน้า 294.

มารก็มีอยู่ ณ ที่นั้น ลิ้น รส ชิวหาวิญญาณ ธรรมที่พึงรู้แจ้งด้วยชิวหาวิญญาณ มีอยู่ ณ ที่ใด มาร หรือการบัญญัติว่ามารก็มีอยู่ ณ ที่นั้น กาย โผฏฐัพพะ กายวิญญาณ ธรรมที่พึงรู้แจ้งด้วยกาย วิญญาณ มีอยู่ ณ ที่ใด มารหรือการบัญญัติว่ามารก็มีอยู่ ณ ที่นั้น ใจ ธรรมารมณ์ มโนวิญญาณ ธรรมที่พึงรู้แจ้งด้วยมโนวิญญาณ มีอยู่ ณ ที่ใด มารหรือการบัญญัติว่ามารก็มีอยู่ ณ ที่นั้น ฯ"[132]

ดังนั้นการรับรู้ความเป็นจริงของชีวิตในเชิงจิตวิสัยเช่นนี้ จึงมิใช่การรู้ความจริงจากสิ่งภายนอกดังการรู้ความจริงเชิงภววิสัยที่เรากล่าวไปแล้ว เพราะการรู้ความจริงในความหมายเช่นนี้อยู่ที่ตัวของมนุษย์ และการรู้ความจริงเชิงจิตวิสัยเช่นนี้ มีความหมายต่อการนำไปสู่การรู้ความเป็นจริงของชีวิตและมนุษย์ที่เกี่ยวข้องกับการรู้เป้าหมายและวิถีของความเป็นมนุษย์ ดังจะอธิบายในหัวข้อต่อไป และแนวคิดเช่นนี้เองทำให้ความเป็นจริงเชิงวัตถุวิสัยดังกล่าวมีนัยยะสัมพันธ์กับความเป็นจริงเชิงจิตวิสัยด้วย

4.3.3 การรู้ความเป็นจริงตามธรรมชาติของชีวิต ทำให้หยั่งรู้เป้าหมายของชีวิตและมนุษย์ : เราจะเห็นได้ว่าการรู้ความเป็นจริงเชิงจิตวิสัยตามที่กล่าวไป เป็นความรู้ที่จะต้องหยั่งรู้ด้วยใจตน อยู่ที่ใจตนเอง จะให้ผู้อื่นหยั่งรู้แทนมิได้เลย และเป็นความจริงที่อยู่ที่จิตของมนุษย์นี้เอง ซึ่งพุทธปรัชญามีแนวคิดที่ชัดเจนอยู่แล้วว่ามีความไม่เที่ยงเช่นเดียวกันกับความเป็นจริงเชิงวัตถุวิสัยในรูปกายและภพภูมิของสรรพชีวิตดังกล่าวด้วย ฉะนั้นตามแนวคิดของพุทธปรัชญา ความเป็นจริงที่ปรากฏในรูปกายของสรรพชีวิตเหล่านั้นในแต่ละภพภูมิ จึงเป็นเพียง**สิ่งปรากฏ**ทางรูปกายหรือเครื่องหมายอันแสดงให้เรารู้ว่าชีวิตนั้นได้ทำกรรมใดไว้บ้าง แต่มิได้เน้นคุณค่าที่ตัวของรูปกายนั้น แต่ให้คุณค่าที่โยงมาถึงเรื่องกรรม และโยงมาที่การกระทำโดยจิตของมนุษย์โดยตรง คือ ให้มนุษย์รู้ถึงเหตุที่มาอันแท้จริงของการได้รูปกายสมบัติเช่นนั้น โดยพุทธปรัชญาก็เน้นย้ำอยู่เสมอว่าที่เทวดา พรหมมีรูปสมบัติและทิพยสมบัติวิเศษเช่นนั้น หรือการที่พระพุทธเจ้ามีมหาปุริสลักษณะเช่นนั้น ก็เป็นการอธิบายหรือให้ความหมายบนหลักของเรื่องกรรม[133] ที่เป็นผลที่มีที่มาจากการกระทำกรรมดีในอดีตชาติ[134] เป็นการอธิบายเชื่อมโยงมาสู่ตัวของมนุษย์โดยตรงว่าหากต้องการเสวยผลบุญใดให้ตนสร้างกรรมใด และประเด็นเน้นย้ำก็คือ ไม่ว่ารูปสมบัติเชิงภววิสัย และจิตวิสัย เช่นนั้นจะดีหรือวิเศษเพียงไร แต่ทั้งหมดก็ล้วนตกอยู่ภายใต้กฎแห่ง**ไตรลักษณ์**อันไม่เที่ยงดังความว่า *"...จักษุแลแตกสลาย รูปแตกสลาย จักษุ*

---

[132] ส.สฬ. 18/71/38.

[133] Benllawila Wimalaratana, **A Study of the Concept of Mahapurisa in Buddhist Literature and Iconography**, Ph.D. Thesis, University of Lancaster,1981, P.240.

[134] ดูว่าทำกรรมใดได้ผลทางรูปกายเช่นไร ใน ที.ปา. 11/131-171/135-161.

วิญญาณแตกสลาย จักษุสัมผัสแตกสลาย สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรือ อทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะจักษุสัมผัสเป็นปัจจัย แตกสลาย ฯลฯ ใจแตกสลาย ธรรมารมณ์ มโนวิญญาณ มโนสัมผัสแตกสลาย..."[135] และเมื่อมนุษย์รับรู้ความเป็นจริงเช่นนี้ได้ด้วยใจตนแล้ว จึงย่อมมองเห็นธรรมชาติของชีวิต (เช่น ประเด็นคุณสมบัติทางกายภาพของรูปกายที่ปรากฏในจิตรกรรม) เช่นนี้ว่าไม่มีอะไรเที่ยงแท้ แต่ล้วนเป็นไปตามกฎแห่งไตรลักษณ์ ย่อมทำให้จิตไม่เกิดการยึดติดปรุงแต่งให้เกิดอุปทานในใจตน และทำให้มองเห็นหนทางที่จะไปให้พ้นสิ่งดังกล่าวไปสู่เป้าหมายและวิถี ที่ประเสริฐกว่า นั่นคือการตรัสรู้โพธิญาณ เมื่อหยั่งรู้ได้เช่นนี้ รูปและกิเลสมารอื่นใดอันเป็นตัณหาจึงไม่สามารถผูกยึด หรือมีอิทธิพลต่อใจของบุคคลผู้รู้เท่าทันความเป็นจริงเช่นนี้ได้ ดังเช่น พระพุทธเจ้าสามารถเอาชนะกิเลสตัณหาดังกล่าว ซึ่งก็คือ "มาร" ในความหมายเชิงจิตวิสัยที่เรากล่าวถึงนั่นเอง ถ้าไม่ถูกอำนาจแห่งรูป อารมณ์ และตัณหาเช่นนั้นครอบงำ ก็เท่ากับไม่ตกอยู่ในอำนาจของมาร ย่อมเอาชนะมารได้

แนวคิดดังกล่าวได้ถูกขยายความและเน้นย้ำทั้งในคัมภีร์และจิตรกรรมฝาผนังด้วย เช่น ในตอนตรัสรู้ อันเป็นภาพพุทธประวัติส่วนที่มักจะถูกนำมาขยายในจิตรกรรมฝาผนัง ถึงแม้ในจิตรกรรมฝาผนังจะนำเสนอโดยผ่านการยอมรับว่า มารมีอยู่จริงอย่างเป็นภววิสัยว่ามีกองทัพมารของพระยาวัสวดีมาราธิราชยกทัพมาผจญพระพุทธเจ้าขัดขวางการตรัสรู้ด้วยกำลังและอาวุธ เช่น "*...แสดงฤทธิ์ให้เป็นห่าฝนนานาวิธาวุธวิเศษ มีประเภท คือคมข้างเดียวและคมทั้งสองข้าง บ้างก็เป็นพระขรรค์แลดาบหอกจักรธนู ศรเสน่าเกาทัณฑ์ เป็นต้น ให้ตกแล้วเป็นควันเป็นเปลวเพลิงมาบนอัมพราประเทศ พอถึงพระกายก็กลายเป็นทิพยมาลาเลื่อนลอยลงบูชาทั้งสิ้น...*"[136] โดยจิตรกรรมฝาผนังเรื่องพุทธประวัติตอนตรัสรู้ภายในอุโบสถวัดทองธรรมชาติได้แสดงความใกล้เคียงกับเรื่องราวจากคัมภีร์ได้ชัดเจนที่สุด โดยเป็นภาพธนูของพระยาวัสวดีมารที่ปลายธนูเมื่อใกล้กายของพระพุทธองค์จะค่อยๆ กลายเป็นดอกไม้[137] ซึ่งนอกจากพุทธปรัชญาจะยอมรับว่ามารมีอยู่จริงอย่างเป็นภววิสัยเช่นนั้นแล้ว โดยพื้นฐานของพุทธปรัชญายังยอมรับและให้ความหมายว่ามารมีอยู่จริงอย่างเป็นจิตวิสัยด้วย และในตอนตรัสรู้ดังที่กล่าวมาแล้วก็ได้ให้การขยายความมาร และไพร่พลมารที่มาผจญพระพุทธเจ้าตอนตรัสรู้ในเชิงจิตวิสัยไว้อย่างชัดเจน ในขณะที่พระพุทธองค์อยู่ใกล้ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา โดยพระพุทธองค์ได้ตรัสกับพญามารว่า

---

[135] สำ.สฬ. 18/71/38.

[136] สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, **ปฐมสมโพธิกถา**, หน้า 87.

[137] ศ.ดร.นิยะดา เหล่าสุนทร เป็นผู้พบข้อสังเกตนี้ [ดูใน **ภูมิปัญญาของคนไทย : ศึกษาจากกฎหมายตราสามดวงและจิตรกรรมฝาผนัง**, (ทุนส่งเสริมกลุ่มวิจัยเมธีวิจัยอาวุโส สกว. : 2540),หน้า 228].

"...กามทั้งหลาย เรากล่าวว่าเป็นเสนาที่ ๑ ของท่าน ความไม่ยินดี เรากล่าวว่าเป็นเสนาที่ ๒ ของท่าน ความหิวและความกระหาย เรากล่าวว่าเป็นเสนาที่ ๓ ของท่าน ตัณหา เรากล่าวว่าเป็นเสนาที่ ๔ ของท่าน ถีนมิทธะ เรากล่าวว่าเป็นเสนาที่ ๕ ของท่าน ความขลาดกลัว เรากล่าวว่าเป็นเสนาที่ ๖ ของท่าน ความสงสัย เรากล่าวว่าเป็นเสนาที่ ๗ ของท่าน ความลบหลู่ ความหัวดื้อ เรากล่าวว่าเป็นเสนาที่ ๘ ของท่าน ลาภ สรรเสริญ สักการะ เรากล่าวว่าเป็นเสนาที่ ๙ ของท่าน และยศที่ได้มาผิด ซึ่งเป็นเหตุ ให้บุคคลยกตนและดูหมิ่นผู้อื่น เรากล่าวว่าเป็นเสนาที่ ๑๐ ของท่าน..."[138] รวมทั้งตอนที่ธิดาพญามารทั้ง 3 นางมายั่วยวนพระพุทธเจ้าภายหลังกองทัพมารแตกพ่ายไปแล้ว ดังปรากฏในจิตรกรรมฝาผนังภายในพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ และวัดทองธรรมชาตินั้น ธิดาพญามารทั้ง 3 มีนามอันแสดงถึงความหมายของกิเลสมารในเชิงจิตวิสัยโดยตรง คือ *"นางราคา ๑ นางอรดี ๑ นางตัณหา ๑"*[139]

ดังนั้นตามความหมายในเชิงจิตวิสัยดังกล่าว จึงเท่ากับว่าพระพุทธองค์ในตอนที่ตรัสรู้ได้นั้นมิได้ชนะมารในความหมายเชิงวัตถุวิสัยอันมีอยู่จริงภายนอกเพียงอย่างเดียว แต่ยังชนะมารอันเป็นภาวะเชิงจิตวิสัย อันได้แก่ กิเลสต่าง ๆ ที่เป็นมารในจิตของพระองค์เอง บรรลุสัพพัญญุตญาณรู้แจ้งดับสูญสิ้นอาสวกิเลส เพราะว่ากิเลสมารดังกล่าวคือส่วนหนึ่งที่ทำให้เกิดอุปาทาน (เช่น กามตัณหา) เกิดภพชาติ[140] เพราะฉะนั้นในเมื่อพระพุทธองค์สามารถชนะหรือดับกิเลสดังกล่าวในใจของพระองค์ได้ ณ ใจของตนเองแล้ว พระองค์จึงเป็นผู้ชนะมารด้วยเหตุว่า กิเลสมารอันเป็นนามธรรมนั้น ไม่อาจชักจูงหรือคล้องนำจิตของพระองค์ได้ มารและเสนาของมารในความหมายเชิง จิตวิสัยเช่นนั้นจึงไม่สามารถชนะพระองค์ได้ด้วยเช่นกัน ดังความว่า *"...ธรรมารมณ์ที่พึงรู้แจ้งด้วยใจ อันน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ น่ารัก ชักชวนให้ใคร่ ชวนให้กำหนัด มีอยู่ หากภิกษุไม่เพลิดเพลิน ไม่หมกมุ่น ไม่พัวพัน ธรรมารมณ์นั้น ภิกษุนี้เรากล่าวว่าพ้นไปจากธรรมารมณ์ไม่ไปสู่ที่อยู่ของมาร ไม่ตกอยู่ในอำนาจของมาร อันมารผู้มีบาปพึงทำตามปรารถนาไม่ได้ฯ"*[141]

---

[138] ขุ.สุ. 25/355/370.

[139] สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, **ปฐมสมโพธิกถา**, หน้า 102.

[140] ดูเพิ่มใน **เรื่องเดียวกัน**,หน้า 95-96., มีข้อสังเกตด้วยว่านามของพระยาวัสวดีมาร ซึ่งเป็นนามของพญามารผู้มาผจญพระพุทธองค์นั้นคำว่า *"วสวัตตี แปลว่า ผู้ยังบุคคลอื่นให้ตกอยู่ในอำนาจ"* [เสถียรพงษ์ วรรณปก, **คาถาพาทุง**, (กรุงเทพฯ : อรุณการพิมพ์, 2541),หน้า 14)].

[141] สำ.สฬ.18/168/104.,มีข้อสังเกตด้วยว่าการกล่าวถึงมารในลักษณะเช่นนี้สอดคล้องกับหมายตามชื่อของพระยาวัสวดีมาร ซึ่งเป็นนามของพระยามารผู้มาผจญพระพุทธองค์ ซึ่งคำว่า *"วสวัตตี แปลว่า ผู้ยังบุคคลอื่นให้ตกอยู่ในอำนาจ"* [เสถียรพงษ์ วรรณปก,**คาถาพาทุง**,(กรุงเทพฯ : อรุณการพิมพ์, 2541),หน้า 14].

ความดังกล่าวในความหมายเชิงจิตวิสัย จึงสรุปได้ว่าพระพุทธเจ้าทรงชนะกิเลสมารที่อยู่ในใจตนจนกระทั่งได้สำเร็จตรัสรู้บรรลุพระสัพพัญญุตญาณดับสูญสิ้นอาสวกิเลส ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าอย่างสมบูรณ์

ดังนั้น เมื่อใจสามารถหยั่งรู้ถึงความเป็นจริงของชีวิต ทั้งในเชิงภววิสัย และจิตวิสัยเหล่านั้นว่ามีความไม่เที่ยง และเป็นทุกข์ จึงย่อมเล็งเห็นเป้าหมายหรืออุดมคติขั้นสูงสุดของความเป็นมนุษย์หรือเป้าหมายสูงสุดของชีวิตก็คือ การได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าย่อมประเสริฐสุดกว่าชีวิตทั้งปวง และเป้าหมายสูงสุดเช่นนี้เอง จึงเป็นสิ่งที่กำหนดวิถีทางที่จะนำไปสู่เป้าหมายสูงสุดเช่นนั้นได้ ซึ่งเนื้อหางานจิตรกรรมฝาผนังสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นสามารถยืนยันแนวคิดได้อย่างชัดเจนที่สุด ดังจะอธิบายในหัวข้อถัดไป

4.3.4 วิถีที่นำไปสู่เป้าหมายสูงสุด : เมื่อมนุษย์สามารถหยั่งรู้ความเป็นจริงของมนุษย์ ชีวิตและจักรวาลได้อย่างเป็นจริงเช่นนั้นแล้ว ก็ย่อมนำพาชีวิตตนให้มีวิถีไปสู่เป้าหมายสูงสุดดังกล่าว เนื้อหาหรือเนื้อเรื่องที่ปรากฏความนิยมนำมาเขียนเป็นจิตรกรรมฝาผนังสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นควบคู่กับเรื่องจักรวาล และเทพชุมนุมก็คือ พุทธประวัติ และทศชาติชาดกปรากฏอยู่ในจิตรกรรมฝาผนังเป็นจำนวนมาก และบางแห่งทั้งเรื่องพุทธประวัติ และทศชาติชาดกก็ปรากฏอยู่ร่วมกัน เช่น จิตรกรรมฝาผนังที่วัดราชสิทธาราม วัดสุวรรณาราม ปรากฏทั้งพุทธประวัติและทศชาดก เป็นต้น ในส่วนภาพทศชาติชาดกนั้น เวสสันดรชาดกได้ถูกเน้นความสำคัญสูงสุดมากกว่าชาดกทุกเรื่อง โดยนัยยะแล้วพุทธประวัติ และทศชาติชาดกก็ถือเป็นวิถีของมนุษย์ที่จะบรรลุเป้าหมายสูงสุดคือพ้นไปจากการเวียนว่ายตายเกิดในวัฏสงสาร กล่าวโดยละเอียดตามลำดับดังนี้

ชาดกคือเรื่องราวของพระพุทธเจ้าเมื่อครั้งยังไม่ตรัสรู้ คือยังเป็นพระโพธิสัตว์ ส่วนท้ายสุดของนิบาตชาดก ที่มีชาดกอยู่ประมาณ 500 ชาติ ในส่วนของมหานิบาตชาดกเป็นเรื่องราวการบำเพ็ญเพียรบารมีของพระโพธิสัตว์ โดยชาดก 10 เรื่องสุดท้ายในนิบาตชาดก ก็คือ 10 ชาติสุดท้ายก่อนมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ชาดกแต่ละเรื่องเป็นตัวแทนของการบำเพ็ญบารมีแต่ละประการรวม 10 ประการ ในแต่ละชาติตามลำดับ เช่น วิริยะ เมตตา ปัญญา ศีล และทาน เป็นต้น[142]

โดยบารมีทั้ง 10 ประการที่พระพุทธเจ้าเมื่อครั้งเป็นพระโพธิสัตว์ได้บำเพ็ญใน 10 ชาติสุดท้าย ก่อนที่จะมาจุติในมนุษยภูมิ ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้านั้นมีความสำคัญยิ่งต่อความเป็นพระพุทธเจ้า เพราะในพุทธปรัชญาเถรวาทมีแนวคิดหลักชัดเจนว่า ผู้ที่จะมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าได้นั้นจะต้องสั่งสมบารมี 10 ประการดัง ความว่า *"...ทรงสะสมพระบารมีเพื่อ*

---

[142] ดูรายละเอียดใน ในบทที่ 2 ข้อ 2.2.2 .

ประโยชน์แก่โพธิญาณจัดเป็นสิ่งละ 3 ประการ คือ พระบารมี 10 แลอุปบารมี 10 แลปรมัตถบารมี 10..."[143] มาแต่อดีตชาติและการ "*...บำเพ็ญพระสมดึงสบารมีมาสำเร็จลงในชาติเป็นพระเวสสันดรนั้น...*"[144] เพราะฉะนั้นตามความดังกล่าว บารมี 10 ประการที่ปรากฏในทศชาติชาดกจึงเป็นวิถีทาง หรือแนวทางปฏิบัติที่จะนำไปสู่การเป็นพระพุทธเจ้ามุ่งโพธิญาณตรัสรู้ได้ในที่สุด ดังการขยายความคำว่า**โพธิสัตว์**ว่า "*...พระมหาบุรุษพร้อมด้วยการบรรลุนั้นแล เป็นผู้ชื่อว่าหยั่งลงสู่การปฏิบัติเพื่อบรรลุมหาโพธิญาณ ย่อมได้สมัญญาว่า พระโพธิสัตว์ เพราะมีสภาพไม่กลับจากนั้น เพราะบรรลุความเป็นของแน่นอน ความเป็นผู้เอาใจใส่สม่ำเสมอในสัมมาสัมโพธิญาณ...*"[145] โดยมุ่งเอาการตรัสรู้เป็นเป้าหมายสูงสุดสุดท้าย ดังในเวสสันดรชาดกตอนพระอินทร์ถวายพระพรให้พระองค์ ในตอนที่พระอินทร์แปลงกายลงมาขอพระนางมัทรี โดยพระองค์กล่าวว่าเมื่อเสด็จสวรรคตไปสู่สวรรค์แล้วขอให้ "*...หม่อมฉันจุติจากดุสิตพิภพ พึงเป็นผู้ไม่บังเกิดใหม่ทีเดียว คือพึงบรรลุพระสัพพัญญุตญาณ...*"[146] สอดคล้องกับความหมายของคำว่า**โพธิสัตว์** ตามรูปศัพท์ซึ่งมีความหมาย**อย่างกว้าง**ว่า "*บุคคลที่จะตรัสรู้*"[147]

จิตรกรรมฝาผนังในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นเป็นจำนวนมาก ได้ยืนยันการยอมรับแนวคิดนี้อย่างชัดเจน คือ การได้มาซึ่งการเป็นพระพุทธเจ้านั้นมีที่มาจากบารมี 10 ประการ เพราะฉะนั้นจึงไม่สามารถแยกบารมี 10 ประการออกไปจากความเป็นพระพุทธเจ้าได้ จิตรกรรมฝาผนังสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นทุกแห่งที่ปรากฏภาพทศชาติชาดก จะต้องเขียนร่วมหรือควบคู่กับพุทธประวัติเสมอ เช่น จิตรกรรมฝาผนังที่วัดสุวรรณาราม วัดบางยี่ขัน วัดดงคาราม เป็นต้น โดยมีจิตรกรรมเรื่องทศชาติชาดกดังกล่าวนั้นมีการเรียงลำดับเนื้อเรื่องทั้งสิบชาติ หรือบารมีทั้ง 10 ประการสอดคล้องกับการเรียงลำดับเรื่องทศชาติชาดกที่ปรากฏในอรรถกถาชาดก คือ เป็นการ

---

[143] สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส,**ปฐมสมโพธิกถา**, หน้า 20.

[144] **เรื่องเดียวกัน**,หน้า 19.

[145] จริยา.อ. 9/3/484-485.

[146] ชา.อ. 4/3/371.

[147] ประพจน์ อัศววิรุฬหการ, **"การศึกษาวิเคราะห์เรื่องพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์เถรวาทและคัมภีร์มหายาน"**,หน้า 69., และดูความหมายตามรูปศัพท์โดยละเอียดในหน้าที่ 68-77., และมีข้อสังเกตด้วยว่าจะปรากฏการเรียกพระนามพระพุทธเจ้าเมื่อครั้งยังไม่ตรัสรู้ว่า**พระโพธิสัตว์**ปรากฏอยู่ทั่วไปในคัมภีร์ปฐมสมโพธิกถาด้วย ตัวอย่างเช่น ในหน้าที่ 19, 27, 58 เป็นต้น ซึ่งจะไม่พบใช้พระนามนี้หลังการตรัสรู้ในคัมภีร์ปฐมสมโพธิกถาเลย สอดคล้องกับแนวคิดที่ปรากฏทั่วไปในพระไตรปิฎกที่กล่าวว่าก่อนการตรัสรู้ พระองค์เองคือพระโพธิสัตว์ ความว่า "*...ดูกรภิกษุทั้งหลาย ได้ยินว่า เมื่อก่อนแต่ตรัสรู้ ครั้งเราเป็นโพธิสัตว์ยังมิได้ตรัสรู้...*" (ขุ.ใน19/1329/368).

เรียงลำดับเรื่องราวที่เริ่มต้นจากจากเตมีย์ชาดกตามลำดับเรื่อยไปทีละชาติจนสิ้นสุดที่เวสสันดรชาดกในลำดับสุดท้าย[148]

อย่างไรก็ตามมีหลักฐานปรากฏในงานจิตรกรรมฝาผนังบางแห่ง ได้เขียนทศชาติชาดกร่วมกับพุทธประวัติไม่ครบทั้ง 10 ชาติ โดยเขียนเพียงเวสสันดรชาดกเพียงชาติเดียวคู่กับพุทธประวัติ ฉะนั้นจะถือว่าแสดงถึงการบำเพ็ญบารมี 10 ประการเพื่อความเป็นพระพุทธเจ้าไม่ครบถ้วนหรือไม่ เช่น จิตรกรรมฝาผนังภายในอุโบสถวัดราชสิทธาราม ได้เขียนเวสสันดรชาดกเพียงเรื่องเดียวควบคู่กับพุทธประวัติเท่านั้น

การปรากฏเพียงเวสสันดรชาดก(ควบคู่กับพุทธประวัติ) เพียงชาติเดียวไม่ได้หมายความว่าจะแสดงถึงการบำเพ็ญบารมีเพื่อความเป็นพระพุทธเจ้าไม่ครบถ้วน เพราะว่าเพียงเวสสันดรชาดกชาติเดียวก็ไม่ได้มีแต่ทานบารมีเท่านั้น แต่ยังทรงบำเพ็ญบารมีอันยิ่งใหญ่ครบถ้วนทั้ง 10 ประการ พร้อมกันในชาติพระเวสสันดร ดังความว่า "*...แลในชาติเป็นพระเวสสันดรนั้น ทรงบำเพ็ญพระบารมีทั้ง ๑๐ พร้อมทุกประการมิได้เศษ แลกาลเมื่อพระชนมายุได้ ๘ พระพรรษา มีพระทานัธยาศัย ดำริจักให้อัชฌัตติกทาน แลกาลเมื่อพระราชทานเศวตกุญชรปัจจัยนาค แลกาลเมื่อทรงปริจาคสัตตสดกมหาทาน แลกาลเมื่อต้องปัพพาชานียกรรม ออกจากพระนคร แลกาลเมื่อบริจาคบุตรทานแลภริยาทาน แลกาลเมื่อสมาคมแห่งหกกษัตริย์ในท้องคีรีวงกต มหาปฐพีก็กัมปนาททุกครั้งถ้วนถึงคำรบ ๗ ครั้งเป็นมหามหัศจรรย์ เหตุนี้จึ่งตรัสพระสัทธรรมเทศนาไว้ ในคัมภีร์จริยาปิฎกด้วยบาทพระคาถาว่า* ***อเจตนายํ ปฐวี*** *เป็นอาทิ อรรถาธิบายก็คล้ายกับความหลัง ทรงบำเพ็ญพระสมดึงสบารมีบริบูรณ์ในชาติเป็นพระยา มหาเวสสันดร เบื้องหน้าแต่นั้นก็เป็นปัจฉิมภวิกชาติได้ตรัสแก่พระสัพพัญญุตญาณสำเร็จ พุทธภูมิบารมี แลในชาติเป็นพระเวสสันดรนั้น กาลเมื่อวันประสูติตรัสแก่พระมารดาว่าจะ บำเพ็ญทานแลทรงบริจาคมหาทานทั้งหลาย ดุจนัยพรรณนามาแล้ว จัดเป็นพระทานบารมี แลกาลเมื่อทรงสถิตอยู่ในฆราวาส ทรงรักษาเบญจางคิกศีลเป็นนิจ แลรักษาอุโบสถศีลทุกๆ กึ่งเดือน จัดเป็นพระสีลบารมี กาลเมื่อเสด็จออกจากพระนครสละเสียซึ่งกามคุณ ทรงบรรพชาเป็นดาบสอยู่ในอรัญประเทศนั้น จัดเป็นพระเนกขัมบารมี กาลเมื่อทรงพระดำริจักให้อัชฌัตติกทาน แต่ยังสถิตอยู่ในทารกภูมิ แลเมื่อพระราชทานสองพระโอรสแก่ชูชกพราหมณ์กอปรด้วย พระวิจารณญาณ บรรเทาเสียซึ่งความรักแลความโศกแต่บุตรวิโยคนั้น*

---

[148] ดูลำดับรายชื่อทศชาติชาดกใน ขุ.ชา. 4/2/หน้าบัญชีชื่อเรื่อง(1), (2)., และ ขุ.ชา. 4/3/ หน้าบัญชีชื่อเรื่อง (1), (2).

จัดเป็นพระปัญญาบารมี กาลเมื่อเสด็จดำรงราชสมบัติทรงพระอุตสาหะเสด็จออกสู่ฉทานศาลาทุกๆ กึ่งเดือนมิได้ขาด แลกาลเมื่อออกทรงพาหิรบรรพชาอุตสาหะบูชาเพลิง เพื่อจักบำรุงซึ่งเตโชกสิณภาวนานั้น จัดเป็นพระวิริยบารมี กาลเมื่อพระราชบิดาตรัสสั่งให้นฤเทศพระองค์เสียจากพระนคร ด้วยคำชาวสีวิราษฎร์ยกโทษมิได้มีความพิโรธในพระราชบิดร แลกาลเมื่อพราหมณ์ตีพระโอรสทั้งสองอดกลั้นเสียซึ่งความโกรธในพราหมณ์ จัดเป็นพระขันติบารมี กาลเมื่อตรัสปฏิญาณ จะให้อัฐิทานแลบุตรแก่พราหมณ์แล้วก็ทรงสละปริจาคให้โดยสัตย์ มิได้ตรัสกลับหลอกลวงนั้น จัดเป็นพระสัจบารมี กาลเมื่อทรงพระสมาทานมั่นมิได้กระทำในพระทัยเสน่หาอาลัยในพระราชบุตรอันทรงสละให้เป็นทาน แลกาลเมื่อทอดพระเนตรเห็นหมู่สกเสนาสำคัญว่าข้าศึกสะดุ้งแต่มรณภัย พระมัทรีทูลเล้าโลมพระทัยแล้วเสด็จลงจากยอดบรรพตกระทำพระทัยมั่นมิได้หวั่นไหวแต่ภัยนั้น จัดเป็นพระอธิฐานบารมี กาลเมื่อแผ่เมตตาไปแก่ชาวกลึงคราษฎร์พระราชทานกุญชรทาน แลกาลเมื่อสถิตในวงกต แผ่พระเมตตาทั่วไปแก่สรรพสัตว์จตุบททวิบาทนั้นจัดเป็นพระเมตตาบารมี กาลเมื่อตัดเสียซึ่งเสน่หาในพระปิยบุตร แลมิได้โกรธแก่พราหมณ์ตั้งพระทัยเป็นมัชฌัตตารมณ์ท่ามกลางไม่รัก ไม่ชังแก่ผู้ใดนั้นจัดเป็นพระอุเบกขาบารมี แลพระมหาบุรุษบำเพ็ญพระบารมีสำเร็จในชาติเป็นพระเวสสันดรนั้น..."[149]

ดังนั้นถึงแม้ว่าจิตรกรรมฝาผนังที่วัดราชสิทธาราม จะไม่ปรากฏการเขียนภาพชาดกอีก 9 เรื่อง แต่ก็ไม่ได้หมายความว่า ความหมายของการบำเพ็ญบารมีเพื่อความเป็นพระพุทธเจ้าจะไม่ครบถ้วนทั้ง 10 ประการ และพระชาติที่เป็นพระเวสสันดรนี้ก็มีความสำคัญในฐานะเป็นชาติที่ทรงมีบารมีเต็มเปี่ยมสำเร็จบริบูรณ์ด้วย

นอกจากนั้นแล้วในจิตรกรรมฝาผนังที่มีการเขียนทศชาติชาดกครบทั้ง 10 ชาติ เช่น วัดสุวรรณาราม พบว่าจิตรกรรมฝาผนังทุกแห่งได้เน้นหรือให้ความสำคัญกับเวสสันดรชาดกมากกว่าชาดกเรื่องอื่นทุกเรื่อง ทั้งนี้เพราะว่าเป็นพระชาติที่ทรงบำเพ็ญบารมีได้สำเร็จบริบูรณ์ตามที่กล่าวไป และความในคัมภีร์อรรถกถาชาดกที่อ้างแล้วก็พบว่าเวสสันดรชาดกมีความหนามากกว่าชาดกทุกเรื่อง และในจิตรกรรมฝาผนัง เช่น ที่วัดสุวรรณารามจะให้เนื้อที่เรื่องเวสสันดรชาดกถึง 9 ช่องผนัง ในขณะที่ชาดกเรื่องอื่นมีเนื้อที่เพียงเรื่องละ 1 ช่องผนังเท่านั้น ฉะนั้นเวสสันดรชาดกเพียงเรื่องเดียวจึงมีเนื้อที่มากถึงเกือบครึ่งหนึ่งของอุโบสถ ส่วนจิตรกรรมฝาผนังภายในอุโบสถวัดราชสิทธาราม ก็ให้เนื้อที่แก่จิตรกรรมเรื่องเวสสันดรชาดกถึงครึ่งหนึ่งของอุโบสถเช่นกัน

---

[149] สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส,**ปฐมสมโพธิกถา**, หน้า 21.

ความสำคัญของบารมี 10 ประการ ในฐานะเป็นวิถีหรือแนวทางที่จะนำไปสู่การเป็นพระพุทธเจ้า ยังมีความสัมพันธ์อย่างสำคัญกับพระพุทธเจ้าเมื่อครั้งบำเพ็ญเพียรในชาติที่พบอดีตพระพุทธเจ้าด้วย ในฐานะที่พระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบันเมื่อยังเป็นพระโพธิสัตว์อยู่ร่วมในพระชาติต่างๆ ของอดีตพระพุทธเจ้า เช่น ทรงเป็นสุเมธดาบส พบอดีตพระพุทธเจ้านามว่าพระพุทธทีปังกร อันเป็นอดีตพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่งในจำนวน 27 พระองค์ ที่มีความสัมพันธ์กับพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบันโดยตรง ก็ได้กล่าวถึงธรรมะที่ตนระลึกเพื่อที่จะเป็นพระพุทธเจ้าได้ในอนาคตว่าก็คือบารมี 10 ประการ *ดังนี้ "...พุทธการกธรรมทั้งหลายอันเป็นเครื่องบ่มพระโพธิญาณที่พระโพธิสัตว์ทั้งหลายพึงปฏิบัติในโลกนี้ มีเพียงเท่านี้ เว้นบารมี 10 เสียกรรมอื่นย่อมไม่มี..."*[150] และบารมี 10 ประการนี้ ก็เป็นสิ่งสำคัญอันขาดไม่ได้ สำหรับพระองค์ที่ต้องระลึกและบำเพ็ญเพียรบารมีเหล่านี้ในอดีตชาติทุกชาติที่พบอดีตพระพุทธเจ้า[151]

ในแง่ของความสัมพันธ์ที่บารมี 10 ประการพึงมีต่อมนุษย์ในเชิงจิตวิสัย บารมี10 ประการนี้ จึงเป็นสิ่งที่ไม่อาจแยกออกไปจากตัวของมนุษย์ผู้บำเพ็ญบารมีนั้นไปได้โดยอิสระอย่างเป็นภววิสัย(objective) เลย เพราะว่าถ้าหากผู้ใดต้องการจะมีบารมี 10 ประการ เช่นนี้ (เพื่อเป็นคุณสมบัตินำไปสู่การเป็นพระพุทธเจ้า)ไว้ครอบครองบ้าง มนุษย์ผู้นั้นก็พึงจะต้องปฏิบัติตามแนวทางที่พุทธปรัชญากำหนด โดยต้องบำเพ็ญบารมี 10 ประการด้วยตนเอง ผู้อื่นไม่สามารถปฏิบัติแทนตนได้เลย และเมื่อปฏิบัติได้แล้ว ก็ไม่สามารถส่งมอบความรู้แห่งบารมี 10 ที่ตนปฏิบัตินี้ให้แก่ผู้อื่นได้เลย หากผู้ใดอยากมีความรู้เช่นนี้ไว้ครอบครองบ้างก็พึงจะต้องปฏิบัติเองโดยไม่ต้องไปแสวงหาในที่อื่นภายนอกตัวมนุษย์เลย จึงย่อมสอดคล้องกับความว่า *"...บารมีทั้ง ๑๐ นี้ แม้ในอากาศเบื้องบนก็ไม่มี แม้ในแผ่นดินเบื้องล่างก็ไม่มี แม้ในทิศทั้งหลาย มีทิศตะวันออกเป็นต้นก็ไม่มี แต่จะตั้งอยู่เฉพาะในภายในหทัยของเราเท่านั้น"*[152]

ความหมายอีกแง่หนึ่งที่สำคัญของบารมี 10 ประการ ที่พึงมีต่อพุทธประวัติตามที่ปรากฏในจิตรกรรมฝาผนังก็คือ ในฐานะที่จิตรกรรมฝาผนังสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นที่เขียนเรื่องพุทธประวัตินั้น จิตรกรรมทุกแห่งได้นำพุทธประวัติตอนตรัสรู้ หรือที่นิยมเรียกว่า ภาพมารผจญ มาเขียนขยายเป็นภาพขยายใหญ่เต็มผนังในผนังตรงข้ามพระประธาน เป็นภาพไพร่พลมารของพญาวัสวดีมารยกทัพมาผจญพระพุทธเจ้าตอนตรัสรู้ โดยเหล่าเทวดาต่าง ๆได้หลีกหนีจากพระองค์ไปสิ้น ปล่อยให้พระองค์อยู่เพียงลำพัง มีเพียงบารมี 10 ประการ เท่านั้นที่เป็นที่พึ่ง

---

[150] อป.อ.8/1/58., เพียงแต่ลำดับบารมีจะไม่เรียงตามลำดับบารมีที่ปรากฏในทศชาติชาดก.

[151] ดูหลักฐานนี้ใน ขุ.พุทธ. 33/1-28/313-403.

[152] อป.อ.8/1/58.

ของพระองค์ดังความว่า "...*แลเทพยดาทั้งหลายก็ปลาดหนีไปสิ้น มิได้เศษ เท่าเว้นแต่ทศบารเมศเป็นที่พึ่งแก่อาตมา...*"[153] และในห้วงเวลานั้นพระองค์ก็ตรัสรำลึกให้บารมีทั้ง 10 ประการมาประชุมพร้อมกัน ณ ที่นั้นว่า "...*พระโพธิสัตว์ก็ทรงอนุสรคำนึงถึงพระทศบารมีทั้ง ๑๐ ประการ จึงดำรัสเรียก ทศโยธาหาญ คือ พระยาบารมีทั้ง ๑๐ โดยสารพระคาถาว่า* ***อายนฺตุ โภนฺโต อิธทานธี*** *ฆา เป็นอาทิ อรรถกถาธิบายความว่า ดูก่อนบารมีทั้งหลายกล่าวคือทานแลศีล เนกขัมมะปัญญา กับทั้งวิริยะขันติแลสัตยอธิฐานพร้อมทั้งเมตตา อุเบกขา แลบารมีทั้ง ๑๐ ทัศ จัดจำแนกออกเป็น ๓ สถาน คือ บารมี ๑๐ อุปบารมี ๑๐ ปรมัตถบารมี ๑๐ สิริเป็นสมดึงสบารมี ๓๐ ทัศ ทั้งสิ้นด้วยกัน พระบารมีทั้งหลายนี้ จงมาสโมสรสันนิบาตพร้อมกันในสถานที่นี้...*"[154] และ "...*พระสมดึงสบารมีทั้งหลาย ก็เข้าห้อมล้อมพระโพธิสัตว์เป็นบริวาร สถิตในที่นั้น*"[155]

ดังนั้น จิตรกรรมฝาผนังสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นที่มีการเขียนภาพทศชาติชาดก ซึ่งมักปรากฏร่วมกับเรื่องพุทธประวัติที่เน้นเนื้อหาในตอนตรัสรู้ โดยได้ถูกนำมาเขียนเป็นภาพมารผจญขยายเป็นภาพขนาดใหญ่ ฉะนั้น ทศชาติชาดกเหล่านั้นจึงมีความหมายร่วมกับภาพเหตุการณ์พุทธประวัติในตอนดังกล่าว ในฐานะเป็นทศบารมีที่พระพุทธเจ้าตรัสเรียกมาสู้กับกองทัพพญามาร ในช่วงเวลาก่อนที่พระพุทธองค์จะทรงตรัสเรียกพระแม่ธรณีมาเป็นพยานต่อสิทธิธรรมเหนือรัตนบัลลังก์ของพระองค์ พระองค์ได้ทรงตรัสเรียกพระแม่ธรณีมาเป็นพยานเหนือรัตนบัลลังก์ของพระองค์โดยพระพุทธองค์ได้ทรงตรัสเรียก "บารมี" อันหมายถึงสิ่งประเสริฐที่พระองค์ทรงบำเพ็ญสั่งสมไว้เป็นเวลานานหลายอสงไขย ให้มาช่วยต่อสู้กับพญามาร จึงเป็นภาพขยายเหตุการณ์พุทธประวัติตอนที่พระพุทธองค์ทรงตรัสเรียกทศบารมีตอนที่มีมารมาผจญพระพุทธองค์[156]

สำหรับเนื้อหาพุทธประวัติอันเป็นเรื่องหลักในจิตรกรรมฝาผนังเรื่องหนึ่ง มีความหมายอยู่แล้วว่าได้แสดงเป้าหมายและวิถีของความเป็นมนุษย์อยู่อย่างชัดเจน โดยมีความหมายว่าจริยวัตรของพระพุทธองค์ตามที่ปรากฏในจิตรกรรมฝาผนัง ที่เริ่มดำเนินตั้งแต่ก่อนการประสูติ ประสูติ ทรงเห็นเทวทูตทั้ง 4 ออกบวช ตรัสรู้ ประกาศพระศาสนา ปรินิพพาน กระทั่งพิธีแบ่งพระธาตุนั้นก็มีความหมาย และวิถีของความเป็นมนุษย์ที่เป็นไปเพื่อการแสวงหาโพธิญาณ

---

[153] กรมพระปรมานุชิตชิโนรส,**ปฐมสมโพธิกถา**, หน้า 84.

[154] **เรื่องเดียวกัน**,หน้า 85.

[155] **เรื่องเดียวกัน**,หน้า 86.

[156] เนื้อหาในส่วนนี้ได้แนวคิดและสรุปความจาก วิไลรัตน์ ยังรอด ,**การศึกษาภาพภูมิจักรวาลจากภาพจิตรกรรมฝาผนังสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นในเขตกรุงเทพมหานคร**, หน้า 82 ,และดูเพิ่มหน้า 81-83.

ตรัสรู้แจ้ง โดยการตรัสรู้ หรือ "ความรู้" แจ้งของความรู้ที่พระพุทธองค์ทรงรู้นี้ มีความสอดคล้องกับการบำเพ็ญทศบารมีที่กล่าวไปแล้วคือ เป็นการปฏิบัติและหยั่งรู้ความเป็นจริงเชิงจิตวิสัยที่มิได้เป็นการหยั่งรู้ภายนอกเลย แต่เป็นการหยั่งรู้ หรือรู้ความเป็นจริงในใจตนเอง ด้วยตนเอง เช่นเดียวกับการบำเพ็ญบารมี 10 ที่พึงต้องบำเพ็ญเอง และอยู่ในตนเท่านั้น

โดยการตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าได้อย่างสมบูรณ์ พระพุทธเจ้าทรงรู้อะไร ความรู้ที่ทำให้พระพุทธองค์ทรงมีภาวะแห่งความเป็นพระพุทธเจ้า หรือตรัสรู้ได้นั้นที่สำคัญอันขาดไม่ได้ คือ ความรู้ในระดับสัมพัญญุตญาณ ดังความว่า "*...ครั้นล่วงเข้าปัจฉิมยามสมัยใกล้ปัจจุสกาลจึงหยั่งพระญาณลงพิจารณาในปัจจยาการอันเป็นที่สั่งสมแห่งพระบรมสรรเพชญพุทธเจ้าทั้งปวง ทรงพิจารณาในปฏิจจสมุปปาทธรรมเป็นอาทิ คืออวิชชาเป็นปัจจัยให้บังเกิดสังขาร ๆ เป็นปัจจัยให้บังเกิดวิญญาณ ๆ เป็นปัจจัยให้บังเกิดนามรูป ๆ เป็นปัจจัยให้บังเกิดสฬายตนะ ๆ เป็นปัจจัยให้บังเกิดผัสสะ ๆ เป็นปัจจัยให้บังเกิดเวทนา เวทเป็นปัจจัยให้บังเกิดตัณหา ๆ เป็นปัจจัยให้บังเกิดอุปาทาน ๆ เป็นปัจจัยให้บังเกิดภพ ภพเป็นปัจจัยให้บังเกิดชาติ ๆ เป็นปัจจัยให้บังเกิดชรา มรณะ โสกปริเทวทุกขโทมนัสอุปายาสทั้งหลายต่างๆ ย่อมบังเกิดอาศัยซึ่งกัน แลกันเป็นลำดับ นับว่าเป็นที่เกิดแห่งกองทุกข์ทั้งปวง ด้วยประการดังนี้แล้วทรงพิจารณาซึ่งที่ดับแห่งกองทุกข์สืบไปว่าอวิชชาดับสูญแล้วสังขารก็ดับตามแลดับต่อ ๆ กันลงไปตราบเท่าถึงชาติ ชรา มรณะ โสกปริเทวทุกขโทมนัสอุปายาส แลดับเสียซึ่งกองทุกข์ทั้งสิ้นด้วยประการดังนี้ แล้วทรงพิจารณาถอยหลังลงไปเล่าว่า ชรา มรณะ ก็ไม่มีใครตกแต่งเบื้องว่าชาติ ได้บังเกิดเบญจขันธ์ขึ้นแล้ว ก็ตรากตรำทำลายไปเอง เหตุดังนั้น ก็ทรงเห็นแจ้งว่าชาติปฏิสนธิมีแล้ว ก็มีชราและมรณธรรมเป็นที่ดำเนินในเบื้องหน้า แล้วพิจารณาสืบไปว่าชาตินั้นไหลมาแต่สิ่งอันใด ๆ เป็นที่ตั้งเป็นเหตุให้บังเกิด ก็ทรงเห็นแจ้งว่าชาติบังเกิดด้วยกรรมในกามภพ รูปภพ อรูปภพ เมื่อภพทั้ง ๓ มีแล้วก็มีชาติ ๆ ไหลมาแต่ภพ แลภพให้บังเกิด แลภพนั้นไหลมา แต่สิ่งอันใด ก็ทรงเห็นแจ้งว่าภพ บังเกิดด้วยอุปาทาน คือ ถือมั่นในภพทั้ง ๓ เมื่ออุปาทานทั้ง ๔ คือ กามุปาทานถือมั่นในกิเลสกาม ๑ พัสดุกาม ๑ ทิฏฐุปาทาน ถือมั่นในทิฐิวิปลาส ๑ สีลัพพัตุปาทานถือมั่นในศีลวัตรแห่งเดียรถีย์ภายนอกพระศาสนา ๑ อัตวาทุปาทานถือมั่นว่าตนเที่ยงนั้น ๑ เบื้องว่าอุปาทานยังมีอยู่ตราบใด ก็มีภพอยู่ตราบนั้น ภพนั้นไหลมาแต่อุปาทาน ๆ ให้บังเกิด แลอุปาทานนั้นไหลมาแต่สิ่งอันใด ก็ทรงเห็นแจ้งว่าอุปาทานบังเกิดด้วยตัณหาคือความปรารถนาในรูป เสียง กลิ่น รส ที่สัมผัสและธรรมารมณ์ เมื่อตัณหามีอยู่ตราบใด อุปาทานก็มีอยู่ตราบนั้น อุปาทานนั้นไหลมาแต่ตัณหา ๆ ให้บังเกิด แลตัณหานั้นไหลมาแต่สิ่งอันใด ก็ทรงเห็นแจ้งว่าตัณหาบังเกิดด้วยเวทนาทั้ง ๓ ประการ คือสุขเวทนาเสวยอารมณ์ต่าง ๆ อันเป็นสุขนั้น ๑ ทุกขเวทนาเสวยอารมณ์เป็นทุกข์นั้น ๑ อุเบกขาเวทนาเสวยอารมณ์มัธยัสถ์ ไม่*

สุขไม่ทุกข์นั้น ๑ เบื้องว่ามีเวทนาอยู่ตราบใด ตัณหาก็มีอยู่ตราบนั้น ตัณหานั้นไหลลงมาแต่เวทนา ๆ เป็นเหตุให้บังเกิดแลเวทนานั้นไหลมาแต่สิ่งดังฤๅ ? ก็ทรงเห็นแจ้งว่า เวทนาบังเกิดด้วยผัสสะ ซึ่งผัสสารมณ์ทั้ง ๖ มีรูป เป็นต้นมาสัมผัสแล้ว เวทนาก็เสวยซึ่งผัสสารมณ์นั้น เวทนานั้นไหลมาแต่ผัสสะ ๆ เป็นเหตุให้บังเกิด แลผัสสะนั้นไหลมาแต่สิ่งดังฤๅ ? ก็ทรงเห็นแจ้งว่าผัสสะบังเกิดด้วยสฬายตนะ และอายตนะทั้ง ๖ มีจักขวายนะเป็นต้นมีอยู่ตราบใด ผัสสะ ๖ ก็มีอยู่ตราบนั้น ผัสสะนั้นไหลมาแต่อายตนะ ๆ เป็นเหตุให้บังเกิด แลอายตนะนั้นไหลมาแต่สิ่งดังฤๅ ? ก็ทรงเห็นแจ้งว่า อายตนะบังเกิดด้วยนามรูปเบื้องว่ามหาภูตรูป ๔ คือ ปฐวี อาโป เตโช วาโยธาตุ กับนามขันธ์ คือ สัญญาและสังขาร สัญญาและสังขารนั้นได้แก่เจตสิกธรรมทั้งหลายอันเศษ แลนามรูปมีอยู่ตราบใด ก็มีอายตนะอยู่ตราบนั้น อายตนะนั้นไหลมาแต่นามรูป ๆ เป็นเหตุให้บังเกิดแลนามรูปไหลมาแต่สิ่งดังฤๅ ? ก็ทรงเห็นแจ้งว่า นามรูปบังเกิดด้วยวิญญาณ เบื้องว่าวิญญาณ คือ จิตยังปรากฏและประพฤติเป็นไปด้วยกุศลากุศลวิบากในไตรภพทั้ง ๓ แลกำเนิด ๔ คติ ๕ วิญญาณฐิติ ๗ สัตตาวาส ๙ ตั้งอยู่ตราบใด นามรูปก็มีอยู่ตราบนั้น นามรูปนั้นไหลมาแต่สิ่งดังฤๅ ? ก็ทรงเห็นแจ้งว่า วิญญาณบังเกิดด้วยสังขารทั้ง ๓ คือ บุญญาภิสังขาร ได้แก่ กามาวจรกุศลวิบากและรูปาวจรกุศลวิบากตกแต่งให้บังเกิด ในกามสุคติภพทั้ง ๓ คือ มนุษย์แลฉกามาวจรสวรรค์ และรูปาวจรพรหมทั้ง ๑๖ ชั้นนั้น ๑ อบุญญาภิสังขาร ได้แก่อกุศลวิบาก อันตกแต่งให้บังเกิดในกามทุคติภพทั้ง ๔ คือสัตว์เดียรัจฉาน เปรต อสุรกาย แลนรกนั้น ๑ อเนญชาภิสังขาร ได้แก่ อรูปาวจรกุศลวิบากอันตกแต่งให้บังเกิดในอรูปภพทั้ง ๔ ชั้น มีอากาสานัญจายตนภพเป็นต้นนั้น ๑ เบื้องว่าสังขารทั้ง ๓ นั้นมีอยู่ตราบใด วิญญาณก็มีอยู่ตราบนั้น วิญญาณนั้นไหลมาแต่สังขาร สังขารเป็นเหตุให้บังเกิด แลสังขารไหลมาแต่สิ่งดังฤๅ ? ก็ทรงเห็นแจ้งว่าสังขารบังเกิดด้วยอวิชชา คือ โมหะ อันครอบงำสันดานปกปิดกำบังปัญญามิให้เห็นแจ้งในพระไตรลักษณญาณ แลพระจตุราริยสัจธรรมทั้ง ๔ เมื่ออวิชชามีอยู่ตราบใด สังขารก็มีอยู่ตราบนั้น แลสังขารนั้นไหลมาแต่อวิชชา อวิชชาเป็นเหตุให้บังเกิด แลทรงพิจารณาโดยปฏิโลมถอยหลังลงไปตั้งแต่ชรา มรณะ เป็นอาทิ ด้วยประการดังนี้ แลทรงพิจารณาปฏิจจสมุปปาธรรมอันกอปรด้วยกาล ๓ แลสนธิ ๓ สังเขป ๔ มีอาการ ๒๐ โดยพิสดาร เหตุดังนี้ พระคันถรจนาจารย์จึงกล่าวพระคาถาอรรถาธิบายความก็ซ้ำเหมือนนัยหนหลัง

ในขณะนั้น พอเป็นเวลาตัมพารุณสมัยไขแสงทองส่องอร่ามฟ้า สมเด็จพระมหาสัตว์ก็ตรัสรู้ พระสัพพัญญุตญาณ ดับสูญสิ้นอาสวกิเลสเป็นสมุจเฉทประหาณ" [157]

---

[157] สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, **ปฐมสมโพธิกถา**, หน้า 95-96.

ดังนั้น หากจะกล่าวว่าพระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้อะไรจึงย่อมตอบได้ว่า ตรัสรู้ปฏิจจสมุปบาท[158] โดยตามความที่บรรยายมาย่อมเห็นได้ว่า มนุษย์ผู้ใดจะพึงหยั่งรู้ความเป็นจริงเช่นนั้น ก็ต้องรับรู้ข้อเท็จจริงต่างๆ ที่มีอยู่อย่างเป็นภววิสัย (โดยเฉพาะเห็นจักรวาลและคุณสมบัติรูปกายสรรสัตว์ที่กล่าวย้ำในการศึกษานี้) เหล่านั้นให้เป็นไปตามสภาวะที่สิ่งเหล่านั้นเป็นอยู่จริงอันล้วนอยู่ภายใต้กฎแห่งไตรลักษณ์ทั้งปวง แต่การที่มนุษย์จะรู้ความเป็นจริงแห่งพระธรรมเช่นนั้นได้ว่ามีความ "เป็นจริง" นั้นไม่ได้หมายความว่ามีภาวะแห่งความเป็นจริงอันใดแฝงฝังอยู่ในตัวข้อเท็จจริงนั้น ๆ อย่างเป็นวัตถุวิสัย มนุษย์เพียงแต่รับรู้ข้อเท็จจริงและปรากฏการณ์เหล่านั้น และสามารถหยั่งรู้ข้อเท็จจริงจากปรากฏการณ์เหล่านั้นว่ามีความเป็นจริงตามหลักธรรมเช่น **ไตรลักษณ์**ได้ก็โดยการหยั่งรู้ได้ในใจตนเอง เพราะฉะนั้นในแง่นี้ ความรู้ที่พระพุทธองค์ทรงรู้นี้จึงเป็นการรู้**ความเป็นจริงเชิงมโนคติ** (conceptual reality) และเนื่องจากต้องหยั่งรู้ด้วยใจตนเอง ความจริงที่พระองค์ทรงรู้จึงเป็นความรู้เชิงจิตวิสัยอันเป็นนามธรรม อันสอดคล้องกับแนวคิดเรื่องการรู้ความจริงในเรื่องบารมี และจักรวาล ซึ่งล้วนเน้นย้ำที่คุณค่าของการรู้ความเป็นจริงเชิงมโนคติอันเป็นจิตวิสัยทั้งสิ้น เพราะเป็นการรู้ความเป็นจริงที่นำไปสู่การดับทุกข์ได้

แนวคิดดังกล่าวยังสอดคล้องกับแนวคิดพื้นฐานของพุทธปรัชญาที่กล่าวว่าธรรมะต่างๆ อันเป็นคำสอนของพระพุทธเจ้านั้น มนุษย์จะหยั่งรู้และเข้าใจธรรมะเหล่านี้ได้ด้วยใจตนเองทั้งสิ้นเท่านั้น ตัวอย่างที่ทำให้ความเข้าใจในเรื่องการรับรู้ความเป็นจริงเชิงจิตวิสัยเช่นนี้มีความชัดเจนก็คือ เรื่องการเห็นเทวฑูตในความหมายว่า ไม่ได้มีความเป็นจริงเชิงจิตวิสัยเช่นนั้นในข้อเท็จจริงที่ดำรงอยู่ภายนอกตัวของมนุษย์ก็คือ เหตุการณ์ที่นายนิรบาลได้ถามสัตว์ที่ตกนรกว่าไม่เคยเห็นเทวฑูต อันได้แก่ คนเกิด คนแก่ คนเจ็บ คนตายเลยหรือ และสัตว์นั้นได้ตอบว่าเคยเห็นทั้งคนเกิด แก่ เจ็บ ตาย แต่ทว่าการเห็นของสัตว์นรกเหล่านั้นเป็นเพียงแต่การรับรู้ข้อเท็จจริงในระดับปรากฏการณ์ภายนอกเท่านั้น ไม่ได้ทำให้เกิดการตระหนักรู้ธรรมขึ้นภายในใจตนเองได้ว่าชีวิตมีความเป็นทุกข์ ไม่เที่ยง เป็นอนัตตา[159] และแม้ว่าโดยข้อเท็จจริง สิ่งเหล่านี้(คือภาพ คนเกิด แก่ เจ็บ ตาย) จะปรากฏให้มนุษย์ทุกคนได้รับรู้อย่างเท่าเทียมกัน แต่ไม่ได้หมายความว่าข้อเท็จจริงเหล่านั้นจะทำให้มนุษย์หยั่งรู้ความเป็นจริงแห่งธรรมได้ในใจของมนุษย์ทุกคน อย่างเท่าเทียมกันเสมอไป ตัวอย่างเช่น แม้สัตว์นรกจะเห็นข้อเท็จจริงดังกล่าว แต่จิตก็ไม่หยั่งรู้ในความเป็นจริงแห่ง**ไตรลักษณ์**ในใจตน แต่บุคคลบางคน เช่น พระพุทธเจ้าเห็นข้อเท็จจริงนั้นเช่นเดียวกันทำให้สามารถหยั่งรู้ความเป็นจริงของกฎแห่งไตรลักษณ์ในใจตนได้ เป็นต้น เนื้อความดังกล่าวยืนยันได้

---

[158] พระธรรมปิฎก,**พุทธธรรม**, หน้า 897.

[159] สรุปความจาก ม.อุ. 14/504-525/285-295.

ว่าความเป็นจริงตามแนวคิดที่พุทธปรัชญาเน้นย้ำเช่นนี้ มีความเป็นจิตวิสัยที่หยั่งรู้ได้เฉพาะบุคคลเท่านั้น และเป็นความเป็นจริงที่ไม่ได้ดำรงอยู่ภายนอกตัวของมนุษย์อย่างเป็นอิสระเลย

ดังนั้นการหยั่งรู้ได้ว่าความเป็นจริงแห่งพระธรรมเช่นนั้นของพระพุทธเจ้าว่า มีความเป็นจริง ซึ่งมีความเป็นจริงในฐานะที่มีใจของมนุษย์เป็นผู้รับรู้ความจริงแห่งพระธรรมเช่นนี้ จึงจัดว่าเป็นความจริงเชิงจิตวิสัยด้วยกันทั้งหมดสิ้น ความเป็นจริงที่เป็นจิตวิสัยแห่งพระธรรมของพระองค์ตามนัยยะเช่นนี้มีความสำคัญสูงมากในพุทธปรัชญาจนกระทั่งพระพุทธองค์ทรงตรัสว่า *"...ธรรมและวินัยอันใด เราแสดงแล้วบัญญัติแล้วแก่พวกเธอ ธรรมและวินัยอันนั้น จักเป็นศาสดาของพวกเธอโดยการล่วงไปแห่งเรา..."*[160] และ *"...ผู้ใดเห็น ธรรมผู้นั้นชื่อว่าย่อมเห็นเรา ผู้ใดเห็นเราผู้นั้นย่อมชื่อว่าเห็นธรรม..."* [161]

นั่นเป็นหลักฐานยืนยันได้ว่า แม้แต่การกล่าวถึงพระองค์เอง การมีอยู่ของพระองค์ก็ยังทรงให้มนุษย์ยึดถือพระองค์ในฐานะพระธรรมหรือ กายที่เรียกทรงเรียกว่า "ธรรมกาย" มิใช่ให้ยึดถือพระองค์ในฐานะรูปกายหรือนิรมานกายอันเป็นกายเนื้อในฐานะรูปกายของพระพุทธองค์ที่เห็นหรือจับต้องได้ เพราะพระพุทธองค์ในฐานะรูปกายเช่นนั้นก็เป็นสิ่งที่ตกอยู่ภายใต้กฎแห่งไตรลักษณ์ ดังความว่า *"...เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายจักเห็นตถาคตได้ก็ชั่วเวลาที่กายตถาคตยังดำรงอยู่ เมื่อกายแตกสิ้นชีพแล้ว เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายจักไม่เห็นตถาคต..."*[162] แต่พระองค์ในฐานะพระธรรมกายหรือพระธรรมนั้น เป็นกายที่มีความเป็นจริงที่ไม่แปรเปลี่ยนดังความแปรเปลี่ยนของรูปกายอันเป็นความจริงเชิงประจักษ์ เพราะธรรมคือความเป็นจริงที่ไม่เปลี่ยนแปลงดังความว่า *"...ราชรถอันวิจิตรย่อมชำรุดโดยแท้ อนึ่ง แม้สรีระก็ย่อมเข้าถึงชรา แต่ว่าธรรมของสัตบุรุษหาเข้าถึงชราไม่ สัตบุรุษย่อมรู้กันได้กับสัตบุรุษ..."*[163] นั่นคือ สิ่งยืนยันได้ว่าความเป็นจริงเชิงมโนคติดังกล่าวของพระธรรมอันมีมนุษย์เข้าไปเป็นผู้รับรู้นั้น แม้จะไม่สามารถรับรู้ได้โดยการสัมผัสรู้ (perceive) ด้วยวิธีการเชิงประจักษ์(empirical) แต่ก็มีภาวะแห่งความเป็นจริงไม่ได้น้อยไปกว่าความมีอยู่จริงเชิงวัตถุวิสัยของรูปกายที่จับต้องได้เลย แม้ว่าหลักฐานทางศิลปกรรมที่เขียนหรือปั้นรูปพระพุทธเจ้า จะได้เขียนหรือปั้นรูปของพระองค์เป็นรูปกายของมนุษย์ แต่พึงเห็นได้ว่าภาพของพระพุทธเจ้าเช่นนั้นได้ถูกแสดงโดยปรากฏรูปลักษณ์อันให้ความหมายที่เน้นย้ำ และให้คุณค่าไปถึงพระธรรมอันเป็นความเป็นจริงเชิงจิตวิสัยเสมอ เช่น การ

---

[160] ที.ม. 10/141/147.

[161] สำ.ข. 17/216/129.

[162] ที.สี. 9/90/52.

[163] สำ.ส. 15/333/101.

แสดงออกของกรอบแนวคิดเรื่องมหาปุริสลักษณะดังกล่าวไปแล้ว ซึ่งเป็นลักษณะอันขาดไม่ได้ทางรูปกายของพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ และโดยเฉพาะอย่างยิ่งได้เน้นความสำคัญร่วมกับการบำเพ็ญบารมีในอดีต ที่มีการเขียนเป็นภาพชาดกประกอบอย่างสำคัญในจิตรกรรมฝาผนังด้วยแล้ว มหาปุริสลักษณะที่ปรากฏในรูปกายของพระพุทธเจ้าจึงมีความสำคัญยิ่งอันขาดไม่ได้ เพราะเป็นผลของการบำเพ็ญบารมี ตามความว่า "*...กล่าวโดยย่อ ความเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นผลของบารมีเหล่านั้น กล่าวโดยพิสดาร สิริธรรมกายอันงดงามทั่วไปตั้งขึ้นด้วยคุณหาประมาณมิได้ ไม่มีสิ้นสุดตั้งแต่สมบัติของรูปกายอันรุ่งเรืองด้วยหมู่คุณไม่น้อยมีอาทิ มหาปุริสลักษณะ อนุพัญชนะ ๘๐...*" [164]

ด้วยกรอบแนวคิดเช่นนี้ การปรากฏของมหาปุริสลักษณะในรูปกายของตัวภาพพระพุทธเจ้าทั้งในงานจิตรกรรม(และปฏิมากรรม) จึงเป็นสิ่งจำเป็นอันขาดไม่ได้ เพราะเป็นเครื่องหมายตอกย้ำถึงผลของการบำเพ็ญเพียรบารมีในอดีตชาติ และภาพทศชาดกในจิตรกรรมฝาผนังทุกแห่งก็เป็นหลักฐานแห่งการบำเพ็ญบารมี ซึ่งไม่ได้มีความหมายจำเพาะพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบันเท่านั้น แต่มหาปุริสลักษณะยังเป็นสิ่งที่ขาดไม่ได้สำหรับรูปกายของพระพุทธเจ้าในอดีตซึ่งผ่านการบำเพ็ญบารมีมาอย่างเต็มเปี่ยมด้วย ดังเช่น อดีตพระพุทธเจ้านามว่าพระทีปังกรความว่า "*...สุเมธดาบส ลืมตาทั้งสองขึ้นมองดูพระวรกายของพระทศพล ผู้เสด็จดำเนินมาตามทางที่ตกแต่งไว้ ซึ่งถึงความงามด้วยพระรูปโฉม อันประดับด้วยพระมหาปุริสลักษณะ ๓๒ ประการ สวยงามด้วยอนุพัญชนะ ๘๐ ...*"[165] หรือ "*ในภัทรกัปนี้ พระพุทธเจ้ามีพระนามว่ากัสสปผู้เป็นพงศ์พันธุ์พรหมพระยศใหญ่ ประเสริฐกว่านักปราชญ์ทั้งหลาย ได้เสด็จอุบัติขึ้นแล้ว พระองค์สมบูรณ์ด้วยอนุพัญชนะ มีพระลักษณะอันประเสริฐ ๓๒ ประการ...*"[166] และ "*...พระสัมพุทธเจ้านามว่าสุเมธะ มีพระมหาปุริสลักษณะ ๓๒ ประการ...*"[167] เป็นต้น ซึ่งความโดยสรุปแล้วได้ให้ความหมายเชิงรูปกายของพระพุทธเจ้าในความหมายที่เชื่อมโยง และให้คุณค่าว่ามีที่มาจากการหยั่งถึงพระธรรม และปฏิบัติตามความเป็นจริงของธรรมก็มีที่มาจากการหยั่งรู้ความเป็นจริงเชิงมโนคติของธรรมด้วยตนเอง อันเป็นการให้คุณค่าแก่ความเป็นจริงเชิงอัตวิสัยในท้ายที่สุดนั่นเอง

---

[164] จริยา.อ. 9/3/668-669.

[165] อป.อ. 8/1/34.

[166] ขุ.อป. 33/140/187.

[167] ขุ.อป.33/91/101.

จิตรกรรมฝาผนังสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นที่วัดสุทัศน์เทพวราราม สามารถยืนยันแนวคิดที่เรากล่าวมาได้เป็นอย่างดี แม้ว่าจะเป็นเพียงแห่งเดียวที่เขียนจิตรกรรมเล่าเรื่องอดีตพระพุทธเจ้า แต่ก็มีความสำคัญในฐานะเป็นวัดหลวงสำคัญที่สุดแห่งหนึ่งในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ได้เขียนภาพเล่าเรื่องอดีตพระพุทธเจ้า 27 พระองค์ ตั้งแต่พระพุทธตัณหกร เมธังกร สรณังกร ทีปังกร ตามลำดับจนถึงกัสสป โดยตัวภาพขององอดีตพระพุทธเจ้าแต่ละพระองค์ ล้วนมีลักษณะเหมือนกันทั้งสิ้น ซึ่งก็เป็นลักษณะที่ไม่มีความแตกต่างกันเลยกับภาพของพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบันที่ปรากฏในจิตรกรรมฝาผนังทุกแห่งด้วยเช่นกัน

ด้วยกรอบของแนวคิดดังกล่าวข้างต้น จึงเป็นเงื่อนไขอันจำเป็นอย่างขาดไม่ได้ที่การปรากฏของรูปกายพระพุทธเจ้า และอดีตพระพุทธเจ้าจะต้องมีลักษณะหลักเหมือนกันทั้งสิ้น เพราะเป็นเครื่องหมายแห่งการบำเพ็ญบารมีอันเต็มเปี่ยม และสอดคล้องกับการให้คุณค่าและความหมายกับพระพุทธเจ้าด้านธรรมกายของพระองค์เป็นสำคัญมากกว่ารูปกาย ดังมีร่องรอยความคิดนี้ปรากฏอยู่ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ในไตรภูมิโลกวินิจฉยกถา แต่งโดยพระยาธรรมปรีชา (แก้ว) ในสมัยรัชกาลที่ 1 ว่า "...*ได้พบพระปริยัติธรรมก็เหมือนได้พบสมเด็จพระสรรเพชญ์พุทธองค์...*"[168] เพราะว่า "...*เมื่อพระตถาคตเสด็จนิพพานล่วงแล้ว พระพุทธเจ้าทั้ง ๘ หมื่น ๔ พันพระองค์ คือ พระธรรมขันธ์ ๘ หมื่น ๔ พัน จะให้โอวาทสั่งสอนแก่ท่าน...*"[169] ซึ่งเป็นแนวคิดที่มีรากฐานในพุทธปรัชญาอยู่แล้ว ตามที่มีการกล่าวนามพระองค์ว่า "ธรรมกาย" ความว่า "...*พระผู้มีพระภาคเป็นผู้เกิดจากธรรม เป็นธรรมนิรมิต เป็นธรรมทายาท ข้อนั้นเพราะเหตุอะไร? เพราะคำว่า 'ธรรมกาย' ก็ดี 'พรหมกาย' ก็ดี 'ธรรมภูต' ก็ดี เป็นชื่อของตถาคต...*"[170] โดยทรงเป็นพระธรรมกายเพราะว่า "...*เพราะเหตุใดตถาคตจึงได้รับการขนานนามว่าธรรมกาย เพราะตถาคตทรงคิดพุทธพจน์ คือพระไตรปิฎกด้วยพระหทัยแล้ว ทรงนำออกแสดงด้วยพระวาจา ด้วยเหตุนั้น พระวรกายของพระผู้มีพระภาคจึงจัดเป็นธรรมแท้ เพราะสำเร็จด้วยธรรม พระธรรมเป็นกายของพระผู้มีพระภาคนั้นดังพรรณนามานี้...*"[171] และสอดคล้องกับความหมาย

---

[168] พระยาธรรมปรีชา (แก้ว),**ไตรภูมิโลกวินิจยกถา ฉบับที่ 2**, (กรุงเทพ ฯ : กรมศิลปากร,2520), หน้า 23.

[169] **เรื่องเดียวกัน**,หน้า 23.และเห็นได้ชัดว่า เปรียบพระธรรมทั้งหมดเป็นกายของพระองค์

[170] ที.ปา.11/55/75-76.

[171] ที.อ. 3/1/176.

ของคำว่าธรรมกายตามรูปศัพท์ว่าคือ "*...กองแห่งธรรม ที่รวมหรือที่ชุมนุมหรือที่ประมวลไว้แห่งธรรม...*"[172]

ดังนั้นการให้ความสำคัญกับมหาปุริสลักษณะ และธรรมกายของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในงานจิตรกรรม จึงสอดคล้องกับแนวคิดเรื่องพระพุทธเจ้าตามพื้นฐานของพุทธปรัชญาเถรวาทที่เน้นความสำคัญแก่พระธรรมกายเป็นหลัก และพระธรรมกายของพระพุทธองค์ไม่แปรเปลี่ยนไปตามกาลเวลา ในขณะที่รูปกายตามข้อเท็จจริงย่อมมีเกิดดับ ฉะนั้นรูปภาพพระพุทธเจ้าในจิตรกรรมฝาผนังบนรากฐานแนวคิดที่ให้ความสำคัญแก่ธรรมกายเช่นนี้ จึงไม่จำเป็นต้องให้ความสำคัญต่อรูปกายของพระองค์ในฐานะเป็นรูปกายที่ย่อมเปลี่ยนแปลงไปตามวัย แต่ได้แสดงภาพรูปกายของพระพุทธเจ้าที่มีลักษณะแบบเดียวกันในทุกช่วงอายุ เช่น พระกายของพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบันที่พระชนมายุ 29 พรรษาในขณะออกบวช และตอนปรินิพพานเมื่อพระชนมายุ 80 พรรษา นั้นก็แสดงด้วยรูปกายที่ไม่ต่างกันเลยเพราะตามหลักฐานของพุทธปรัชญาที่กล่าวมานั้น พระพุทธเจ้าในฐานะพระธรรมกายย่อมไม่มีความเปลี่ยนแปลงปรากฏให้เห็นได้ รวมทั้งมหาปุริสลักษณะหรือพุทธลักษณะที่ปรากฏก็มีความหมายที่เชื่อมโยงกับพระธรรม หรือธรรมกายของพระพุทธเจ้าเป็นสำคัญอย่างชัดเจนอยู่แล้ว[173] และการรู้ธรรมกายของพระองค์ย่อมนำไปสู่การดับทุกข์ได้

นอกจากนั้นเมื่อพิจารณาเนื้อหาเรื่องราว ในแต่ละส่วนของผนังเรื่องอดีตพระพุทธเจ้าภายในวิหารหลวงวัดสุทัศน์พบว่า สาระสำคัญหรือเนื้อหาหลักของพระพุทธเจ้าทั้ง 27 พระองค์ ที่มีเหมือนกันอย่างขาดไม่ได้ คือ การประสูติในวรรณะกษัตริย์ เห็นเทวทูตทั้ง 4 ออกบวช ประกาศพระศาสนา เช่น พระพุทธเจ้านามตัณหังกร ซึ่งเขียนในผนังด้านทิศเหนือของวิหารหลวงวัดสุทัศน์ ก็จะประกอบด้วยเหตุการณ์หลัก คือ ประสูติในวรรณะกษัตริย์ พบเทวทูตทั้ง 4

---

[172] พระธรรมปิฎก, **กรณีธรรมกายบทเรียนเพื่อพระพุทธศาสนาและสังคมไทย**, (กรุงเทพฯ : กองทุนวุฒิธรรม, 2542),หน้า 106, 120.

[173] แนวคิดดังกล่าวไม่ใช่แนวคิดใหม่ในศิลปะรัตนโกสินทร์ แต่มีรากฐานมาก่อนหน้านั้นอย่างยาวนาน เช่น ปรากฏหลักฐานจารึกการสร้างพระพุทธรูปที่กล่าวว่า พระพุทธลักษณะของพระพุทธเจ้าหรือพระพุทธรูป คือ พระธรรมกาย พบ ณ วัดพระเชตุพน จ.สุโขทัย จารึกเมื่อ พ.ศ. 2092 ความว่า "*...พระพุทธลักษณะ คือ พระธรรมกาย มีพระเศียรอันประเสริฐ คือพระสัพพัญญุตญาณ มีพระเกศางามประเสริฐ คือ พระนิพพานอันเป็นอารมณ์แห่งผลสมาบัติ...*" [ดูจารึกเพิ่มใน ฉ่ำ ทองคำวรรณ (อ่าน ,แปล , และอธิบาย), **จารึกสมัยสุโขทัย**, (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2526), หน้า 279-281].